

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za kazneno pravo

Martin Dobrinčić

Pravo na zaštitu od klimatskih promjena kao ljudsko pravo: nova praksa pred Europskim
sudom za ljudska prava

Završni specijalistički rad

Zagreb, studeni 2024.

REPUBLIKA HRVATSKA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET

Student:

Martin Dobrinčić

Naslov završnog specijalističkog rada:

**Pravo na zaštitu od klimatskih promjena kao
ljudsko pravo: nova praksa pred Europskim sudom
za ljudska prava**

Kolegij:

**Izabrane teme prakse Europskog
suda za ljudska prava**

Mentor:

Prof.dr.sc. Ksenija Turković

Zagreb, studeni 2024.

IZJAVA O AUTORSTVU ZAVRŠNOG SPECIJALISTIČKOG RADA

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao završni specijalistički rad pod naslovom:

Pravo na zaštitu od klimatskih promjena kao ljudsko pravo:
nova praksa pred Europskim sudom za ljudska prava

i da sam njegov autor.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (bilo da su u pitanju mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime:

Martin Dobrinčić

Datum:

05. studenog 2024.

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
2. KLIMATSKE PROMJENE	2
2.1. Općenito o promjeni klime	2
2.2. Geološko razdoblje antropocen	4
2.3. Opasnost za ljude od oštećenja oceana i morskog okoliša	5
2.4. Opasnost za ljude od oštećenja atmosfere	6
2.5. Djelovanje na međunarodnoj razini putem IPCC-a	8
2.6. Naziranje rješenja	9
3. MEĐUNARODNI INSTRUMENT U PODRUČJU KLIMATSKIH PROMJENA, ODLUKE MEĐUNARODNIH TIJELA U PITANJEMA ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA I DODATNA PITANJA	10
3.1. Međunarodne konvencije	10
3.2. Vijeće za ljudska prava	14
3.3. Odbor za ljudska prava	15
3.4. Odbor za prava djece	16
4. POJAVA FRAGMENTACIJE MEĐUNARODNOG PRAVA	16
4.1. O fragmentaciji u međunarodnom pravu	16
4.2. Međunarodnopravna zaštita ljudskih prava kao <i>self-contained</i> režim	18
4.3. Međunarodnopravna zaštita okoliša kao podsustav međunarodnog prava	20
4.4. Institucionalna fragmentacija u međunarodnom pravu	21
4.5. Međunarodni ugovori, njihovo tumačenje i fragmentacija	22
5. SAVJETODAVNO MIŠLJENJE KAO ALAT U BORBI PROTIV KLIMATSKIH PROMJENA	25
5.1. Zahtjev za savjetodavnim mišljenjem od Međunarodnog suda pravde UN-a u pogledu obveza država naspram klimatskih promjena	26
5.2. Postupak pred Međunarodnim sudom za pravo mora	27
5.3. Postupci pred Međuameričkim sudom za ljudska prava	29
5.3.1. Savjetodavno mišljenje o okolišu i ljudskim pravima (pravo na život i osobni integritet)	30
5.3.2. Savjetodavno mišljenje o klimatskim promjenama i ljudskim pravima (pravo na život i osobni integritet)	34
6. ASOCIJACIJA, PREŠUTNI DRUŠTVENI UGOVOR I ODGOVORNOST DRŽAVE	36
6.1. Činjenica povezanosti (po asocijaciji) u praksi ESLJP-a	36
6.2. Prešutni društveni ugovor i odgovornost države	37
7. PRAKSA NACIONALNIH SUDOVA U PREDMETIMA KOJI SE ODNOSE NA KLIMATSKE PROMJENE	38
7.1. <i>Udruga Urgenda protiv Nizozemske</i>	38
8. SLUČAJEVI VEZANI ZA LJUDSKA PRAVA I KLIMATSKE PROMJENE PRED EUROPSKIM SUDOM ZA LJUDSKA PRAVA	42
8.1. Slučajevi pred Velikim vijećem	42
8.1.1. <i>Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i ostali protiv Švicarske</i>	43
8.1.1.1. Uvod	43
8.1.1.2. Činjenice slučaja	43
8.1.1.3. Švicarsko nacionalno pravo	44
8.1.1.4. Postupak pred domaćim tijelima	45
8.1.1.4.1. Postupak pred Federalnim odjelom za okoliš, transport, energiju i komunikacije	45
8.1.1.4.2. Postupak pred Federalnim upravnim sudom	46
8.1.1.4.3. Postupak pred Federalnim Vrhovnim sudom	46

8.1.1.5. Postupak pred Europskim sudom za ljudska prava	47
8.1.1.5.1. Uvodni dio	47
8.1.1.5.2. Zahtjev podnositeljica	48
8.1.1.5.3. Odgovor Švicarske	49
8.1.1.5.4. Podnesci umješaća	50
8.1.1.5.5. Mišljenje i nalaz Suda	51
8.1.1.5.5.1. Uvod	51
8.1.1.5.5.2. Temelj za odlučivanje (dokazivanje, znanstvene činjenice, kauzalna veza, količina odgovornosti države, jurisdikcija te Konvencijska prava)	52
8.1.1.5.5.3. Status žrtve i dopuštenost zahtjeva	54
8.1.1.5.5.4. Primjena članak 2. Konvencije	56
8.1.1.5.5.5. Primjena članka 8. Konvencije	57
8.1.1.5.5.6. Primjena članka 6. stavaka 1. Konvencije	58
8.1.1.5.5.7. Primjena članka 13. Konvencije	60
8.1.1.5.5.8. Pitanje naknade štete i određivanje sankcije	61
8.1.1.5.5.9. Izdvojeno mišljenje suca Tima Eicke	61
8.1.1.5.5.10. Izvršenje presude	64
8.1.2. <i>Duarte Agostinho i ostali protiv Portugala i 32 druge države</i>	64
8.1.2.1. Činjenice slučaja	64
8.1.2.2. Nacionalno pravo Portugala	66
8.1.2.3. Slučajevi koji imaju utjecaj na donošenje odluke u predmetu <i>Duarte Agostinho</i>	66
8.1.2.4. Podnesci umješaća	67
8.1.2.5. Postupak povodom zahtjeva pred Europskim sudom za ljudska prava	68
8.1.2.5.1. Pitanje jurisdikcije	68
8.1.2.5.2. Iscrpljenost domaćih pravnih sredstava	70
8.1.2.5.3. Status žrtve	71
8.1.2.5.4. Odluka Suda u slučaju <i>Duarte Agostinho</i>	71
8.1.3. <i>Carême protiv Francuske</i>	71
8.1.3.1. Činjenice slučaja	71
8.1.3.2. Postupak pred Državnim vijećem	73
8.1.3.3. Postupak pred Europskim sudom za ljudska prava	73
8.1.3.3.1. Uvodni dio	73
8.1.3.3.2. Mišljenje i nalaz Suda	74
8.2. Ostali slučajevi pred Europskim sudom za ljudska prava	75
8.2.1. <i>Uricchiov protiv Italije i 31 druge države</i>	75
8.2.2. <i>De Conto protiv Italije i 32 druge države</i>	76
8.2.3. <i>Müllner protiv Austrije</i>	76
8.2.4. <i>Greenpeace Norveška i ostali protiv Norveške</i>	77
8.2.5. <i>Norveška klimatska kampanja djedova i baka i ostalih protiv Norveške</i>	77
8.2.6. <i>Engels i ostali protiv Njemačke</i>	78
8.2.7. <i>Soubeste i četvero drugih protiv Austrije i 11 drugih država</i>	78
9. ZAKLJUČAK	79
LITERATURA	83

1. UVOD

Pitanje klimatskih promjena je danas jedan od najznačajnijih problema radi značajnog utjecaja na prirodu, životinje, biljke i ljude. S pravne strane je regulirano mnogim značajnim međunarodnim konvencijama koje nastoje učiniti napredak i poboljšanje u ovom kritičnom, globalnom području. Te konvencije okupljaju cijelu međunarodnu zajednicu. Jedna od velikih mana im je izostanak jasnih i konkretnih sankcija za nepoštovanje njihovih odredbi. Određeni su autori ispravno i vrlo točno detektirali tri glavna problema u pitanjima okoliša, a ovdje konkretno klimatskih promjena, koja zovu "super zlo". Prema njima oni su: 1) činjenica da vrijeme nije besplatno – što duže traje rješavanje problema to postaje progresivno teže i skuplje riješiti problem; 2) činjenica da su oni koji su najbolje pozicionirani da se bave problemom ujedno i oni koji su ga izazvali (u kontekstu klimatskih promjena bogate države), ali su istovremeno i oni koji imaju najmanji neposredni poticaj da riješe problem u kratkom vremenskom roku (jer će ih posljedice klimatskih promjena relativno manje pogoditi); i 3) nedostatak odgovarajućeg globalnog sistema upravljanja koji bi institucionalno mogao odgovoriti globalnom razmjeru i dometu problema.¹ U svezi s time se javlja problem tko bi mogao utvrditi da je došlo do povrede takve obveze te tko bi propisao kaznu za državu te, u konačnici, nadzirao provođenje. Danas se razni međunarodni sudovi bave ovim pitanjem, kako od onih na globalnoj razini (Međunarodni sud pravde i Međunarodni sud za pravo mora) tako i oni regionalni (Međuamerički sud za ljudska prava i Europski sud za ljudska prava). To nam pokazuje koliko je sada to pitanje naraslo, koliko je jaka potreba za dobivanjem konkretnih odgovora na njega te koliko smo blizu prelaska crte bez povratka.

Stanje globalnog okoliša je uistinu degradirano klimatskim promjenama, a na žalost vrlo ubrzano ide sve na gore. Nije se, zato, za čuditi da su pojedinci počeli uzimati stvari u svoje ruke² i počeli protestirati kako izbjegavanje pozitivnih obveza na smanjenje emisija stakleničkih plinova utječe na njihovo uživanje ljudskih prava, bilo prema Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Američkoj konvenciji o ljudskim pravima ili Konvenciji UN-a o pravima djeteta. Do toga je dovelo nedjelovanje država po pitanju klimatskih promjena. Tek su od 2010. godine države počele priznavati da postoji problem vezan oko klimatskih promjena.³ Do sada je sudskom praksom dobro ustanovljeno da degradacija i šteta okolišu može imati utjecaj na ljudska prava. Navedeno je potvrđeno i u praksi sudova koji se ne bave primarno ljudskim pravima poput suda Europske unije.⁴

Kakogod, u posljednje je vrijeme došlo do značajnih promjena u vremenskom ciklusu. Sve je više ekstremnih vremenskih uvjeta, sve više raste globalno zatopljenje, a to sve skupa negativno utječe na živi svijet gdje sve brže dolazi do masovnog umiranja vrsta. Trenutno se, shodno tome, javlja pitanje kako spojiti odgovornost država po pitanju djelovanja na klimatske promjene u odnosu na poštivanje ljudskih prava. Načelo zajedničke, ali različite odgovornosti će nam pokazati da svatko ima obvezu na djelovanje, bez obzira koliki njegov doprinos u emisijama bio. Pitanjem klimatskih promjena se trenutno bavi većina sudova, vijeća i odbora u području ljudskih prava. Iako nam se može činiti da se radi o potpuno odvojenom problemu, prije svega od ostalih područja prava, uvidjet ćemo da je određena pojava, za koju se mislilo da ima negativan efekt, potencijalno rješenje. Ovdje se misli na fragmentaciju međunarodnog

¹ C. Hilson, *'It's All about Climate Change, Stupid - Exploring the Relationship between Environmental Law and Climate Law'* (2013) 25 J Env'tl L 359, str 364.

² A. Kent and S. Behrman, *'Climate Refugees Global, Local and Critical Approaches'*, 19 - Climate Refugees: Is Litigation an Effective Strategy?, Cambridge University Press, 2022., str 357.

³ Ibid., str 358.

⁴ Vidi predmet Case C-2/90 *Commission of the European Communities v. Kingdom of Belgium* [1992] ECR I- 04431 < <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61990CJ0002> > accessed 12 August 2024.

prava. Odgovor na pitanje kako povezati sva ta područja zajedno upoznavanjem te tematike postaje jednostavno. *In concreto*, jedna grana međunarodnog prava (međunarodna zaštita ljudskih prava) pruža putem svojih sankcija zaštitu drugoj grani međunarodnog prava (međunarodna zaštita klime, odnosno borba protiv klimatskih promjena). U praksi je to već dobro poznato i potvrđeno od strane Komisije za međunarodno pravo UN-a. Ovo, zajedno sa dobrom interpretacijom i tumačenjem prava može imati značajan pozitivan učinak na zaštitu ljudskih prava od klimatske krize. Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora nam daje putokaz, znanstvene činjenice i dokazi Međunarodnog panela (IPCC) nam daju temelj dok nam doktrina živog instrumenta daje vjetar u jedra za pronalaženje rješenja, koje je pravno utemeljeno kako bi postigli sveobuhvatnu zaštitu.

No, na žalost, kao što ćemo imati priliku vidjeti iz analize brojnih predmeta, nije tako lako utvrditi odgovornost države u ovom području u odnosu na pojedinca. Trenutno je moguće utvrditi individualnu odgovornost naspram vlastite države za što smatram da će i ostati maksimum jer bi suprotna mogućnost te shodno tome takva interpretacija jurisdikcije doveli do kaosa na međunarodnoj razini što nikako nije nikome u interesu. No, zato je ovakva situacija ostvarivanja prava moguća, održiva pa čak i korisna jer s jedne strane tjera državu na ispunjavanje pozitivnih obveza. U situaciji gdje već jedno desetljeće nema napretka po tom pitanju ovo će igrati veliku ulogu.

Za ostvarivanje tog prava nam je važno odgovoriti na pitanja tko ima status žrtve, koliko su intenzivno njegova prava ugrožena ili povrijeđena od globalnih klimatskih posljedica te je li doista došlo do propusta države bilo nedjelovanjem ili nedovoljnim djelovanjem. Ovisno o odgovoru, sud će odlučiti ima li dovoljno dokaza da nađe da je došlo do povrede ljudskog prava ili nije. Ako nađe da je, time će posredno štititi i globalnu klimu jer će to značiti da država trebati ispuniti obveze na koje se međunarodno obvezala. Time možemo zaključiti da se zaštitom ljudskih prava ovdje ostvaruje dvostruka zaštita. Pa ipak, određeni autori koji su uključeni u rješavanje ovog problema smatraju da se radi o mnogo širem problemu koji uključuje sam korijen našeg napretka, kapitalizam, slobodnu trgovinu i suverenost država te da ga se ne može riješiti jednoobraznim linearnim pristupom, nego se treba sagledati ekonomski te socio-pravni aspekt stvarnosti koji ga oblikuju⁵. S tim se navodima u potpunosti slažem.

Mislim da je krajnje vrijeme za djelovanje jer je svima jasno da, na žalost, Okvirna konvencija o promjeni klime i svi naknadni dokumenti nisu polučili rezultate kakvi su se očekivali, a što se reflektira i u znanstvenim krugovima.⁶ Ovo je po meni zadnja šansa i zadnji način da se države natjera da ispune svoje obveze jer, kao što su mnogi sudovi potvrdili, a znanstvenici dokazali, najviše će trpjeti buduće generacije, oni kojih još sada nema. Kakav im svijet želimo ostaviti. Trenutno postoje vrlo ambiciozni planovi o formiranju velikih kolonija na Marsu. Jako bi tužno bilo za zaključiti da smo odustali od vlastitog planeta, pomirili se sa njegovom propasti i jednostavno odlučili pronaći novi smještaj koji ćemo vjerojatno u budućnosti isto uništiti. Kako neki kažu, klimatske promjene su nas približile Večeri uništenja.⁷ Zato nam ovakve inicijative koriste, ali i one moraju biti smislene i originalne. Na žalost, mnogi takvi pravni zahtjevi padaju jer nisu prethodno prošli sva nacionalna pravna sredstva da bi došli na međunarodnu razinu. To im je velika mana. Treba biti puno odlučniji jer se pokazuje na Nizozemskom slučaju da i nacionalni postupak ipak može funkcionirati. Upuštajući se u analizu uvidjet ćemo da se neke stvari i zahtjevi ponavljaju. To je dobro jer nam to govori kako sudovi

⁵ C. Carlarne, 'Delinking International Environmental Law & Climate Change' (2014) 4 Mich J Envtl & Admin L 1, str 4.

⁶ A. Kent, 'Climate Refugees Global, Local and Critical Approaches' (n 2), str 361.

⁷ Ibid.

razmišljaju i koja je granica nakon koje će smatrati da je razina za dokazivanje zadovoljena. Razmišljajući o ovom pitanju trebamo ipak omekšati pristup jer kako svi instrumenti i dokumenti na međunarodnoj razini sami kažu, radi se o pitanju od zajedničke brige za čovječanstvo.

2. KLIMATSKE PROMJENE

2.1. Općenito o promjeni klime

U današnje vrijeme se napretkom i uspjesima u znanosti lako definiraju različite prirodne pojave na Zemlji. Klimatske promjene se definiraju kao dugoročne promjene u temperaturama i vremenskim obrascima. Takvi pomaci mogu biti prirodni, zbog promjena u sunčevoj aktivnosti ili velikih vulkanskih erupcija. No, od 1800-ih godina, ljudske su aktivnosti glavni pokretač klimatskih promjena, prvenstveno zbog izgaranja fosilnih goriva poput ugljena, nafte i plina. Izgaranje fosilnih goriva stvara emisije stakleničkih plinova koji djeluju poput pokrivača omotanog oko Zemlje, zadržavajući sunčevu toplinu i podižući temperaturu. Glavni staklenički plinovi koji uzrokuju klimatske promjene su ugljični dioksid (CO₂) i metan. Oni nastaju, na primjer, korištenjem benzina za vožnju automobila ili korištenjem ugljena za grijanje zgrada. Krčenje zemljišta i sječa šuma također mogu osloboditi ugljični dioksid. Poljoprivreda, naftni i plinski sektori su glavni izvori emisija metana. Znanstvenici koji se bave klimom dokazali su da su ljudi odgovorni za gotovo svo globalno zagrijavanje u posljednjih 200 godina. Ljudske aktivnosti, poput gore spomenutih, uzrokuju stakleničke plinove koji zagrijavaju svijet brže nego u bilo kojem trenutku u najmanje dvije tisuće godina. Prosječna temperatura Zemljine površine sada je oko 1.2°C toplija nego što je bila u kasnim 1800-ima (prije industrijske revolucije) i toplija nego u bilo kojem trenutku u posljednjih 100 000 godina. Posljednje desetljeće (od 2011. do 2020.) je bilo najtoplije zabilježeno, a svako od posljednja četiri desetljeća bilo je toplije od bilo kojeg prethodnog desetljeća od 1850. godine. Budući da je Zemlja sustav u kojem je sve povezano, promjene u jednom području mogu utjecati na promjene u svim ostalim. Posljedice klimatskih promjena sada uključuju, među ostalim, intenzivne suše, nestašicu vode, teške požare, podizanje razine mora, poplave, topljenje polarnog leda, katastrofalne oluje i smanjenje biološke raznolikosti.⁸

Učinci klimatskih promjena na okoliš su široki i dalekosežni, utječu na atmosferu, oceane, led i vremenske prilike. Promjene se mogu dogoditi postepeno ili brzo. Dokazi za te učinke dolaze iz proučavanja klimatskih promjena u prošlosti, iz modeliranja i iz modernih promatranja. Od 1950-ih godina, suše i toplinski valovi se pojavljuju sve češće. Ekstremno vlažni ili suhi periodi unutar monsunskog razdoblja povećali su se u Indiji i istočnoj Aziji. Monsunske oborine na sjevernoj hemisferi su konstantno u porastu od 1980. godine. Stopa oborina te intenzitet uragana i tajfuna se povećava, a geografski raspon se širi prema polovima kao odgovor na globalno zagrijavanje. Globalna razina mora raste kao posljedica otapanja ledenjaka i ledenih ploča. Između 1993. i 2020. porast se s vremenom povećavao, u prosjeku $3,3 \pm 0,3$ mm godišnje. Tijekom 21. stoljeća, Međuvladin panel o klimatskim promjenama (Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC) predviđa porasta razine mora od 32 do 62 cm prema scenariju niskih emisija, od 44 do 76 cm prema scenariju srednjih i od 65 do 101 cm prema scenariju vrlo visokih emisija. Proces nestabilnosti morskog ledenog pokrivača na Antarktiku mogu znatno povećati ove vrijednosti, uključujući mogućnost porasta razine mora od 2 metra do 2100. pod visokim emisijama. Klimatske promjene dovele su do desetljeća smanjivanja i stanjivanja arktičkog morskog leda. Veće amplitude globalnog zagrijavanja povećavaju rizik od prolaska kroz "točku nakon koje nema povratka", a to praktički znači da se određeni veliki utjecaji više

⁸ United Nations, 'What Is Climate Change?' <www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change> accessed 26 June 2024.

ne mogu izbjeći čak i ako se temperature vrate na prijašnje stanje. Na primjer, grenlandski ledeni pokrivač se već otapa, ali ako globalno zagrijavanje dosegne razine između 1.7 °C i 2.3 °C, njegovo će se topljenje nastaviti dok potpuno ne nestane. Ako se zagrijavanje kasnije smanji na 1.5 °C ili manje, još uvijek će izgubiti puno više leda nego da zagrijavanje uopće nije doseglo taj prag. Dok bi se ledene ploče u tom scenariju topile tisućljećima, druge prijelomne točke bi se dogodile brže i dale bi društvu manje vremena za odgovor.⁹

2.2. Geološko razdoblje antropocen

Velika većina znanstvenika počinje tvrditi da je ljudskim djelovanjem nastupilo novo geološko doba. Antropocenska epoha¹⁰, neslužbeni interval geološkog vremena, koji čini treću svjetsku podjelu kvartarnog razdoblja, karakterizirano je kao vrijeme u kojem su kolektivne aktivnosti ljudskih bića počele značajno mijenjati Zemljinu površinu, atmosferu i oceane. Sve veća skupina znanstvenika tvrdi da bi antropocenska epoha trebala uslijediti nakon holocenske epohe (prije 11.700 godina do danas) i započeti 1950. godine.¹¹ Daleko najznačajniji dokaz antropocena u slojevima stijena će biti uzrokovan dramatičnim porastom izumiranja koja se događaju tijekom tog razdoblja. Nekoliko ekologa primijetilo je da je stopa izumiranja vrsta koja se događa od sredine 20. stoljeća bila 1 000 puta veća od one u predindustrijskom razdoblju, usporedivo s brzinom drugih masovnih izumiranja koja su se događala tijekom Zemljine povijesti. Radi toga se smatra da smo ušli u period šestog masovnog izumiranja.¹² Brza stopa izumiranja proizlazi iz pretvorbe šuma i drugih prirodnih područja u poljoprivredna i urbana zemljišta te ubrzanih klimatskih promjena koje su rezultat promjena u ciklusu ugljika. Kao posljedica, očekuje se da će postojati velike razlike u fosilima pronađenim u slojevima stijena taloženih diljem svijeta tijekom predindustrijskog doba i onih koji slijede.¹³

⁹ Intergovernmental Panel on Climate Change, Sixth Assessment Report of the Working Group II, 'Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability' <<https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>> accessed 29 October 2024. i World Meteorological Organisation, 'State of the Global Climate 2020' <<https://library.wmo.int/records/item/56247-state-of-the-global-climate-2020>> accessed 29 October 2024.

¹⁰ National Geographic <<https://education.nationalgeographic.org/resource/anthropocene/>> accessed 29 October 2024.

¹¹ Subcommittee on Quaternary Stratigraphy, Working Group on the 'Anthropocene' <<http://quaternary.stratigraphy.org/working-groups/anthropocene/>> accessed 29 October 2024.

¹² Holocensko ili Antropocensko izumiranje je izumiranje koje je u tijeku, a uzrokovano je od strane ljudi. Ovo izumiranje obuhvaća brojne obitelji biljaka i životinja, uključujući sisavce, ptice, gmazove, vodozemce, ribe i beskralješnjake i ne utječu samo na kopnene vrste, već i na velike sektore morskog života. S raširenom degradacijom bioraznolikosti, poput koraljnih grebena i prašuma, kao i drugih područja, smatra se da je velika većina tih izumiranja nedokumentirana, budući da vrste nisu otkrivene u vrijeme njihovog izumiranja. Trenutna stopa izumiranja vrsta procjenjuje se na 100 do 1 000 puta veću od prirodne sope izumiranja te je i dalje u rastu. Tijekom proteklih 100 do 200 godina, gubitak bioraznolikosti i izumiranje vrsta ubrzali su se do te mjere da većina konzervacijskih biologa sada vjeruje da je ljudska aktivnost proizvela razdoblje masovnog izumiranja ili je na rubu toga. Kao takvo, nakon "velikih pet" masovnih izumiranja, izumiranje u holocenu također se naziva šesto masovno izumiranje ili šesto izumiranje. World Wildlife Fund, 'What is the sixth mass extinction and what can we do about it?' <<https://www.worldwildlife.org/stories/what-is-the-sixth-mass-extinction-and-what-can-we-do-about-it>> accessed 29 October 2024., T. Andermann et. al., 'The past and future human impact on mammalian diversity', Science Advances, 4 September 2020., Vol 6, Issue 36. i S. L. Pimm et. al., 'The biodiversity of species and their rates of extinction, distribution, and protection', <<http://static.squarespace.com/static/51b078a6e4b0e8d244dd9620/t/538797c3e4b07a163543ea0f/1401395139381/Pimm+et+al.+2014.pdf>> accessed 29 October 2024.

¹³ J. P. Rafferty, Britannica, 'Anthropocene Epoch' <www.britannica.com/science/Anthropocene-Epoch> accessed 26 June 2024.

2.3. Opasnost za ljude od oštećenja oceana i morskog okoliša

Dugoročni učinci klimatskih promjena na oceane uključuju daljnje topljenje leda, zagrijavanje oceana, podizanje razine mora, zakiseljavanje i deoksigenaciju oceana. Ocean stvara 50 posto kisika koji nam je potreban, apsorbira 25 posto svih emisija ugljičnog dioksida i hvata 90 posto viška topline koju stvaraju te emisije. To nisu samo "pluća planeta", već i njegov najveći "ponor ugljika" - vitalna zaštita od utjecaja klimatskih promjena. Ocean je ključan za smanjenje globalnih emisija stakleničkih plinova i stabilizaciju klime na Zemlji. Međutim, povećanje emisija stakleničkih plinova utjecalo je na zdravlje oceana. Zagrijavanje i zakiseljavanje morske vode uzrokuje štetne promjene u životu pod vodom i na kopnu te smanjuju sposobnost oceana da apsorbira ugljični dioksid i zaštiti život na planetu. Oceanska staništa poput morskih trava i mangrova, zajedno s povezanim hranidbenim mrežama, mogu odvojiti ugljični dioksid iz atmosfere do četiri puta više od kopnenih šuma. Mangrove su neki od ekosustava najbogatijih ugljikom na planetu, pohranjujući u prosjeku 1 000 tona ugljika po hektaru u svojoj biomasi i tlu ispod. Osim toga, ovi ekosustavi također podržavaju zdravo ribarstvo, poboljšavaju kvalitetu vode i pružaju zaštitu obale od poplava i oluja. Danas zaštićena morska područja pokrivaju 6,35 posto oceana, što je gotovo deset puta više nego 2000. godine. Daljnje širenje ovih područja ključno je za zaštitu koraljnih grebena i mangrova te održavanje otpornosti oceana na klimatske promjene.¹⁴

Zakiseljavanje voda je globalna prijetnja svjetskim oceanima, estuarijima i vodenim putovima. Ono utječe na druge vrste vitalne za morski ekosustav, uključujući koralje koji grade grebene i peteropode. S razlogom se zakiseljavanje oceana ponekad naziva "osteoporoza mora" jer može stvoriti uvjete koji izjedaju minerale koje koriste kamenice, školjke, jastozi, rakovi, koraljni grebeni i drugi morski životi za izgradnju svojih ljuštura i kostura. U laboratoriju mnoge štetne vrste algi proizvode više toksina i brže cvjetaju u zakiseljenoj vodi. Sličan odgovor u divljini mogao bi naštetiti ljudima koji jedu kontaminirane školjke, ribu i morske sisavce. Danas se više od milijardu ljudi diljem svijeta oslanja na hranu iz oceana kao primarni izvor proteina. Mnoga radna mjesta i gospodarstva diljem svijeta ovise o ribama i školjkama koje žive u oceanu. Smanjeni ulov bi mogao posebno naštetiti najsiriromašnijima i najnerazvijenijim nacijama koje imaju najmanje poljoprivrednih alternativa. Ovi izazovi mogu utjecati na migraciju u urbanije regije, što može dovesti do daljnjeg društvenog poremećaja, pa čak i sukoba.¹⁵ Iako zauzimaju manje od 0.1 posto oceanskog dna, koraljni grebeni dom su četvrtine cjelokupnog morskog života što je više vrsta nego što ima prašuma. Životinje koriste grebene za sklonište, hranu i polaganje jaja. Grebeni su vitalni i za ljude jer štite obale smanjujući utjecaj oluja i valova, koji mogu uzrokovati uništenje i eroziju tla. Oni također osiguravaju hranu i sredstva za život mnogim milijunima ljudi, u vrijednosti od oko 300 milijardi funti svake godine.

Niz događaja masovnog izbjeljivanja koralja koji su usmrtili golema područja grebena diljem svijeta, uključujući polovicu Velikog koraljnog grebena između 2015. i 2017. bio je snažan poziv na uzburku. Do ožujka 2022. utvrđeno je da je 91 posto grebena izbjeljeno. Znanstvenici predviđaju da bismo mogli izgubiti više od 90 posto naših koraljnih grebena do 2050. ako hitno ne poduzmemo mjere za smanjenje emisija stakleničkih plinova.¹⁶ Kolaps velikih oceanskih struja kao što je Sjevernoatlantska meridijanska obrtajuća struja (*Atlantic meridional overturning circulation*) i nepovratna šteta na ključnim ekosustavima poput koraljnih grebena

¹⁴ United Nations, 'The ocean — the world's greatest ally against climate change' <www.un.org/en/climatechange/science/climate-issues/ocean> accessed 26 June 2024.

¹⁵ National Oceanic and Atmospheric Administration FISHERIES, 'Understanding Ocean Acidification' <www.fisheries.noaa.gov/insight/understanding-ocean-acidification> accessed 26 June 2024.

¹⁶ World Wildlife Fund, 'Coral reefs and climate change: from cradle to an early grave' <www.wwf.org.uk/coral-reefs-and-climate-change> accessed 26 June 2024.

može se razviti u roku od nekoliko desetljeća. Vremenska skala dugoročnih utjecaja je od jednog stoljeća do tisućljeća zbog dugog životnog vijeka CO₂ u atmosferi. Kada se neto emisije stabiliziraju, površinske temperature zraka također će se stabilizirati, ali će oceani i ledene kape nastaviti apsorbirati višak topline iz atmosfere. Upijanje CO₂ u oceanima dovoljno je sporo da će se zakiseljavanje oceana također nastaviti stotinama do tisućama godina. Oceanske dubine (ispod 2 000 metara) su također već izgubile preko 10 posto otopljenog kisika zbog zagrijavanja koje se dogodilo do danas.¹⁷

Sve navedeno se uvelike očituje i na području međunarodnog prava. Određeni autor vidi pravno rješenje problema u: 1) povećanju obnovljivih izvora energije zasnovanih na oceanu; 2) dekarbonizaciji transporta koji se odvija putem oceana; i 3) upravljanjem ribarstvom i akvakulturom na integriran način.¹⁸ Ističe potrebu za sveobuhvatnom strukturom upravljanja koja uključuje suradnju između država, sa različitim ulogama (države luke, obalne države, države pod čijom zastavom plove brodovi), kako bi se odgovorilo na zajedničke ekološke izazove, a sve usmjereno prema smanjenju nepovoljnih učinaka klimatskih promjena.¹⁹ Prethodno navedene znanstvene činjenice uzimale su se u obzir u slučaju savjetodavnog mišljenje pred Međunarodnim sudom za pravo mora koje je zatražila Komisija malih otočnih država u vezi tumačenja Konvencije UN-a o pravu mora kada su u pitanju obveze država prema klimatskim promjenama.²⁰ Možemo nadodati da mnogi međunarodni instrumenti štite morski okoliš.²¹

2.4. Opasnost za ljude od oštećenja atmosfere

Primarno, klimatske se promjene događaju putem zagađenja atmosfere. Povijesno su to prvi slučajevi koji su postali sporni među državama, a i na unutarnjem planu, kod zagađenja okoliša. Pravne norme o kvaliteti zraka često su osmišljene posebno za zaštitu ljudskog zdravlja ograničavanjem ili uklanjanjem koncentracija onečišćujućih tvari u zraku. Druge inicijative osmišljene su za rješavanje širih ekoloških problema, kao što su ograničenja kemikalija koje utječu na ozonski omotač i programi trgovanja emisijama za rješavanje kiselih kiša i klimatskih promjena.

Regulatorni naponi uključuju identifikaciju i kategorizaciju onečišćivača zraka, postavljanje razina emisija na prihvatljive razine i diktiranja potrebnih ili odgovarajućih tehnologija za ublažavanje. Standardi emisija zakonski su zahtjevi koji reguliraju onečišćenje zraka. Oni postavljaju kvantitativna ograničenja dopuštene količine specifičnih tvari koje se mogu ispustiti iz određenih izvora u određenim vremenskim okvirima. Općenito su dizajnirani za postizanje standarda kvalitete zraka i zaštitu ljudskih života. Različite regije i zemlje imaju različite standarde za emisije iz vozila.

¹⁷ D. I. Armstrong McKay et. al., *'Exceeding 1.5°C global warming could trigger multiple climate tipping points'*, Science, 9 September 2022., Vol 377, Issue 6611.

¹⁸ C. Voigt, *'Oceans, IUU Fishing, and Climate Change: Implications for International Law'* (2020) 22 Int'l Comm L Rev 377, str 377.

¹⁹ Ibid., str 380. do 381.

²⁰ Commission of Small Island States on Climate Change and International Law 'Request for Advisory Opinion from ITLOS consistent with Article 2(2) of the Agreement' (12 December 2022) < https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Request_for_Advisory_Opinion_COSIS_12.12.22.pdf > accessed 12 August 2024.

²¹ Konvencija o sprječavanju onečišćenja mora naftom iz 1954., Međunarodna konvencija o sprječavanju onečišćenja s brodova (iz 1973.), Međunarodna konvencija o sprječavanju onečišćenja s brodova iz 1983., Konvencija Ujedinjenih naroda o pravu mora iz 1982., Konvencija o odlaganju otpada u moru iz 1975. i mnogi dodatni protokoli uz konvencije.

Kvaliteta zraka usko je povezana s klimom i ekosustavima Zemlje na globalnoj razini. Mnogi uzročnici onečišćenja zraka također su izvori stakleničkih emisija. Oni su značajan rizični čimbenik za niz bolesti povezanih s onečišćenjem, uključujući respiratorne infekcije, bolesti srca, kroničnu opstruktivnu plućnu bolest, moždani udar i rak pluća²². Sve više dokaza ukazuje na to da izloženost onečišćenom zraku može biti povezana sa smanjenim IQ rezultatima, oslabljenom kognitivnom funkcijom, povećanim rizikom od psihičkih poremećaja, kao i depresijom i štetom za perinatalno zdravlje²³. Prvenstveno, utječe na dišni i kardiovaskularni sustav. Individualne reakcije na zagađivače zraka ovise o vrsti zagađivača kojima je osoba izložena, stupnju izloženosti te o zdravstvenom stanju i genetici pojedinca. Ono je ujedno najveći ekološki čimbenik rizika za bolesti i preranu smrt te četvrti najveći čimbenik rizika za ljudsko zdravlje. Uzrokuje preuranjenu smrt oko 7 milijuna ljudi diljem svijeta svake godine. Zagađenje vanjskog zraka koje se može pripisati samo upotrebi fosilnih goriva uzrokuje oko 3,61 milijuna smrtnih slučajeva godišnje²⁴. Antropogeni ozon uzrokuje oko 470 000 prijevremenih smrti godišnje, a onečišćenje finim česticama (PM_{2,5}) uzrokuje još oko 2,1 milijuna²⁵ smrtnih slučajeva.

Opseg krize onečišćenja zraka je velik. Svjetska zdravstvena organizacija je 2018. procijenila da "9 od 10 ljudi udiše zrak koji sadrži visoke razine zagađivača."²⁶ Onečišćujuće tvari koje ljudska aktivnost emitira u atmosferu uključuju: amonijak, ugljični dioksid (CO₂), ugljični monoksid (CO), klorofluorogljike (CFC), dušikove okside (NO_x), postojeće organske onečišćujuće tvari, radioaktivne onečišćujuće tvari i sumporne okside (SO_x). Prvotno je dolazilo do prekograničnog onečišćenja zraka iz tvornica. Najpoznatiji slučaj je *Trail smelter*.²⁷ Njime je i započeta regulacija zaštite atmosfere. Za ovu je analizu ključno istaknuti da je u tom predmetu uspostavljeno načelo nečinjenja štete. Ono je jedan od kamena temeljaca za zaštitu okoliša, kako prekograničnu, tako danas i međunarodnu. Potvrđeno je Deklaracijom iz Ria, dok je Međunarodni sud pravde u svom savjetodavnom mišljenju o Zakonitosti o prijetnji ili uporabi nuklearnog oružja kazao kako je to načelo postalo dio običajnog međunarodnog prava.²⁸ Ono se spominjalo i u predmetima vezanim za klimatske promjene kao što ćemo imati priliku vidjeti

²² World Health Organization, Air pollution <https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1> , <<https://www.who.int/news/item/25-03-2014-7-million-premature-deaths-annually-linked-to-air-pollution>> accessed 29 October 2024. i l. Manisalidis et. al., 'Environmental and Health Impacts of Air Pollution: A Review', Front. Public Health, 20 February 2020, Volume 8-2020.

²³ J. L. Allen et. al., 'Cognitive Effects of Air Pollution Exposures and Potential Mechanistic Underpinnings', Current Environmental Health Reports, Volume 4, 180–191 (2017), J. B. Newbury et. al., 'Association between air pollution exposure and mental health service use among individuals with first presentations of psychotic and mood disorders: retrospective cohort study' The British Journal of Psychiatry. 2021., 219(6):678-685. i R. Ghosh et. al., 'Ambient and household PM_{2.5} pollution and adverse perinatal outcomes: A meta-regression and analysis of attributable global burden for 204 countries and territories', 28 September 2021., PLOS Medicine 18(11): e1003852.

²⁴ J. Lelieveld et. al., 'Effects of fossil fuel and total anthropogenic emission removal on public health and climate', Proc Natl Acad Sci U S A. 2019 Apr 9;116(15):7192-7197.

²⁵ R. A. Silva et. al., 'Global premature mortality due to anthropogenic outdoor air pollution and the contribution of past climate change', Environ. Res. Lett. 8 034005.

²⁶ World Health Organization, '9 out of 10 people worldwide breathe polluted air, but more countries are taking action' <<https://www.who.int/news/item/02-05-2018-9-out-of-10-people-worldwide-breathe-polluted-air-but-more-countries-are-taking-action>> accessed 29 October 2024.

²⁷ *Trail Smelter Arbitration (United States v. Canada)* [1938 and 1941] ICJ 3 R.I.A.A. <https://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf> accessed 12 August 2024.

²⁸ B. Mayer, 'Construing International Climate Change Law as a Compliance Regime' (2018) 7 TEL 115, str 120.

kasnije u analizi predmeta. Kako bi se kvalitetno zaštitio ovaj prirodni resurs, mnoge su značajne međunarodne konvencije donijete radi njegove zaštite.²⁹

2.5. Djelovanje na međunarodnoj razini putem IPCC-a

IPCC je međunarodno tijelo za ocjenu znanosti vezane za klimatske promijene. IPCC su 1988. godine osnovali Svjetska meteorološka organizacija (WMO) i Program Ujedinjenih naroda za okoliš (UNEP) kako bi pružili tvorcima politika redovne znanstvene procjene vezane za klimatske promjene, njihove učinke i buduće rizike te mogućnostima prilagodbe i ublažavanja njihovih posljedica. Procjene IPCC-a pružaju znanstvenu osnovu za vlade na svim razinama da razviju politiku vezanu uz klimu te su temelj za pregovore na Konferencijama UN-a o klimi unutar Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime (UNFCCC). Procjene su relevantne za politiku, ali ne propisuju politiku. One mogu predstavljati projekcije budućih klimatskih promjena na temelju različitih scenarija i rizika koje klimatske promjene predstavljaju.

Rad Panela je utvrdio da je porast emisija stakleničkih plinova od 1750-ih godina nepobitno uzrokovan ljudskim djelovanjem³⁰ gdje je globalna temperatura porasla u periodu između 2010. i 2019. u usporedbi sa 1850. do 1900. za 1.07°C.³¹ Činjenica je da klimatske promjene utječu loše na ljudsko zdravlje.³² Godišnji podaci koji se periodično iznose na Konferencijama stranaka (*Conference of the parties* - COP) ukazuju da ima sve više i više ljudskih žrtava od klimatskih promjena. Opća skupština Ujedinjenih naroda je prije više od 35 godina proglasila klimatske promjene kao zajedničku brigu čovječanstva (*common concern of mankind*). Važno je za napomenuti da činjenice koje Panel utvrdi niti jedna država ne osporava čime se uvelike daje na važnosti i kredibilitetu njihova rada.³³

IPCC je trenutno u svom sedmom ciklusu procjene koji je započeo u srpnju 2023. Panel je jedinstveno sučelje između znanosti i politike. Zbog svoje znanstvene i međuvladine prirode, njegove procjene pružaju rigorozne i uravnotežene znanstvene informacije donositeljima odluka. Sudjelovanje u Međuvladinom panelu je otvoreno za sve zemlje članice WMO-a i Ujedinjenih naroda. Trenutno broji 195 članova. Panel, sastavljen od predstavnika država članica, se sastaje na plenarnim sjednicama kako bi donio glavne odluke. Biro IPCC-a, kojeg biraju vlade članica, daje smjernice Panelu o znanstvenim i tehničkim aspektima rada te savjetuje Panel o povezanom upravljanju i strateškim pitanjima. Autori koji izrađuju izvješća trenutno su grupirani u tri radne skupine – Radna skupina I je odgovorna za materijalnu

²⁹ Konvencija o prekograničnom onečišćenju zraka na velikim udaljenostima iz 1979. godine sa 12 dodatnih protokola, 16. Dodatak Konvencije o međunarodnom civilnom zrakoplovstvu iz 1944. godine (ICAO), Ugovor o prekograničnom onečišćenju iz 2002. godine (ASEAN), Okvirna konvencija za zaštitu okoliša putem održivog razvoja u središnjoj Aziji iz 2006. godine, Afrički Okvirni ugovor o zagađenju zraka iz 2008. godine, Zapadno i srednjo Afrički Okvirni ugovor o zagađenju zraka iz 2009. godine, Stockholmska konvencija o postojanim organskim onečišćujućim tvarima iz 2001. godine, Konvencija o zaštiti ozonskog omotača iz 1985. godine i Montrealski protokol iz 1987. godine, Američko – Kanadski sporazum o kvaliteti zraka iz 1991. godine.

³⁰ *Request for an Advisory Opinion submitted by the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law (Request for Advisory Opinion submitted to the Tribunal)*, Order of 16 December 2022, ITLOS Reports 2024, para 54 <https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.05.2024_orig.pdf> accessed 12 August 2024.

³¹ *Verain KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland* App no 53600/20 (ECtHR, 9 April 2024), para 64 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:%2253600/20%22},%22itemid%22:%22001-233206%22}}>> accessed 12 August 2024.

³² Ibid., para 65.

³³ *Request for an Advisory Opinion* (n 30), para 51.

znanstvenu osnovu, Radna skupina II proučava i daje informacije o utjecaju, prilagodbi i ranjivosti, dok Radna skupina III radi na ublažavanju klimatskih promjena. Izvješća o procjeni IPCC-a pokrivaju znanstvenu, tehničku i socio-ekonomsku procjenu klimatskih promjena, općenito u četiri dijela – po jedan za svaku od radnih skupina, a završavaju izradom završnog izvješća.³⁴

2.6. Naziranje rješenja

U nizu izvješća IPCC-a, tisuće znanstvenika i vladinih recenzenata se složilo da bi nam ograničavanje porasta globalne temperature na najviše 1.5°C pomoglo da izbjegnemo najgore klimatske posljedice i održimo klimu pogodnu za život. Emisije koje uzrokuju klimatske promjene dolaze iz svih dijelova svijeta i utječu na sve, ali neke zemlje proizvode mnogo više od drugih. Samo je sedam najvećih zagađivača (Kina, Sjedinjene Američke Države, Indija, Europska unija, Indonezija, Rusija Federacija i Brazil) činilo oko polovicu svih globalnih emisija stakleničkih plinova u 2020. godini. Svatko mora poduzeti klimatske mjere, ali ljudi i zemlje koje stvaraju veći problem imaju veću odgovornost da prvi djeluju. Mnoga rješenja za klimatske promjene mogu donijeti ekonomsku korist dok poboljšavaju naše živote i štite okoliš. Tri široke kategorije djelovanja su: smanjenje emisija, prilagodba klimatskim utjecajima i financiranje potrebnih prilagodbi. Prebacivanje energetske sustava s fosilnih goriva na obnovljive izvore, poput sunca ili vjetera, smanjili bi emisije koje pokreću klimatske promjene. Sve se veći broj zemalja obvezuje na postizanje neto nulte emisije do 2050. godine. Kakogod, emisije se moraju prepoloviti do 2030. kako bi se zagrijavanje zadržalo ispod 1.5°C. Klimatske akcije zahtijevaju značajna financijska ulaganja vlada i poduzeća. Ali klimatska neaktivnost znatno je skuplja. Jedan od ključnih koraka je da industrijalizirane zemlje ispune svoju obvezu da osiguraju 100 milijardi dolara godišnje zemljama u razvoju kako bi se mogle prilagoditi i krenuti prema zelenijim gospodarstvu.³⁵

Jedan od načina za smanjenje, ako ne za zaustavljanje, klimatskih promjena je prema nekima geoinženjering gdje se na globalnoj, planetarnoj, razini okoliš zahvaća određenim radnjama kojima je u cilju borba protiv antropogenih klimatskih promjena.³⁶ Recimo tako da taj pojam nema nužno negativnu konotaciju jer se zapravo radi o radnjama koje se već duže provode poput geokemijskog sekvistriranja ugljika, koji podrazumijeva hvatanje CO₂ iz fosilnih goriva prije nego što se emitira u atmosferu i njegovo skladištenje u geološkim formacijama ili oceanima.³⁷ Jedan od načina za smanjenje bi bio povećavanje količine odlazne infracrvene radijacije smanjenjem atmosferskog CO₂ do kojeg bi došlo fertilizacijom fitoplanktona dodavanjem željeza ili drugih nutrijenata u ocean kako bi se povećala apsorpcija atmosferskog CO₂ u oceanima.³⁸ Uz to postoje još neki prijedlozi poput namjerne deforestacija tamnih borealnih šuma na sjevernim geografskim širinama, što bi rezultiralo svjetlijom, reflektivnijom površinom tla, genetsko inženjerstvo radi povećanja vegetacije ili pokrivanje dijelova pustinje reflektivnom plastikom dok bi još jedna opcija za povećanje atmosferskog reflektiranja bila ubrizgavanje pločica sastavljenih od ultra-tankih slojeva ultra-fine mreže, balona sa metalnim zidovima ili metalnih nanočestica u stratosferu kako bi se raspršila sunčeva radijacija koja ulazi u Zemljinu atmosferu i time neutraliziralo zagrijavanje uzrokovano prisustvom stakleničkih

³⁴ Intergovernmental Panel on Climate Change, 'What is the IPCC?' <www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2024/04/IPCCFactSheet_WhatIsIPCC.pdf> accessed 26 June 2024.

³⁵ United Nations, 'What Is Climate Change?' (n 8).

³⁶ W, D, Davis, 'What Does Green Mean: Anthropogenic Climate Change, Geoengineering, and International Environmental Law' (2009) 43 Ga L Rev 901, str 919. do 920.

³⁷ Ibid., str 920.

³⁸ Ibid.

plinova.³⁹ Neusuglašeni ili unilateralni geoinženjerski projekti mogli bi dovesti do političkih sukoba, što naglašava potrebu za međunarodnim pravnim okvirima i saradnjom.⁴⁰ Navedeno nam pokazuje dosege znanosti, ali kao i kod svega u životu to je potrebno uzeti *cum grano salis*. Dakako, sve su ovo lijepe želje ako nema pravnog rješenja za uklanjanje problema. Određeni se autori smatraju da bi bila potrebna neka vrsta svjetskog poreza na ugljik ili neka vrsta programa za trgovanje koja bi bila odgovarajuća za postizanje željene svrhe, a ne trgovanje emisijama kakvo danas postoji.⁴¹ Ali, upitno je koliko bi takav program pasao velikim zagađivačima poput SAD-a. Uz to, postavlja se i pitanje kako ravnopravno rasporediti cijene redukcija globalnih emisija.⁴² Prema mojem mišljenju rješenje, *de iure* i *de facto*, će se iznaći daljnjom praksom pred sudovima i tijelima te svakodnevnim napretkom znanosti jer su znanost, ljudska inteligencija i kreativnost ponekad jedino rješenje koje nas može spasiti od nas samih.

3. MEĐUNARODNI INSTRUMENT U PODRUČJU KLIMATSKIH PROMJENA, ODLUKE MEĐUNARODNIH TIJELA U PITANJEMA ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA I DODATNA PITANJA

3.1. Međunarodne konvencije

Već su 1960-ih godina znanstvenici počeli izražavati brigu oko zatopljenja atmosfere koje može voditi globalnim promjenama. Tijekom 1980-ih ističe se zabrinutost oko visokih razina CO₂ koji je glavni zagađivač. Potaknuti lošim prognozama, na Drugoj svjetskoj klimatskoj konferenciji, održanoj u Ženevi krajem 1990. godine, Ministarska izjava daje poticaj za usvajanje Rezolucije 45/212 od Opće skupštine UN-a⁴³ kojom se osniva Međunarodni pregovarački odbor⁴⁴ čiji je zadatak bio pripremiti okvirnu konvenciju vezanu za klimatske promjene. Tako je, radom i zaslugom tog tijela, na globalnom Summitu za Zemlju održanom u lipnju 1992. u Rio de Janeiru svečano potpisana Okvirna konvencija UN-a o promjeni klime.⁴⁵ Naknadnim su naporima doneseni Kyoto protokol⁴⁶ te Pariški sporazum⁴⁷ koji su ažurirani godišnjim konferencijama IPCC-a.

Okvirna konvencija UN-a o promjeni klime navodi da se radi o području od zajedničke brige za čovječanstvo. U preambulu iznosi temelje iz kojih je razloga baš sada došao trenutak da se

³⁹ Ibid., str 921. do 922.

⁴⁰ Ibid., str 927. do 928.

⁴¹ E. A. Posner and C. R. Sunstein, 'Climate Change Justice' (2008) 96 Geo LJ 1565, str 1611.

⁴² Ibid.

⁴³ United Nations, General Assembly, Protection of global climate for present and future generations of mankind (21 December 1990), No. A/RES/45/212 <<https://digitallibrary.un.org/record/196769?v=pdf>> accessed 12 August 2024.

⁴⁴ Osnovan pod okriljem Opće skupštine uz podršku Programa UN-a za okoliš, Svjetske meteorološke organizacije, Međuvladinog panela o klimatskim promjenama, konferencija na tu temu i Druge svjetske klimatske konferencije.

⁴⁵ U tom su ju trenutku potpisale 154 države svijeta. Na snazi je od 21. ožujka 1994. godine, Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 2/1996) <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1996_02_2_18.html> accessed 12 August 2024.

⁴⁶ Prihvaćen u Kyotu, Japan, 11. prosinca 1997., a na snazi od 16. veljače 2005. godine, Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Kyotskog protokola uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih naroda o promjeni klime ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 5/2007) <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2007_05_5_71.html> accessed 12 August 2024.

⁴⁷ Prihvaćen u Parizu, Francuska, 22. travnja 2016., a na snazi od 04. studenog 2016. godine, Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Pariškog sporazuma ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 3/2017) <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2017_04_3_16.html> accessed 12 August 2024.

sa povećanom pažnjom pristupi rješavanju tog gorućeg problema. Priznaje, uz ostala⁴⁸, načelo dužne pažnje vezano za okoliš, što je bitno jer je to jedan od temelja i načina kako povezati to područje sa zaštitom od klimatskih promjena. Konvencija definira klimatske promjene kao: promjenu klime koja se pripisuje izravno ili neizravno ljudskoj aktivnosti koja mijenja sastav globalne atmosfere i koja je uz prirodnu klimatsku varijabilnost promatranu tijekom usporedivog vremena razdoblja.⁴⁹ Članak 2. definira: „Krajnji je cilj ove Konvencije . . . uspostavi stabilnost koncentracije stakleničkih plinova u atmosferi na razini koja će spriječiti opasno antropogenetsko uplitanje u klimatski sustav. Takav bi nivo trebalo postići u vremenskom roku koji je dovoljan da se ekosustavima omogući prirodno adaptiranje na promjenu klime, da se osigura da proizvodnja hrane ne bude ugrožena i da se omogući daljnji gospodarski razvoj na održivi način.“ Članak 4. definira da sve stranke imaju zajedničku, ali različitu odgovornost. Stavak 2a kaže da se stranke obvezuju u svom nacionalnom zakonodavstvu donijeti propise koji odgovaraju obvezama koje su one pristale preuzeti na sebe na Konferencijama stranaka, a to su primarno ograničenje razine globalnog zatopljenja na određenoj temperaturi.

Prvi dokument koji je dao konkretne i mjerljive ciljeve bio je Protokol iz Kyota. Tada je prvi put utvrđeno da industrijske zemlje i one u razvoju limitiraju emisije stakleničkih plinova u skladu s zajedničkim dogovorom i onako kako je propisano Dodatkom B protokola. Cilj je bio smanjenje za 5 posto u odnosu na razinu iz 1990. u razdoblju od 2008. do 2012. (tada je propisano smanjenje od 92 posto za Švicarsku). Člankom 3. stavkom 2. je precizirano i *de facto* sumirano što su države obvezne raditi te kako se trebaju ponašati.⁵⁰

Nakon toga je, 2016., na snagu stupio Pariški sporazum koji je detaljnije ustanovio zajedničke ciljeve koji se trebaju postići. Zanimljivo je za istaknuti da se u preambulu države pozivaju da pri poduzimanju potrebnih mjera u suzbijanju klimatskih promjena trebaju respektirati, promovirati i uzeti u obzir svoje obveze, među ostalim, naspram ljudskih prava. Članak 2.⁵¹ izražava bitan mjerljivi cilj kojeg treba postići: „Zadržavanje porasta globalne prosječne temperature znatno ispod 2°C u odnosu na predindustrijske razine i nastojati da se porast temperature ograniči na 1.5°C u odnosu na predindustrijske razine, priznajući da bi to značajno smanjilo rizike i utjecaja klimatskih promjena.“ Uz to se navode kao dodatni ciljevi: otpornost na klimatske promjene⁵², adaptacija na ekstremne učinke klimatskih promjena⁵³, niske emisije stakleničkih plinova te usmjeravanje značajnih financijskih sredstava s ciljem postizanja navedenog.⁵⁴ Sve se stranke obvezuju da komuniciraju mjere koje planiraju preuzeti.⁵⁵

Daljnja se pitanja uređuju na Konferencijama stranaka. No, vidno postoji mogućnost da postoje prijepori između propisa koje donose tijela koja ih stvaraju. Pravilno se u teoriji postavlja pitanje koji je doseg odluka COP-a. Određeni autori smatraju da se ovdje radi o impliciranom

⁴⁸ Ibid., članak 3.

⁴⁹ Ibid., članak 1. stavak 2.

⁵⁰ Stranke obuhvaćene Prilogom I. težit će za provedbom politike i mjera iz ovog članka tako da nepovoljne učinke svedu na najmanju mjeru, uključujući nepovoljne učinke klimatskih promjena, učinke na međunarodnu trgovinu, te društvene, gospodarske i one u svezi s okolišem na drugih stranaka, naročito stranke koje su zemlje u razvoju i ponajviše stranke utvrđene člankom 4., stavcima 8. i 9. Konvencije, vodeći računa o članku 3. Konvencije. Konferencija stranaka koja služi kao sastanak stranaka ovog Protokola može poduzimati daljnje akcije, po potrebi, radi promicanja provođenja odredaba ovog stavka.

⁵¹ Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Pariškog sporazuma (n 47), članak 2. stavak 1. točka (a).

⁵² Ibid., članak 2. stavak 1. točka (b).

⁵³ Ibid., članak 2. stavak 1. točka (b).

⁵⁴ Ibid., članak 2. stavak 1. točka (c).

⁵⁵ Ibid., članak 4. stavak 2.

državno pristanku da bude vezana takvim odlukama.⁵⁶ Svojevrsan *tacitus consensus*. Navedimo ovdje da su odluke COP-a vezane uz fleksibilne mehanizme Kyoto protokola o uporabi šuma unutar projekata o Čistim mehanizmima za razvoj neobvezatna. Jesu li takve odluke obvezatne postaje stvar interpretacije. Pa ipak, odluke COP-a nisu bez svojih učinaka. *De facto*, one dopuštaju implementaciju takvih projekata.⁵⁷ Dalje nam slijedi pregled zadnjih nekoliko sastanaka COP-a i što se na njima dogodilo. Na konferenciji stranaka (COP26) koja se održala 2021. godine je usvojen Glasgow klimatski pakt.⁵⁸ U njemu je izražena velika briga jer je u tom trenutku već dosegnuta razina povećanja globalnog zatopljenja od 1.1°C čiji se učinci već značajno osjete. Stranke se poziva da značajno povećaju ambicije i akcije kako bi smanjile negativne posljedice gdje bi bilo potrebno da stranke smanje svoje emisije za 45 posto do 2030. u odnosu na 2010. i da postignu apsolutno smanjenje do sredine ovoga stoljeća kako bi se održao cilj porasta globalne temperature do najviše 1.5°C.⁵⁹ Na Konferenciji stranaka (COP27) održanoj 2022. usvojen je Implementacijski plan Sharm el-Sheikh.⁶⁰ U planu se naglašava da je to pitanje od zajedničke brige za čovječanstvo te da stranke trebaju uzeti u obzir ljudska prava prilikom donošenja mjera za zaštitu i izbjegavanje.⁶¹ Bitno je za istaknuti da se stranke pozivaju na puno, značajno i jednako sudjelovanje žena u klimatskim akcijama i da se osigura rodno osviještena implementacija.⁶² 2023. godine se održala konferencija u Dubaiju (COP28).⁶³ Podertavaju da razina trenutnih emisija nije u skladu s planom smanjenja dogovorenih Pariškim sporazumom, a prozor za djelovanje se ubrzano sužava ako se želi zaustaviti zatopljenje na 1.5°C u odnosu na pred-industrijsko razdoblje.⁶⁴ Ključno ističu da postizanje nultih emisija CO₂ i stakleničkih plinova zahtjeva sustavnu transformaciju kroz sve sektore i mnogo veću uporabu obnovljivih izvora energije koji trebaju zamijeniti uporabu fosilnih goriva.⁶⁵ Konačno, ističe se kako je 2023. godina najtoplija od kako postoje mjerenja dok su ekstremni vremenski uvjeti zbog promjene klime sve češći, destruktivniji i raznovrsniji.⁶⁶

Konvencija Aarhus⁶⁷ je nemalo važna, pogotovo za predmete koji se odvijaju pred ESLJP-om. U preambulu se ističe da je adekvatna zaštita okoliša ključna za ljudsku dobrobit i uživanje osnovnih ljudskih prava, uključujući pravo na život. Konvencija definira dva bitna pojma, zainteresirana javnost i imanje dovoljnog interesa za podnošenje zahtjeva. U prvom se pojmu pojašnjava da sve ovisi o aktivnosti o kojoj se radi pa tako zainteresirana javnost može

⁵⁶ H. Van Asselt et. al., 'Global Climate Change and the Fragmentation of International Law' (2008) 30 Law & Pol'y 423, str 430.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ UN Framework Convention on Climate Change secretariat, 'Glasgow Climate Pact' (13 November 2021) Dec-/CMA.3 <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma3_auv_2_cover%2520decision.pdf> accessed 12 August 2024.

⁵⁹ Ibid., točka IV. podtočka 22.

⁶⁰ UN Framework Convention on Climate Change secretariat, 'Sharm el-Sheikh Implementation Plan' (20 November 2022) Dec-/CP.27 <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cop27_auv_2_cover%20decision.pdf> accessed 12 August 2024.

⁶¹ Ibid., preambul.

⁶² Ibid., točka XVI. podtočka 53.

⁶³ 'First global stocktake' Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement Fifth session (United Arab Emirates, 30 November to 12 December 2023) (13 December 2023) UN Doc FCCC/PA/CMA/2023/L.17 <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2023_L17_adv.pdf> accessed 12 August 2024.

⁶⁴ Ibid., točka I. podtočka 2. i 3.

⁶⁵ Ibid., točka II. A podtočka 39.

⁶⁶ Ibid., točka I. podtočka 5.

⁶⁷ Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Konvencije o pristupu informacijama, sudjelovanju javnosti u odlučivanju i pristupu pravosuđu u pitanjima okoliša ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 1/2017) <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2007_01_1_2.html> accessed 12 August 2024.

obuhvaćati i više stotina tisuća ljudi ako se radi na primjer o nuklearnoj elektrani koja utječe na njih. S druge strane, dovoljan interes obuhvaća veću cjelinu od pravnog interesa. Tada je uključen ne samo interes ljudi čija su zajamčena prava u pitanju, nego i potencijalni interes koji može biti pod utjecajem od određene aktivnosti kao što su socijalna prava ili pravo na zdrav okoliš.⁶⁸ Time Konvencija na svojstven način, izgradnjom mosta, spaja pravnu obvezu koja proističe iz međunarodnog prava sa individualnim interesom, koji je dovoljan jer utječe na pravo ljudi na zdrav okoliš što je zapravo u logičkoj konstrukciji definicije druga strana obveze država da se bore protiv klimatskih promjena. Članak 2. stavak 5. ne zahtjeva da osoba dokaže pravni interes kako bi bila dio zainteresirane javnosti te radi toga i činjenični interes zadovoljava tu granicu. Nadalje, ako nevladina udruga ispunjava zahtjev iz navedenog članka, tada i ona ispunjava uvjet zainteresirane javnosti.⁶⁹ Zaključno, podnositelji, bilo nevladina udruga ili pojedinci, trebaju ispuniti taj minimum da bi ih se smatralo zainteresiranom javnošću. Maastrichtske preporuke o primjeni Aarhus konvencije⁷⁰ kažu da, vezano za udrugu, imanje interesa u stvarima vezanim za okoliš podrazumijevaju da nevladina udruga promovira zaštitu okoliša.⁷¹ Ovo će nam poslužiti u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*⁷² pri utvrđivanju statusa žrtve te udruge.

Iako preporuke i stajališta Opće skupštine UN-a nisu pravno obvezujući, već *soft law*, oni pokazuju smjer političkog razmišljanja globalnih aktera koji u konačnici postaju, ovisno od slučaja do slučaja, pravno obvezujuća pravila kada se donesu konvencije na tu temu. Tako je *e. g.* Rezolucija o ljudskim pravima na čist, zdrav i održiv okoliš⁷³ dobar pokazatelj koliko su ljudska prava i okoliš povezani. Četiri primjenjiva paragrafa ističu da je čist, zdrav i održiv okoliš ljudsko pravo koje je povezano sa ostalim pravima i instrumentima međunarodnog prava gdje njihovo promoviranje zahtjeva punu implementaciju multinacionalnih ugovora o okolišu po principima međunarodnog prava. Da bi se to ispunilo, pozivaju se akteri da donesu politike kako bi ostvarili te ciljeve.

Od Rezolucije broj 43/53, UN je usvojio mnogobrojne druge rezolucije s ciljem zaštite klime radi budućih generacija.⁷⁴ Tako je recimo usvojena i rezolucija o zaštiti atmosfere nakon dugogodišnjeg rada Komisije za međunarodno pravo UN-a. Radi se o svojevrsnoj *soft law* kodifikaciji međunarodnog prava koja ističe važnost očuvanja atmosfere od zagađenja. Radi toga je u rezoluciji propisano 12 smjernica kako brinuti o tom prirodnom resursu koji je

⁶⁸ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31), para 142.

⁶⁹ Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Konvencije (n 44), op. cit. „... nevladine organizacije koje rade na promicanju zaštite okoliša i udovoljavaju svim zahtjevima domaćeg zakonodavstva smatrat će se zainteresiranima.“

⁷⁰ UNECE 'Maastricht Recommendations on Promoting Effective Public Participation in Decision-making in Environmental Matters' (May 2016) UN Doc E.15.II.E.7 <https://unece.org/sites/default/files/2022-10/1514364_E_web.pdf> accessed 12 August 2024.

⁷¹ *Ibid.*, Opće preporuke, Dio A., točka 1., podtočka (c).

⁷² *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31).

⁷³ UNGA Res 76/300 (2022) GAOR 76th Session Supp 8 <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/442/77/pdf/n2244277.pdf>> accessed 12 August 2024.

⁷⁴ Rezolucija br. 43/53, 6. prosinca 1988; 44/207, 22. prosinca 1989; 45/212, 21. prosinca 1990 ; 46/169, 19. prosinca 1991; 47/195, 22. prosinca 1992; 48/189, "Okvirna konvencija UN-a o promjeni klime", 21. prosinca 1993; 49/120, 19. prosinca 1994; 50/115, 20. prosinca 1995; 51/184, 16. prosinca 1996; 52/199, 18. prosinca 1997; 54/222, 22. prosinca 1999; Odluka br. 55/443, 20. prosinca 2000; Rezolucija br. 56/199, 21. prosinca 2001; 57/257, 20. prosinca 2002; 58/243, 23. prosinca 2003; 59/234, 22. prosinca 2004; 60/197, 22. prosinca 2005; 61/201, 20. prosinca 2006; 62/86, 10. prosinca 2007; 63/32, 26. prosinca 2008; 64/73, 7. prosinca 2009; 65/159, 20. prosinca 2010; 66/200, 22. prosinca 2011; 67/210, 21. prosinca 2012; 68/212, 20. prosinca 2013; 69/220; 70/205, 22. prosinca 2015; 71/228, 21. prosinca 2016; 72/219, 20. prosinca 2017; 73/232, 20. prosinca 2018; 74/219, 19. prosinca 2019; 75/217, 21. prosinca 2020; 76/205, 17. prosinca 2021.

esencijalan za održanje života na Zemlji i koji ima, pravno, status zajedničke brige za čovječanstvo.⁷⁵ Rezolucija u devetoj smjernici navodi da se pravila međunarodnog prava o zaštiti atmosfere i druga relevantna pravila poput trgovačkog i investicijskog prava, prava mora i ljudskih prava trebaju identificirati, tumačiti i primijeniti u skladu s načelom harmonizacije i sustavne integracije da bi se iznjedrio jedinstven set kompatibilnih pravila kako bi izbjegli konflikt, a sve u skladu sa međunarodnim običajnim pravom i Bečkom konvencijom o pravu međunarodnih ugovora. Navedena odredba ukazuje na činjenicu da je međunarodno pravo jedna cjelina, iako fragmentirana, ali to ne znači da je određena grana u vakuumu, potpuno odvojena od drugih, već se tu radi o potrebi usuglašavanja i priznavanje svake od grana i podgrana kako bi cjelokupna njegova primjena bila ujednačena. I Komisija za međunarodno pravo sama ističe važnost sustavne integracije. Ono svakako prema nekim autorima može odigrati važnu ulogu u spajanju klimatskih promjena sa drugim granama prava. No, ono nije kao načelo bilo izričito priznato u međunarodnom pravu, ali ta nas činjenica ne sprječava u njegovom korištenju pogotovo što je priznato u sudskoj praksi i pred Tijelom za rješavanjem sporova Svjetske trgovinske organizacije.⁷⁶ Sistemska integracija se zapravo, u praksi, vrlo često koristi između klimatskih promjena i svjetske trgovine kada je u pitanju trgovanje emisijama stakleničkih plinova.⁷⁷ Upravo ovdje, a kao što ćemo imati priliku vidjeti i u poglavlju o fragmentaciji međunarodnog prava, dolazi do najveće njegove primjene. Kao što ćemo kasnije vidjeti, morski okoliš se jedino može zaštititi ako se štiti atmosfera jer upravo oceani upijaju najviše CO₂ i druge štetne tvari koje ga uništavaju. Tako je i na području klimatskih promjena, jedan dio utječe na cjelinu. Zato je bitno štititi taj primarni resurs jer su svi ostali sa njime povezani.

3.2. Vijeće za ljudska prava

Vijeće je u svojoj Rezoluciji 37/8 navelo da je više od 100 država svijeta priznalo neki oblik prava na zdrav okoliš što zapravo pokazuje volju da se to bitno pitanje uvrsti kao jedno od „ljudskih“ prava.⁷⁸ To se i dogodilo Rezolucijom 48/13 gdje je pravo na čist, zdrav i održiv okoliš priznat kao ljudsko pravo⁷⁹ dok se Rezolucijom 50/9 ukazalo na posljedice klimatskih promjena i kako utječu na ljudska prava⁸⁰ te pozvalo države da donesu i primjene mjere u skladu sa UN-ovom Okvirnom konvencijom o promjeni klime.⁸¹ U ovom je području izrazito važan rad posebnog izvjestitelja za promicanje i zaštitu ljudskih prava u kontekstu klimatskih promjena. U svojim je mnogobrojnim izvješćima Općoj skupštini UN-a iznio mnoge bitne pravne i činjenične elemente na koje bi se trebalo obratiti pozornost. Pa je tako u izvješću za 2019. godinu naveo da su obveze prema ljudskim pravima pojačane međunarodnim pravom zaštite okoliša, čime su države obvezne osigurati da onečišćujuće aktivnosti pod njihovom jurisdikcijom ili kontrolom ne uzrokuju ozbiljnu štetu okolišu ili ljudima drugih država ili područjima izvan granica nacionalne jurisdikcije.⁸² U istome navodi da je potrebno osigurati da

⁷⁵ UNGA Res 76/112 (2022) GAOR 76th Session Supp 196 <
<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/389/40/pdf/n2138940.pdf>> accessed 12 August 2024.

⁷⁶ H. Van Asselt et. al., 'Global Climate Change and the Fragmentation of International Law' (n 56), str 435.

⁷⁷ Ibid., str 439.

⁷⁸ UNCHR Res 37 (2018) UN Doc A/HRC/RES/37/8, preambul <
<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g18/099/17/pdf/g1809917.pdf>> accessed 12 August 2024.

⁷⁹ Ibid., točka 1.

⁸⁰ UNCHR Res 50 (2022) UN Doc A/HRC/RES/50/9, preambul <
<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/406/80/pdf/g2240680.pdf>> accessed 12 August 2024.

⁸¹ Ibid., točka 3.

⁸² UNGA Doc A/74/161 (2019) GAOR 74th Session Supp 72 (b), Dio III. A točka 66. <
<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n19/216/42/pdf/n1921642.pdf>> accessed 12 August 2024.

se prilikom primjene Pariškog sporazuma ne krše ljudska prava.⁸³ Navedeno se poklapa sa praksom ESLJP-a gdje je to već odavno ustanovljeno u primjeni članka 8. Konvencije.⁸⁴

3.3. Odbor za ljudska prava

Odbor izvodi pravo na zaštitu okoliša iz članka 6. (pravo na život) i 17. (pravo na privatni i obiteljski život) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.⁸⁵ Tako je odlučujući u slučaju *Portillo Caceres protiv Paragvaja*⁸⁶ smatrao da kada zagađenje okoliša ima direktnu posljedicu na pravo na privatni i obiteljski život te kada je intenzitet i dugotrajnost premašena, tada takva degradacija okoliša predstavlja povredu navedenog prava.⁸⁷ Možda je najznačajniji slučaj koji se odvijao pred Odborom onaj *otočana Torresovog kanala*.⁸⁸ Iako Odbor nije našao da je došlo do povrede članka 6., rekao je da posljedice klimatskih promjena mogu biti kvalificirane kao prijetnja ljudskom životu.⁸⁹ Najbitnije, Odbor u Komunikaciji 3624/2019 navodi: „...članak 6. stavak 1. Pakta ne obvezuje spriječiti predvidivi gubitak života uzrokovan klimatskim promjenama, Odbor podsjeća da se pravo na život ne može ispravno razumjeti ako se tumači na restriktivan način te da zaštita tog prava zahtijeva od država stranaka da usvoje pozitivne mjere za zaštitu prava na život.“⁹⁰ Odbor zaključuje da je ne samo on, već i druga tijela i tribunali za zaštitu ljudskih prava, ustanovio da znatna degradacija okoliša može spriječiti uživanje prava na život i dovesti do njegovog kršenja.⁹¹ Njegove rezolucije i studije naglašavaju kako će klimatske promjene negativno utjecati na uživanje određenih ljudskih prava u mnogim državama diljem svijeta, a pogotovo malim otočnim državama te zemljama sa niskom nadmorskom razinom, blizu mora i oceana. Prava koja navode, a koja su posebice u velikom riziku od ugroze su: život, hranu, vodu, zdravlje, dom i samoodređenje. Nemalo je važno spomenuti da će ona utjecati i na određene ugrožene grupe s obzirom na siromaštvo, rod, dob, status domorodaca i manjina te određenu tjelesnu nesposobnost.⁹²

⁸³ Ibid., Dio III. A točka 69.

⁸⁴ European Court of Human Rights, Guide to the case-law of the European Court of Human Rights `Environment`, 31 August 2023. <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_environment_eng> accessed 12 August 2024.

⁸⁵ International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR).

⁸⁶ UN Human Rights Committee 'Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2751/2016' (20 December 2019) UN Doc CCPR/C/126/D/2751/2016 <<https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsjvfljqil84ZFd1DNP1S9EJbt9fNOFAeKim6Xa3i%2FRdihcAq5mehv%2FTQWGVWXG19qxCMdHIPL%2F255BdzTObanB0KePC5IUhW9Pc aGT5236CEGC%2FxZYkxw6uCobQzU8lvPw%3D%3D>> accessed 12 August 2024.

⁸⁷ Ibid., para 7.8.

⁸⁸ UN Human Rights Committee 'Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2728/2016' (23 September 2020) UN Doc CCPR/C/127/D/2728/2016 <<https://digitallibrary.un.org/record/3979204?v=pdf>> accessed 12 August 2024.

⁸⁹ Ibid., para 9.11.

⁹⁰ UN Human Rights Committee 'Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No.3624/2019' (18 September 2023) UN Doc CCPR/C/135/D/3624/2019, para 8.3. <https://ccprcentre.org/files/decisions/CCPR_C_135_D_3624_2019_34335_E.pdf> accessed 12 August 2024.

⁹¹ Ibid., para 8.5.

⁹² D. M. Pallangyo, 'Addressing Climate Change Using International Human Rights Law Lens' (2018) 5 Tuma L Rev 1, str 4.

3.4. Odbor za prava djece

Odbor se bavio utjecajem klimatskih promjena na prava djece u svom općem komentaru 26.⁹³ Jedini slučaj koji je pokazivao malo nade je bio *Sacchi i ostali protiv Argentine*⁹⁴. Obzirom da je ovaj slučaj značajno povezan sa predmetom *Duarte Aghostinho*, on će biti detaljnije obrađen zajedno s tim predmetom. Ovdje se može dodati činjenica da je Visoki povjerenik za ljudska prava podnio Odboru izvješće⁹⁵ u kojem navodi da posljedice klimatskih promjena pogađaju neke skupine teže negoli druge pa tako navodi invalide, žene, migrante, raseljene ljude, djecu i one koji pate od psihičkih bolesti. Pogotovo ističe opasnost za starije žene koje se suočavaju s nerazmjernim zdravstvenim rizikom, uključujući veću vjerojatnost pojave kroničnih bolesti, onečišćenjem zraka koje im šteti te činjenicom da imaju veću stopu smrtnosti i druge zdravstvene komplikacije zbog ekstremnih vrućina nego bilo koja druga demografska skupina.⁹⁶

4. POJAVA FRAGMENTACIJE MEĐUNARODNOG PRAVA

4.1. O fragmentaciji u međunarodnom pravu

Između 2002. i 2006. godine Komisija za međunarodno pravo je proučavala fenomen, a prema nekima i problem, fragmentacije međunarodnog prava. Taj se problem razmatrao kroz prizmu materijalne i institucionalne fragmentacije.⁹⁷ Fragmentacija sama po sebi znači raskidanje neke cjeline u dijelove, odlomke, odnosno fragmente.⁹⁸ Dok bi za naše potrebe, u materijalnom smislu, značila promatranje različitih pravnih podsustava međunarodnog prava (e. g. grane i *self-contained* režimi) te njihov odnos prema cjelini.⁹⁹ Komisija je tako taj problem podijelila u tri cjeline.¹⁰⁰ Dakako, moguće je promatrati tu fragmentaciju kao horizontalnu, vertikalnu ili mješovitu.¹⁰¹ S obzirom na navedenu temu, nas ovdje zanima materijalna fragmentacija gledana kroz sukob različitih podsustava, odnosno horizontalna fragmentacija. Do materijalne fragmentacije je došlo izdizanjem pravnih grana unutrašnjeg prava, intenziviranjem međunarodne suradnje i širenjem međunarodnih odnosa na nova područja.¹⁰²

⁹³ UN Committee on the Rights of the Child 'General comment No. 26 (2023) on children's rights and the environment, with a special focus on climate change' (22 August 2023) UN Doc CRC/C/GC/26 <<https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/crcgc26-general-comment-no-26-2023-childrens-rights>> accessed 12 August 2024.

⁹⁴ *Sacchi and Others v. Argentina* (CRC/C/88/D/104/2019, 22 September 2021) <<https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=CRC%2FC%2F88%2FD%2F104%2F2019&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>> accessed 12 August 2024.

⁹⁵ UN Human Rights Council 'Analytical study on the promotion and protection of the rights of older persons in the context of climate change Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights' (30 April 2021) UN Doc A/HRC/47/46 <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g21/099/23/pdf/g2109923.pdf>> accessed 12 August 2024.

⁹⁶ Ibid., para 35.

⁹⁷ Davorin Lapas, 'Fragmentation of International Law: Degeneration of Evolution' (2005) 55 Zbornik PFZ 375, str 375.

⁹⁸ Hrvatski jezični portal, 'fragmentacija' <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFlhXhE%253D> accessed 26 June 2024.

⁹⁹ D. Lapas, 'Fragmentation of International Law' (n 97), str 375.

¹⁰⁰ Ibid., str 377, 1) Sukob između različitih razumijevanja ili tumačenja općeg prava; 2) sukob specijaliziranih i općenitijih međunarodnopravnih normi; 3) međusobni sukob različitih pravnih podsustava međunarodnog prava.

¹⁰¹ Ibid., str 378, Horizontalna: između različitih pravnih podsustava ili grana međunarodnog prava. Vertikalna: između općeg i partikularnog regionalnog međunarodnog prava. Mješovita: razlika unutar neke regionalne organizacije koja ima više ili manje ograničen djelokrug.

¹⁰² Ibid., str 406.

Važno je istaknuti da je cijela priča zapravo počela pojmom *self-contained* režim. Ovdje se radilo o situaciji kada je Međunarodni sud pravde, u sporu SAD-a i Irana, odbio Iransko opravdanje represalije zadržavanja, kao talaca, američkog diplomatskog i konzularnog osoblja u Teheranu.¹⁰³ „Sud je rekao da diplomatsko pravo sadržava vlastite mjere za obranu od takvih čina, kao i vlastite sankcije predviđene za protupravna djela počinjena od članova diplomatske misije ... proglašenjem počinitelja nepoželjnom osobom ... opozivom, ali i prekidom diplomatskih odnosa između dviju država.“¹⁰⁴

Različiti autori su pokušali dati različite definicije i viđenja navedenog pojma, ali ono o čemu se u suštini radi je da je to podsustav koji raspolaže vlastitim reakcijama predviđenim vlastitim sekundarnim normama kao odgovor za kršenje primarnih normi svojeg sustava.¹⁰⁵ ¹⁰⁶ Pojednostavljeno, sustav koji unutar sebe propisuje pravila i sankciju za njihovo kršenje. Kao primjer takvih sustava se u literaturi i doktrini navodi diplomatsko i konzularno pravo, sustav međunarodnopravne zaštite ljudskih prava, humanitarno pravo, pravo Europske unije, pravo Općeg sporazuma o tarifama i trgovini, pravo Ujedinjenih naroda te drugih međunarodnih organizacija.¹⁰⁷ *Self-contained* režimi su grane u međunarodnom pravu, ali svaka grana nije *self-contained* režim. Utvrđeno je praksom, a pogotovo teorijom, da i najuređeniji *self-contained* režim međunarodnog prava ne može postojati neovisno sam za sebe. Opće međunarodno pravo tvori normativnu pozadinu svojih grana (podsustava) te time omogućuje njihovo postojanje, ali istodobno supsidijarna primjena normi općeg prava prema načelu *lex specialis derogat legi generali*¹⁰⁸ daje prednost određenoj grani da ostvari svoje ciljeve, dok ih se istodobno štiti sa određene više razine.¹⁰⁹

Tako shvaćena, fragmentacija postaje rezultat nužne specijalizacije gdje ostaje povezujući faktor unutar cjelokupnog sustava. U tom smislu Komisija i ističe da se *self-contained* režime shvaća kao "podkategoriju" načela specijalnosti.¹¹⁰ Ako shvatimo da neka norma postaje specijalna ili generalna tek u odnosu sa nekom drugom normom, onda dolazimo do dva kriterija koja je Komisija utvrdila za ocjenu specijalnosti neke međunarodnopravne norme.¹¹¹ Stoga je specijalnost uvjetovana normativnim okruženjem u kojem se norma nalazi te je radi toga i bez formalne hijerarhije omogućen redoslijed primjene koji je osigurao primjenu one specijalnije između istosnažnih normi.¹¹² Ovakvom logikom dolazimo do toga da fragmentacija ne znači neuređenost ili nesklad, već da se radi o jedinstvenom uređenom sustavu koji načelima inherentnim pravnoj logici rješava "sukobe" unutar sebe.

¹⁰³ Ibid., str 378.

¹⁰⁴ Ibid., str 378. i 379.

¹⁰⁵ Davorin Lapas, 'Relationship Between International and European Law - New Face of Duality?' in Nada Bodirola-Vukobrat and Others, 'European Family Law' (Narodne novine, Zagreb, 2013).

¹⁰⁶ Ibid., str 181, op. cit. "Tako Sud ... određuje *self-contained* režim kao specijalniji pravni podsustav međunarodnog prava koji sadrži ne samo primarne norme ... već i sekundarne norme koje predviđaju specifičnu reakciju na povredu odnosnih primarnih normi, a koja u njihovoj zaštiti ima prvenstvo u odnosu na reakcije na protupravnost sadržane u sekundarnim normama općega međunarodnog prava."

¹⁰⁷ D. Lapas, 'Fragmentation of International Law' (n 97), str 380.

¹⁰⁸ Ibid., str 403, Unutar ove teme, načelo specijalnosti ima dvije funkcije na razini primarne efikasnosti: 1) to je sredstvo kojim specijalnija pravna norma derogira općenitiju, dok je; 2) to sredstvo tumačenja specijalnije norme u kontekstu one općenitije jer nijedna norma nije, *per se*, *lex specialis niti lex generalis*, već to postaje tek u odnosu s nekom drugom normom.

¹⁰⁹ Ibid., str 402.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ To su kriterij broja država na koje se norma primjenjuje i kriterij specijalnosti sadržaja same norme.

¹¹² D. Lapas, 'Fragmentation of International Law' (n 97), str 403.

Time dolazimo do toga da taj sustav možemo ilustrirati kao drvo, sa granama, lišćem, plodovima i životinjskim svijetom koje ga koristi kao svoj dom. Tako je i sa svim granama, podsustavima i *self-contained* režimima međunarodnog prava gdje ništa nije potpuno odvojeno jer niti ne može biti, što zaključuje i Komisija za međunarodno pravo.¹¹³ Radi se o jednoj cjelini. U konačnici, fragmentacija donosi napredak i širenje međunarodnog prava¹¹⁴, a posebno u području koje ćemo u nastavku analizirati. Na kraju analize će postati jasno kako nam to može poslužiti u odnosu između ljudskih prava i klimatskih promjena.

4.2. Međunarodnopravna zaštita ljudskih prava kao *self-contained* režim

Pravna je teorija, za vrijeme hladnoga rata, polazila od toga da se zaštita ljudskih prava izolira od općeg međunarodnog prava, odnosno da se promatra kao *domaine réservé*¹¹⁵ radi mogućih zlouporaba zbog neujednačenosti standarda.¹¹⁶ Unutar tog sustava je isključena retalijacija kao odgovor na povredu norme. Zapravo, u doktrini se danas temeljna ljudska prava, odnosno njihova zaštita, promatraju kao kogentne i *erga omnes* obveze.¹¹⁷ Počinje se gledati na neke od tih sustava, a pogotovo onaj utemeljen Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda kao *self-contained* režim.¹¹⁸

U današnje doba, za razliku od ratnih vremena, se povrede temeljnih ljudskih prava shvaćaju kao protupravni čini previše ozbiljni da bi ih se štitilo samo nadzornom mehanizmu unutar predmetnog međunarodnog ugovora. Pa tako „Suvremena međunarodnopravna praksa nudi niz primjera zaštite ljudskih prava upravo primjenom „sankcija“ izvan kruga sekundarnih normi samog sustava zaštite ljudskih prava.“¹¹⁹ Ujedinjeni narodi kvalificiraju određene teške povrede ljudskih prava, *e. g.* politika Apartheida u Južnoj Africi, kao prijetnju međunarodnom miru i sigurnosti zbog čeka se mogu primijeniti sankcije bez, ali iznimno i sa, uporabe sile.¹²⁰ Ovisno o razini intenziteta i kršenju primarnih normi tog sustava oni kao *lex specialis* primjenjuju svoje norme za kršenje, ali kod teških i opetovanih kršenja oni dobivaju zaštitu, kao *last resort*, u kontekstu općeg međunarodnog prava ako bi se inače zaštita ostvarila tek negativnim izvješćem ili presudom međunarodnog tijela, odnosno suda.¹²¹

Slijedeća digresija će nam pokazati da i neke druge podgrane, odnosno sustavi, mogu pružiti zaštitu sustavu međunarodne zaštite ljudskih prava. U pravnoj se literaturi već dosta vremena razmatra stajalište da se Europsku uniju može gledati kao *self-contained* režim.¹²² Unutar sebe sekundarne norme tog prava nisu bile dostatne pa je tako još Ugovorom o osnivanju EEZ bila

¹¹³ ILC, 'Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the diversification and expansion of International Law' (13 April 2006) UN Doc A/CN.4/L.682, para 192 <<https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/g06/610/77/pdf/g0661077.pdf>> accessed 12 August 2024.

¹¹⁴ ILC, 'Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the diversification and expansion of International Law' (1 May-9 June and 3 July-11 August 2006) UN Doc A/CN.4/L.702, para 9 <<https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/g06/628/63/pdf/g0662863.pdf>> accessed 12 August 2024.

¹¹⁵ Definicija: „Opisuje područja državnih aktivnosti koja su unutarnja ili domaća pitanja države i stoga su unutar njezine domaće nadležnosti. Stoga *domaine réservée* opisuje područja u kojima su države slobodne od međunarodnih obveza.“ Katja S Ziegler, Oxford Public International Law, 'Domaine réservée' <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1398>> accessed 26 June 2024.

¹¹⁶ D. Lapas, 'Fragmentation of International Law' (n 97), str 385.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid., str 385.

¹¹⁹ Ibid., str 386.

¹²⁰ Ibid., str 386.

¹²¹ Ibid., str 387.

¹²² Ibid., str 390.

predviđena mogućnost primjene protumjere prema državama članicama, a to je svojstveno sankcijama općeg međunarodnog prava. Određeni autori navode da je moguća i suspenzija bilateralnih ugovora ili uopće prava tog sustava u slučaju upornih i teških kršenja ljudskih prava. Radi toga se tvrdi da „... ne samo da europsko pravo (posredno) pruža zaštitu normama drugog pravnog podsustava međunarodnog prava – sustavu međunarodne zaštite ljudskih prava – pa i, štoviše, apsorbira neke njegove norme u vlastiti sustav...”¹²³

Ali nije ovo jedini primjer. Ima situacija kada države članice Europske unije pružaju zaštitu nekoj primarnoj normi općeg međunarodnog prava ili nekog drugog podsustava. Ističe se s pravom da je međunarodno pravo izvor prava Europske unije te zbog toga nije moguće isključiti primjenu općih načela međunarodnog prava iz niti jednog od njegovih pravnih podsustava. S time u svezi, jedna mogu postati dio drugih i obrnuto.¹²⁴ Kao primjer se navode sankcije prema Argentini 1982. zbog protupravne okupacije Falklandskog otočja, ili sankcije Iranu zbog, već rečenog, zadržavanja američkog diplomatskog i konzularnog osoblja.¹²⁵ Možemo kao noviji primjer navesti i situaciju kada Vijeće sigurnosti UN-a nije uspjelo donijeti sankcije protiv Rusije zbog invazije na Ukrajinu, iz očitih razloga, te su tada sankcije Europske unije djelovale u svrhu zaštite općeg međunarodnog prava. Jedna grana pruža zaštitu cijelom sustavu, ali je u praksi češće da pruža nekoj drugoj grani. Još značajnija je bila situacija kada se primijenilo međunarodnopravno načelo *uti possidetis* u određivanju granica novih država od Arbitražne komisije u okviru Konferencije o Jugoslaviji pod pokroviteljstvom Europske zajednice nakon raspada SFRJ.¹²⁶

Pojednostavljeno, jedna podgrana (Europska zajednica) je primijenila pravna pravila općeg međunarodnog prava. I nije to bio jedini slučaj.¹²⁷ U svijetlu dosad rečenog, Komisija za međunarodno pravo je zaključila da je neupitna supsidijarna primjena sekundarnih normi općeg međunarodnog prava ako sekundarne norme *self-contained* režima nisu u stanju zaštititi svoje primarne norme.¹²⁸ Da se međunarodnopravna zaštita ljudskih prava ne može gledati odvojeno od ostalog prava je najbolje izrazio ESLJP u predmetu *Banković protiv Belgije i ostalih* svojim paragrafom 57. presude.¹²⁹ Sud sam kaže da je Konvencija dio međunarodnog prava i time joj posredno priznaje status podgrane. U prilog tome govori i članak 31. stavak 3 (c) Bečke konvencije, koji zahtjeva od onoga koji interpretira ugovor da uzme u obzir sva relevantna pravila međunarodnog prava primjenjiva u odnosnom sporu, dajući pri tome oživotvorenje pojmu sustavne integracija. ESLJP je koristio načela i pravila međunarodnog prava i u mnogim drugim slučajevima od kojih su značajniji slučaj *Loizidou protiv Turske* kada je trebao utvrditi da li Turska Republika Sjeverni Cipar predstavlja valjano osnovanu državu te u slučaju *Goldner protiv Ujedinjenog Kraljevstva* kada se oslonio na Statut Međunarodnog suda pravde da utvrdi je li pravo na pristup sudu opće pravo priznato od civiliziranih naroda.¹³⁰

¹²³ Ibid., str 393. i 394.

¹²⁴ D. Lapas, 'Relationship Between International and European Law' (n 105), str 185.

¹²⁵ D. Lapas, 'Fragmentation of International Law' (n 97), str 394.

¹²⁶ D. Lapas, 'Relationship Between International and European Law' (n 105), str 186.

¹²⁷ U tom smislu treba vidjeti predmet T-115/94 Opel Austria protiv Vijeća od 22 siječnja 1997. (Europski prvostupanjski sud).

¹²⁸ D. Lapas, 'Fragmentation of International Law' (n 97), str 396.

¹²⁹ "Sud podsjeća da se načela na kojima se temelji Konvencija ne mogu tumačiti i primjenjivati u vakuumu. Sud također mora uzeti u obzir sva relevantna pravila međunarodnog prava kada ispituje pitanja koja se tiču jurisdikciju i, posljedično, odrediti odgovornost države u skladu s vladajućim načelima međunarodnog prava, iako mora voditi računa o posebnom karakteru Konvencije kao dokumenta o ljudskim pravima. Konvenciju treba tumačiti što je više moguće u skladu s drugim načelima međunarodnog prava čiji je ona dio." *Banković and Others v. Belgium and Others* App no 52207/99 (ECtHR, 12 December 2001).

¹³⁰ ILC, UN Doc A/CN.4/L.682 (n 113), paras 435 i 436.

Osim navedenih, treba navesti da je i Međamerički sud za ljudska prava koristio fragmentaciju, odnosno da se pozivao na instrumente općeg međunarodnog prava pa je tako interpretirao Bečku konvenciju o diplomatskim odnosima u savjetodavnom mišljenju OC-1/82 od 24. rujna 1982. dok je u predmetu *Velásquez Rodríguez protiv Honduras* od 29. srpnja 1988.¹³¹ tumačio načelo međunarodnog prava o kontinuitetu države gdje se odgovornost nastavlja bez obzira na promjenu vlasti.¹³² Referirajući se na sve izneseno, zaključak u ovoj točki može biti vrlo jednostavan te sročan koncizno. Međunarodnopravna zaštita ljudskih prava, kao podgrana međunarodnog prava, može, i mora za sada, pružiti zaštitu međunarodnoj zaštiti klime, kao podgrani ili djela unutar općeg međunarodnog prava. Svi navedeni primjeri govore upravo tome u prilog.

U analizi glavnih predmeta ćemo vidjeti da štiteći sebe, ljudska prava pružaju zaštitu i u području klimatskih promjena jer obvezuju odgovornu državu na činjenje i ispunjenje pozitivne obveze na koju se sama obvezala. Takvim radnjama ispunjavaju dvostruku zaštitu. Praksa je pokazala da se navedeno već duže vremena koristi, samo je pitanje kada će biti primjenjivo i na ovu situaciju. Moguće je da je odgovor upravo sada, predvođen presudom *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*. Na taj način dolazi do sustavne integracije prava.

4.3. Međunarodnopravna zaštita okoliša kao podsustav međunarodnog prava

Nove vrste specijaliziranog prava ne nastaju slučajno već nastoje odgovoriti na nove tehničke i funkcionalne zahtjeve pa je logična pojava “prava zaštite okoliša” koja je odgovor na rastuću zabrinutost zbog stanja međunarodnog okoliša. Ona tvori posebnu granu međunarodnog prava.¹³³ Kakogod, pokazuju se određene specifičnosti unutar te grane. Ona se sastoji u bitnome, zapravo, od tri sustava prava.¹³⁴ Međunarodnog, nacionalnog i transnacionalnog.¹³⁵ Sagledano u tom kontekstu, pokazuje se kako se transnacionalno pravo okoliša primjenjuje na jedan poseban način važan za daljnju razradu i biti ove tematike: „ono se proteže izvan tradicionalnog okvira međunarodnog prava okoliša ... i uključuje domaće zakonodavstvo koje ima utjecaj preko nacionalnih granica, kao i ... privatne standarde koji djeluju na više razina.“¹³⁶ Radi toga ono: „... pruža način sagledavanja prava okoliša kao međusobno povezanog globalnog mrežnog sistema, koji odgovara na međusobno povezane, često globalne izazove.“¹³⁷ S druge se pak strane u sustavu njezinih izvora uočava veće značenje *soft law* dokumenata. Unutar sekundarnih normi je isključena mogućnost povrede neke međunarodne obveze zaštite i očuvanja okoliša kao protumjere. Uz to, ističe se specifičnošću svojih pravnih načela. Određeni autori navode da je pravo međunarodne zaštite i očuvanja okoliša dio općeg međunarodnog sustava gdje se zaštita njegovih primarnih normi bitno oslanja na sekundarne norme i načela općeg međunarodnog prava.¹³⁸ Zbog vrlo specifičnih ciljeva se oslanja na načela koja često vode u različitim smjerovima. Zanimljivo je za primjer navedenog navesti slučaj MOX nuklearne elektrane u Sellafieldu gdje se pitanje zaštite okoliša povezano sa ljudskim zdravljem

¹³¹ *Velásquez Rodríguez Case*, Inter-American Court of Human Rights, 10 September 1996 <https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_04_ing.pdf> accessed 12 August 2024.

¹³² ILC, UN Doc A/CN.4/L.682 (n 113), para 161

¹³³ ILC, UN Doc A/CN.4/L.702 (n 114), para 10.

¹³⁴ C. Carlarne, 'Delinking International Environmental Law & Climate Change' (n 5), str 25.

¹³⁵ Ibid., Međunarodno javno pravo okoliša se obično koristi za označavanje skupa ugovora i međunarodnih običajnih pravnih načela koja uređuju odnose između država; Nacionalno pravo okoliša opisuje načela koja nacionalne vlade koriste za reguliranje ponašanja privatnih pojedinaca, organizacija i nadnacionalnih državnih entiteta unutar svojih granica; i Transnacionalno pravo koje opisuje skup pravnih načela koja se koriste za reguliranje prekograničnih odnosa između privatnih pojedinaca i organizacija.

¹³⁶ Ibid. op. cit.

¹³⁷ Ibid. op. cit.

¹³⁸ D. Lapas, 'Fragmentation of International Law' (n 97), str 401.

postavilo pred tri različita organa na temelju tri različita međunarodna dokumenta.¹³⁹ Isto pitanje, a kvalificirano na tri različita načina. Ovdje možemo povući paralelu sa pitanjem vezanim za klimatske promjene i obavezama država u tom pogledu koje se također u zadnje vrijeme postavilo pred tri različita međunarodna suda (vidi točku 5.). I Europski i Američki sustavi zaštite ljudskih prava dobro poznaju i primjenjuju u praksi zaštitu ljudskih prava kada opasnost dolazi putem degradacije okoliša. Time se direktno pokazuje odnos između dviju grana. Ljudska prava štite okoliš. Ostaje pitanje kako u praksi povezati ljudska prava sa zaštitom klime. Odnos između globalnog i transnacionalnog prava okoliša još uvijek nije dovoljno istražen, ali prema nekim autorima globalno pravo okoliša je širi i inkluzivniji pojam koji obuhvaća transnacionalno pravo pod svojim okriljem.¹⁴⁰ Treba proći još malo vremena da vidimo kako će ono odigrati ulogu u zaštiti od globalnih klimatskih promjena.

4.4. Institucionalna fragmentacija u međunarodnom pravu

Svakako, ovaj bi rad bio nepotpun bez spominjanja institucionalne fragmentacije. Ovdje se radi o raznovrsnosti organa unutar međunarodnog sustava koji odlučuju o pravima propisanim unutar tog sustava. Posljedica je to diverzifikacije, specijalizacije i povećanja kompleksnosti samog sustava.¹⁴¹ Ponajprije se to očituje u raznovrsnosti sudskih organa koji odlučuju unutar zajednice pa tako imamo one koji odlučuju na općoj razini (e. g. Međunarodni sud pravde, Međunarodni sud za pravo mora, Stalni arbitražni sud ili Međunarodni kazneni sud) i one koji su više regionalni (Europski sud za ljudska prava, sud Europske unije ili Međuamerički sud za ljudska prava).¹⁴² Postoji strah da takva fragmentacija ne dovede do dezintegracije sustava zbog toga što nema sustavne povezanosti tih organa, odnosno da takvi organi, kada odlučuju o istim materijalnim pravima međunarodnog prava, donesu potpuno različite odluke i drugačije tumače iste činjenice. Određeni su autori razmatrali posljedice klimatskih promjena na međunarodno pravo, ukazujući na nedostatke postojećih institucija i potrebu za novim pristupom.¹⁴³ Pojedini ističu da globalni izazovi, kao što su efekt stakleničkih plinova te povećanje njihovih emisija, zahtijevaju zajedničko međunarodno djelovanje koje nadmašuje trenutne pravne okvire.¹⁴⁴

S druge strane, u literaturi se kao primjer institucionalne fragmentacije navodi da za slučaj genocida mogu, među ostalim,¹⁴⁵ suditi Međunarodni sud pravde i Međunarodni kazneni sud. Prvi u pogledu odgovornosti države, a drugi u pogledu odgovornosti pojedinaca, odnosno dužnosnika. U takvoj je situaciji, navodi se, potpuno moguće da pred drugim sudom šef države bude osuđen za kazneno djelo genocida, dok pred prvim sudom isto djelo uopće ne bude utvrđeno.¹⁴⁶ Problem čak nije niti u tome što ne postoji neka tvrdo definirana hijerarhija tih tijela jer se i u unutarnjem pravu država događaju nesuglasice i dolazi do različitih odluka, a ovlasti tih tijela su jasno definirane. Smatra se da je najbolji lijek prvo rješenje materijalne fragmentacije, a naknadno da institucionalna fragmentacija slijedi samokorekcijom, ali tome ne mora uvijek biti tako.

¹³⁹ Arbitražni sud uspostavljen sedmim aneksom UN-ove Konvencije o pravu mora, drugo je bio pod okriljem mehanizma za rješenje spora u okviru Konvencije za zaštitu morskog okoliša Sjevero-istočnog Atlantika te zadnje pred Europskim sudom u sklopu ugovora o Europskoj uniji i Europskoj atomskoj organizaciji.

¹⁴⁰ C. Carlarne, 'Delinking International Environmental Law & Climate Change' (n 5), str 26.

¹⁴¹ D. Lapas, 'Fragmentation of International Law' (n 97), str 407.

¹⁴² Ibid., str 408.

¹⁴³ G. Palmer, 'The Implications of Climate Change for International Law Institutions' (1992) 2 Transnat'l L & Contemp Probs 205, str 206. do 208.

¹⁴⁴ Ibid., str 210. do 213.

¹⁴⁵ Europski sud za ljudska prava kako je navedeno u predmetu *Vasiliauskas v. Lithuania* App no 35343/05 (ECtHR, 20 October 2015).

¹⁴⁶ D. Lapas, 'Fragmentation of International Law' (n 97), str 408.

U pitanjima klimatskih promjena, a prethodno zaštite okoliša, različita su međunarodna tijela i sudovi pri donošenju odluka u sporovima ili savjetodavnim mišljenjima svoju tezu gradili na temeljima upravo tih drugih sudova ili tijela. Dapače, u pitanjima globalnog zatopljenja se čini da tijela još više "traže" stranu praksu koja im ide u prilog kao opravdanje njihove odluke. Vrlo se često Međuamerički sud za ljudska prava referira na praksu ESLJP-a, a to radi i Afrički sud. Tim više, Europski sud za ljudska prava je regionalni, ali i međunarodni sud. To mu pridaje značenje tvorca sudske prakse u području međunarodne zaštite ljudskih prava, a to je kako smo vidjeli jedna od grana sustava međunarodnog prava. Upravo zato ima smisla navoditi značenje presuda koje je donio u tri klimatska predmeta i zašto će oni utjecati ne samo na praksu tog suda, već i na globalno pitanje klime.

Radi toga bi mogli zaključiti da institucionalna fragmentacija doprinosi sudovima u jačanju njihovih teza i odluka, a ne da ih nazaduje. Uz to, relevantne su odluke međunarodnih odbora i vijeća koja štite ljudska prava. Oni također predstavljaju izvore iz kojih se može crpiti inspiracija za izgradnju argumenata slučaja. Iz svega navedenog, određeni autori zaključuju da je neophodno stvoriti snažniji institucionalni mehanizam za rješavanje ekoloških pitanja na globalnoj razini jer postojeći pravni instrumenti nisu adekvatni za rješavanje ovih hitnih problema.¹⁴⁷

4.5. Međunarodni ugovori, njihovo tumačenje i fragmentacija

U međunarodnom pravu postoje neka temeljna načela koja su toliko važna da je njihov status neupitan. Jedno od njih je *pacta sunt servanda* prema kojem su države obvezne svoje međunarodnopravne obveze izvršiti. Ono je opće načelo prava priznato od civiliziranih naroda. Uvršteno je u članak 26. Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora.¹⁴⁸ Da ne bi došlo do nepoštivanja, člankom 27. iste Konvencije je propisano da se država ne može pozivati na odredbe svojeg unutarnjeg prava kao opravdanje za neizvršenje međunarodne obveze. I na tim razinama postoje sukobi pravnih normi koji se rješavaju pravu inherentnim načelima.¹⁴⁹ Osim toga, Bečka konvencija postavlja okvir unutar kojeg se pitanja i problemi fragmentacije rješavaju.¹⁵⁰

U literaturi se tako navodi mogućnost postojanja određene norme kao *lex superior*. Pitanje je bi li u takvoj situaciji došlo do primjene načela koje bi glasilo *lex superior derogat lex inferior*. U praksi se to značenje pridaje odredbi članka 103. Povelje Ujedinjenih naroda.¹⁵¹ Možemo s time u vidu spomenuti slučajeve vezane za europsko pravo u širem smislu.¹⁵² Radilo se o slučaju kada su Sud Europske unije u predmetu *Kadi*¹⁵³, i Europski sud za ljudska prava, u predmetima

¹⁴⁷ G. Palmer, 'The Implications of Climate Change for International Law Institutions' (n 143), str 228. do 230.

¹⁴⁸ Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora, kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 12/93), 1. Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora.

¹⁴⁹ *Lex specialis derogat legi generali* i *lex posteriori derogat legi priori*.

¹⁵⁰ ILC, UN Doc A/CN.4/L.702 (n 114), para 12.

¹⁵¹ Odluka o objavljivanju Povelje Ujedinjenih naroda ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 15/1993), op. cit. "U slučaju sukoba između obveza Članova Ujedinjenih naroda na temelju ove Povelje i njihovih obveza na temelju bilo kojega drugoga Međunarodnog sporazuma prevladavaju njihove obveze na temelju ove Povelje." <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1993_12_15_35.html> accessed 12 August 2024.

¹⁵² Europsko pravo u širem smislu obuhvaća međunarodnopravne akte nastale u okviru dviju regionalnih organizacija: Vijeće Europe i Europske unije.

¹⁵³ Joined cases C-402/05 P and C-415/05 P *Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council of the European Union and Commission of the European Communities* [2008] ECR I-06351 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62005CJ0402>> accessed 12 August 2024.

*Nada*¹⁵⁴ i *Al-Jedda*¹⁵⁵, odbili izvršiti rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a.¹⁵⁶ Sve države članice Europske unije i Vijeća Europe su ujedno članice Ujedinjenih naroda. Pitanje je jesu li time države prekršile kogentnu odredbu međunarodnog prava. Navedena se situacija tumači na način da su oba suda, tumačenjem predmetnih Rezolucija, dali europskom sustavu zaštite ljudskih prava, utemeljenom na Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, jednako kogentno značenje zbog toga što su bili stajališta da nije bilo moguće istodobno poštivati odredbe Konvencije i odredbu Povelje.¹⁵⁷ Recimo ovdje i to da Statut Vijeća Europe sadrži odredbu kojom se propisuje obveza članica da njihov rad unutar te organizacije ne smije utjecati na njihov doprinos u djelovanju UN-a.¹⁵⁸

Sud je u predmetu *Al-Jedda* tumačio odredbu rezolucije u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom i zaštitom ljudskih prava kako bi se izbjeglo krivo tumačenje.¹⁵⁹ 2004. vojnici Sjedinjenih Država uhićuju gospodina Al-Jeddu u kući njegove sestre u Bagdadu. Britanskim vojnim zrakoplovom odveden je u Basru, a potom u Sha'aibah, pritvorski centar kojim upravljaju britanske snage. Tamo je bio zadržan preko tri godine do 2007. Vlada je tvrdila da se njegovo zadržavanje može pripisati UN-u. Sud je jednoglasno odbacio taj argument. Napomenuo je da u vrijeme invazije nije postojala rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a koja predviđa dodjelu uloge u Iraku ako bi postojeći režim bio smijenjen. Sve se odvijalo unutar objekata u gradu Basru pod isključivom kontrolom britanskih snaga. Gospodin Al-Jedda je bio unutar ovlasti i kontrole Ujedinjenog Kraljevstva cijelo vrijeme. Sud se stoga složio s većinom Doma lordova da je zadržavanje gospodina Al-Jedde moguće pripisati Ujedinjenom Kraljevstvu i da je potpadao pod nadležnost Ujedinjenog Kraljevstva u smislu članka 1. Konvencije. Drugi Vladin argument je bio da je Rezolucija 1546 Vijeća sigurnosti UN-a stvorila obvezu Ujedinjenog Kraljevstva da koristi zadržavanje u Iraku i to prema članku 103. Povelje UN-a koja prevladala nad obvezom iz članka 5. stavka 1. Konvencije. Sud kaže da niti Rezolucija 1546 niti bilo koja druga Rezolucija, eksplicitno ili implicitno, nisu zahtijevale od Ujedinjenog Kraljevstva da pojedinca, za kojeg su njezine vlasti smatrale da predstavlja rizik za sigurnost Iraka, stavi u pritvor na neodređeno vrijeme bez podizanja optužnice. U tim okolnostima, u nedostatku obveze na korištenje zadržavanja, Sud nalazi da je došlo do povrede članka 5. stavka 1.

U predmetu *Nada*, Švicarska je smatrala da je zahtjev bio nedopušten jer je bio nespojiv *ratione personae* i *ratione materiae* s Konvencijom, da podnositelj zahtjeva nije imao status „žrtve” i da podnositelj zahtjeva nije iscrpio domaća pravna sredstva. U svoju obranu tvrde da se treba striktno držati Povelje UN-a i rezolucije Vijeća sigurnosti te da zato nema povrede relevantnih članaka Konvencije. Sud nije prihvatio argument da se mjere koje su poduzele države članice Ujedinjenih naroda za provedbu relevantnih rezolucija Vijeća sigurnosti mogu pripisati toj organizaciji, a ne tuženoj državi. Radnje i propusti o kojima je riječ mogli su se stoga pripisati

¹⁵⁴ *Nada v. Switzerland* App no 10593/08 (ECtHR, 12 September 2012) < [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-113118%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-113118%22]})> accessed 12 August 2024.

¹⁵⁵ *Al-Jedda v. The United Kingdom* App no 27021/08 (ECtHR, 7 July 2011) < [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-105612%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-105612%22]})> accessed 12 August 2024.

¹⁵⁶ Rezolucije S/1333 (2000), S/1390 (2002) i S/1546 (2004).

¹⁵⁷ D. Lapas, *Relationship Between International and European Law* (n 105), str 199.

¹⁵⁸ Poglavlje I., članak 1., stavak c).

¹⁵⁹ *Al-Jedda v. The United Kingdom* (n 155) para 102, op. cit. “U slučaju bilo kakve dvosmislenosti u takvim uvjetima, Sud je stoga morao odabrati tumačenje koje je najviše u skladu sa zahtjevima Konvencije i koje izbjegava svaki sukob obveza. U svjetlu važne uloge Ujedinjenih naroda u promicanju i poticanju poštivanja ljudskih prava, bilo je za očekivati da će se koristiti jasan i eksplicitan jezik ako Vijeće sigurnosti namjerava od država očekivati poduzimanje posebnih mjera koje bi bile u sukobu s njihovim obvezama prema međunarodnopravnoj zaštiti ljudskih prava.”.

Švicarskoj i mogli su uključiti njezinu odgovornost. Uz to, Sud smatra da su odredbe ove rezolucije mnogo jasnije¹⁶⁰ te da se država ne može skrivati iza takvih obveza i time kršiti odredbe o ljudskim pravima.¹⁶¹ Shodno navedenom, Sud priznaje podnositelju status žrtve te kaže da je tužba dopuštena *ratione personae*. Sud navodi da je podnositelj zahtjeva mogao podnijeti zahtjev nacionalnim tijelima da se njegovo ime izbriše s popisa i da je to moglo utjecati na njegova prava prema Konvenciji. Međutim, te vlasti nisu ispitale njegove pritužbe u meritumu te je zato došlo do povrede članka 13. Konvencije dok je do povrede članka 8., u svjetlu posebnog karaktera Konvencije kao ugovora za kolektivnu provedbu ljudskih prava i temeljnih sloboda, došlo zato što se tužena država nije mogla valjano osloniti na obvezujuću prirodu rezolucija Vijeća sigurnosti, već je trebala uvjeriti Sud da je poduzela, ili barem pokušala poduzeti, sve moguće mjere za prilagodbu režima sankcija pojedinačnoj situaciji prema podnositelju zahtjeva. Prema mišljenju Suda, važno je to što tužena Vlada nije uspjela dokazati da je pokušala, koliko je to bilo moguće, uskladiti svoje obveze, koje je smatrala različitima, sa odredbama Konvencije.

Sud je ipak u oba slučaja išao za time da se zaštite vrednote koje je smatrao važnima ne samo u ovim slučajevima, već i unutar općeg međunarodnog prava. Navedenim predmetima su određeni autori pridodali značenje novog "koncepta" prema kojem se osigurava primat u primjeni kako prava Europske unije, tako i Vijeća Europe kada su u pitanju vrijednosti poput poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda i vladavine prava.¹⁶² Da se ne radi o potpuno novom i proizvoljnom konceptu potvrđuje analogija u njemačkoj pravnoj tradiciji s konceptom "*Ewigkeitsgarantie*" koju je razvio njihov Ustavni sud. To nas nikako ne navodi na zaključak da je moguće kršenje općih i kogentnih međunarodnih obveza, već da se iznimno i ponekad zaštita može pružiti nekom drugom pravnom interesu za koji se u određenoj situaciji, s obzirom na činjenice slučaja, smatra da ima prevagu u zaštiti.

Ljudska i temeljna prava su jedan od takvih pravnih interesa što i pokazuju navedeni predmeti. Karakter *erga omnes* obveze joj ipak daje jedno posebno značenje za razliku od obveza *vis-a-vis*, a to je da sve države svijeta imaju interes da se te obveze poštuju. Tada se za povredu odgovara cijeloj međunarodnoj zajednici.¹⁶³ Ovo se sve navodi iz razloga kako bi ustanovili da uistinu postoji mogućnost da se neki interes zaštiti čak i u situaciji kada možda ne bi bilo posve logično da se na takav način i u tom smjeru štiti. Obzirom da još nije u potpunosti jasno koje posljedice države snose za nepoštivanje klimatskih sporazuma, nije se za čuditi da na ovaj, maksimalno posredan put, ljudi žele zaštitu od nepovoljnih utjecaja klimatske krize.

Bilo da se poziva na načelo u uvodu ili na praksu Suda ustanovljenu u spomenutim predmetima, pojedinac treba i može zaštititi svoja prava jer se opetovano tvrdi da su to najviše vrednote kojima se pruža zaštita. Pa tako, sve dok se države ne budu sankcionirale na općoj razini međunarodnog prava, ovaj načina, putem sudova i vijeća za zaštitu ljudskih prava, pruža legitiman put u zaštiti ljudskih prava kroz zaštitu globalne klime od nepovoljnih učinaka i manjka djelovanja država na tom području. Ako se države već ne pridržavaju načela za

¹⁶⁰ *Nada v. Switzerland* App (n 154) Joint Concurring Opinion of Judges Bratza, Bicolaou and Yudkivska, para 2, op. cit. „U ovom slučaju, korišten je jasan i specifičan jezik u relevantnoj Rezoluciji, kao i u stavku 7. Rezolucije 1267 (1999.) u kojoj je Vijeće sigurnosti bilo još eksplicitnije, ostavljajući po strani sve druge međunarodne obveze koje bi mogle biti nespojive s Rezolucijom u pitanju.“

¹⁶¹ *Ibid.*, 9, op. cit. „Međutim, to ne rješava pitanje prema članku 8. Konvencije. Iako su bile prisiljene djelovati strogo u skladu s odredbama Rezolucije 1390 (2002), bez obzira na sva prava ili obveze dodijeljene Konvencijom, države nisu bile oslobođene obveze da poduzmu korake koji su im bili na raspolaganju za ublažavanje učinaka mjera u mjeri u kojoj su imali utjecaja na privatni ili obiteljski život dotičnih pojedinaca.“

¹⁶² D. Lapas, *Relationship Between International and European Law* (n 105), str 191.

¹⁶³ ILC, UN Doc A/CN.4/L.702 (n 114), fusnota 30.

izvršavanje svojih pozitivnih obveza, onda će se možda pridržavati tih obveza ako ih sudovi, bilo nacionalni ili međunarodni, obvežu da izvrše svoje obveze.

Dodatno, na području međunarodnog prava i zaštite od klimatskih promjena djeluju Asocijacija za međunarodno pravo (ILA) te Komisija za međunarodno pravo (ILC) koje su svaka na svoj način doprinijele razvoju ovog područja. Pa tako možemo za primjer navesti da je ILA 2014. godine donijela dokument u kojem su opisana i razrađena načela prema kojima bi se države trebale ravnati u borbi protiv klimatskih promjena.¹⁶⁴ ¹⁶⁵ Radi fragmentacije zanimljivo je za navesti da nacrt članak 10., Rezolucije 2/2014 Deklaracije pravnih načela u odnosu prema klimatskim promjenama¹⁶⁶, povezuje to područje sa drugim područjima međunarodnog prava kao što su zaštita ljudskih prava, pravo mora, međunarodna trgovina i investicije. Lista nije iscrpna te naglašava da klimatske promjene ne treba promatrati isključivo kao ekološki problem, već kao pitanje koje utječe na sve sektore društva. U osmišljavanju i primjeni međunarodnog prava, sukob između pravila koja se primjenjuju u različitim međunarodnim granama treba, koliko god je moguće, izbjeći usklađenim tumačenjem.¹⁶⁷ Sva su se načela sadržana u tom dokumentu, na jedan ili drugi način, reflektirala u sudskoj praksi slučajeva vezanim za zaštitu od klimatskih promjena, a proizašavši, prvobitno, iz zaštite okoliša.

5. SAVJETODAVNO MIŠLJENJE KAO ALAT U BORBI PROTIV KLIMATSKIH PROMJENA

Trenutno su pokrenuta tri važna procesa za davanje savjetodavnog mišljenja pred Međunarodnim sudom za pravo mora, Međunarodnim sudom pravde i Međuameričkim sudom za ljudska prava vezano za klimatske promjene i obveze država na djelovanje u tom području. Mišljenje prvonavedenog suda je nedavno objavljeno, 21. svibnja 2024., dok se drugog suda očekuje do kraja godine, a trećeg početkom 2025. godine. Međunarodni sud pravde savjetodavna mišljenja definira autonomno.¹⁶⁸ Glavna im je karakteristika da nisu pravno obvezujuća, ali i ovdje postoje iznimke.¹⁶⁹ Savjetodavno mišljenje se ne koristi kada postoji spor između specifičnih stranaka, već kada postoji specifično definirano pitanje za koje se traži od suda da podastre odgovor na njega i da interpretira pravno obvezujuće akte međunarodnog prava. Bez obzira na činjenicu pravne nevezanosti, ona imaju pravni autoritet te mogu poslužiti kao temelj za interpretaciju obveza država u pravom sporu ili čak za interpretaciju od strane drugih međunarodnih sudova, tribunala ili tijela koja odlučuju u određenom postupku a koji ima vezu sa pitanjem koje se tumačilo. Za ovaj rad su tri navedena mišljenja bitna jer u prvoj situaciji traže interpretaciju koje pozitivne obveze države imaju prema međunarodnim instrumentima u pogledu klimatskih promjena. U drugoj situaciji traže definiranje pozitivnih obveza prema Konvenciji o pravu mora. Dok u trećem slučaju pitaju kako te obaveze utječu na ljudska prava. Obzirom da se radi o homogenom sustavu, ta se mišljenja mogu koristiti i pred

¹⁶⁴ C. Schwarte and W. Frank, 'The International Law Association's Legal Principles on Climate Change and Climate Liability under Public International Law' (2014) 4 Climate L 201, str 202.

¹⁶⁵ Neka od tih načela su: prevencije, predostrožnosti, zajedničke, ali različite odgovornosti, međunarodne saradnje, proporcionalnosti, odgovornosti i kompenzacije.

¹⁶⁶ <https://www.ila-hq.org/en_GB/documents/conference-resolution-no-2-english-washington-2014> accessed 29 October 2024.

¹⁶⁷ C. Schwarte, 'The International Law Association's Legal Principles' (n 164), str 204.

¹⁶⁸ „Imaju veliku pravnu težinu i moralni autoritet. Često su instrument preventivne diplomacije i imaju mirotvorne vrline. Savjetodavna mišljenja također na svoj način doprinose razjašnjenju i razvoju međunarodnog prava, a time i jačanju miroljubivih odnosa među državama.“ International Court of Justice, 'Advisory Jurisdiction' <www.icj-cij.org/advisory-jurisdiction> accessed 26 June 2024

¹⁶⁹ Ibid., U rijetkim slučajevima su pravno obvezujuća kada je to izričito predviđeno u samom mišljenju, a primjer su mišljenje o Konvenciji o povlasticama i imunitetima Ujedinjenih naroda te u Sporazumu o sjedištu između Ujedinjenih naroda i Sjedinjenih Američkih Država.

drugim tijelima i sudovima kada se interpretiraju pozitivne obveze u kontekstu klimatskih promjena, e. g. predmeti pred ESLJP-om. Radi toga možemo reći da nema institucionalne fragmentacije, već institucionalne kohezije.

5.1. Zahtjev za savjetodavnim mišljenjem od Međunarodnog suda pravde UN-a u pogledu obveza država naspram klimatskih promjena

Opća skupština UN-a je 2023. godine usvojila Rezoluciju 77/276¹⁷⁰ kojom traži od Međunarodnog suda pravde savjetodavno mišljenje o obvezama država u odnosu na klimatske promjene. Postavila je nekoliko važnih pitanja.¹⁷¹ Pozivajući u Rezoluciji Sud da podastre svoje mišljenje, Opća je skupština istaknula zabrinutost o alarmantno visokim razinama stakleničkih plinova unatoč postojećim i dogovorenim mehanizmima za njihovo smanjenje. U prilog navodi mnogobrojne međunarodne instrumente zaključene sa ciljem sprječavanja rasta emisija. Od mnogih načela ističe ključnost zajedničke, ali različite odgovornosti.

Odlukom predsjednika Suda, rok za podnošenje očitovanja produljen je do 15. kolovoza 2024. Zanimljivo je da je Švicarska podnijela očitovanje¹⁷² netom prije objave presude ESLJP-a u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*. U svojem očitovanju tvrde da podržavaju efikasnu međunarodnu klimatsku politiku (t. 6) te da je pojašnjenje obveza država ključan doprinos u ovom području (t. 8). Njihovo je stajalište da potpisivanjem Okvirne konvencije o promjeni klime, Kyoto protokola i Pariškog sporazuma zapravo ne preuzimaju obvezu iz koje bi mogao nastati bilokakav zahtjev za odgovornost ili štetu. Upravo ovo i je problem na međunarodnoj razini zašto se i dalje klimatsko pravo na poštuje i zašto je bitna praksa kakva se trenutno rađa pred ESLJP-om. Radi toga, smatraju, nema pravne obveze da se nadoknade štete uzrokovane klimatskim promjenama (t. 58). Smatraju da klimatske promjene uzrokuju krizu za okoliš i za ljudska prava (t. 59). Izrazito je zanimljivo Švicarsko stajalište izraženo u točki 62. gdje kažu da: „Švicarska vjeruje da trenutačno nije moguće izvesti individualno opravdano pravo na zaštitu od klimatskih promjena iz ugovora o ljudskim pravima. Međutim, to ne znači da instrumenti ljudskih prava ne mogu ili se ne bi trebali baviti pitanjima okoliša.“ Ovime priznaju praksu koja je utvrđena u pitanjima kada degradacija okoliša utječe na ljudska prava, ali negiraju tu odgovornost u području klime što je nerealno jer se radi, kako je već ranije utvrđeno, o jednom povezanom sustavu. U tom smislu smatraju da se ljudska prava mogu koristiti kao smjernice za države pri određivanju mjera za borbu protiv klimatskih promjena (t. 64) te da se konvencijski sustav zaštite ljudskih prava ne može koristiti kao sredstvo procjene efikasnosti politike države u toj borbi. Jedino država i parlament mogu odlučiti koje su mjere dovoljno efikasne (t. 65). Potvrđuju da ne postoji normativni sukob između općih normi međunarodnog prava i prava za zaštitu od klimatskih promjena, ali svejedno misle da se međunarodne instrumente za zaštitu od klimatskih promjena ne treba karakterizirati kao *lex specialis* zato što ne sadrže normu koja bi došla u sukob sa generalnom normom (t. 67 i 68). Švicarska je stajališta da načela i pravila međunarodnopravne zaštite okoliša mogu poslužiti za

¹⁷⁰ UNGA Res 77/276 (2023) GAOR 77th Session Supp 70 <<https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/n23/094/52/pdf/n2309452.pdf>> accessed 12 August 2024.

¹⁷¹ Ibid., op. cit. “(a) Koje su obveze država prema međunarodnom pravu da osiguraju zaštitu klimatskog sustava i drugih dijelova okoliša od antropogenih emisija stakleničkih plinova za države te za sadašnje i buduće generacije? (b) Koje su pravne posljedice prema ovim obvezama za države u kojima su, svojim djelima i propustima, prouzročile značajnu štetu klimatskom sustavu i drugim dijelovima okoliša, s obzirom na:

(i) Države, uključujući, posebno, male otočne države u razvoju, koje su zbog svojih geografskih okolnosti i razine razvoja oštećene ili posebno pogođene štetnim učincima klimatskih promjena ili su posebno osjetljive na njih?

(ii) Narodi i pojedinci sadašnjih i budućih generacija pogođeni štetnim učincima klimatskih promjena?”

¹⁷² Written statement by the Swiss Confederation ‘International Court of Justice request for Advisory Opinion Obligations of States in Respect of Climate Change’ 18 March 2024 <https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2024/20240318_18913_na.pdf> accessed 12 August 2024.

tumačenje dosega prava i obveza koja vežu stranke unutar relevantnih konvencija (t. 69). Isto tako tvrde da sudjelovanje u konvenciji nije dovoljno da bi se osiguralo pridržavanje obveza običajnog prava (t. 70). Pa tako određena pravila relevantnih konvencija (Pariškog sporazuma) mogu biti korištena za tumačenje pravila međunarodnog običajnog prava (t. 71).

Sve navedeno u njihovom stajalištu ne daje jasne razloge zašto su poštivali pravila o smanjenju emisija, ali samo do određene granice. Stajalište da ih navedeni instrumenti ne obvezuju je nerealno jer *pacta sunt servanda*. Zapravo, sve što navode ide u prilog njihovom odgovoru i stajalištu u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* gdje će detaljnije biti obrađena ova problematika.¹⁷³ Ovdje je samo bilo zanimljivo vidjeti polaritet u njihovom izlaganju kako poštuju jedne obveze dok druge ne, a i to se poštivanje odnosi do određene granice.

5.2. Postupak pred Međunarodnim sudom za pravo mora

Konvencija o pravu mora nije u vrijeme donošenja predviđela pitanja klimatskih promjena poglavito zato što u to vrijeme ti problemi nisu bili toliko poznati, ali iz toga ne bi trebali zaključiti da Sud nije ovlašten odlučivati sada o tim pitanjima. Dio XII. Konvencije govori o zaštiti i očuvanju morskog okoliša. Sud je na temelju članka 192. Konvencije, kojim države imaju obvezu štititi morski okoliš uključujući i oceane, počeo gradi direktnu obvezu država na takvo postupanje što posljedično znači da su obvezne štititi i od klimatskih promjena.¹⁷⁴ Daljnja analiza nam pokazuje kako je ovaj sud interpretirao navedene obveze.

Sud je 2022. godine zaprimio zahtjev¹⁷⁵ za davanje savjetodavnog mišljenja u pogledu klimatskih promjena od strane Komisije malih otočnih država.¹⁷⁶ Sud je prihvatio zahtjev koji se temelji na znanstvenim spoznajama. U djelu koji se specifično odnosi na oceane, Sud je istaknuo dio izvješća iz 2021. Radne skupine I.¹⁷⁷ Sud je svjestan i potvrđuje da klimatske promjene predstavljaju egzistencijalnu prijetnju te da sve više dovode u pitanje ljudska prava.¹⁷⁸ Priznaje sve negativne efekte koje klimatske promjene nose sa sobom, pogotovo za okoliš te je stajališta da se Konvenciju o pravu mora¹⁷⁹ treba shvatiti kao živi instrument kada su u pitanju vanjska prava koja se tiču Konvencije.¹⁸⁰ Na isti način ESLJP tumači Konvenciju za koju je mjerodavan. Kako bi objasnio vezu između Djela XII. Konvencije i vanjskih pravila Sud dalje navodi tri razloga. Ovo nam je bitno jer i ESLJP na prešutan način povezuje odredbe iz svoje Konvencije sa ostalim međunarodnim instrumentima. Prvi je da sama Konvencija sadrži

¹⁷³ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31).

¹⁷⁴ C. Voigt, 'Oceans, IUU Fishing, and Climate Change: Implications for International Law' (n 18), str 382.

¹⁷⁵ Commission of Small Island States on Climate Change and International Law 'Request for Advisory Opinion from ITLOS consistent with Article 2(2) of the Agreement' (12 December 2022).

¹⁷⁶ Države koje su podnijele zahtjev unutar Komisije: Antigva, Barbuda, Tuvalu, Republika Palau, Niu, Republika Vanuatu, Sveta Lucija, Sveti Vincent i Grenadini, Sveti Kitts i Nevis te zajednica Bahama.

¹⁷⁷ *Request for an Advisory Opinion* (n 30), para 58, Što se tiče zagrijavanja oceana, Izvješće WGI 2021. primjećuje da je "dominantni učinak ljudskih aktivnosti očit ne samo u zagrijavanju globalne površinske temperature, već i u ... zagrijavanju oceana" (Izvješće WGI 2021., str 515) . Izvješće za 2019. navodi da je "[i]gotovo sigurno da se globalni ocean nezadrživo zagrijava od 1970. i da je preuzeo više od 90% viška topline u klimatskom sustavu."

¹⁷⁸ Ibid., para 66.

¹⁷⁹ Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji i pristupa (akcesije) ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 11/95) <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1995_11_11_59.html> accessed 12 August 2024.; Konvencija Ujedinjenih naroda o pravu mora i Završni akt Treće konferencije Ujedinjenih naroda o pravu mora s Prilozima I.-VII. i Dodatkom i Sporazum o primjeni XI. djela Konvencije Ujedinjenih naroda o pravu mora od 10. prosinca 1982. ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 9/2000) <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2000_06_9_84.html> accessed 12 August 2024.

¹⁸⁰ *Request for an Advisory Opinion* (n 30), para 130.

odredbe koje upućuju na vanjske izvore.¹⁸¹ Drugo, članak 237. Konvencije pojašnjava vezu između tog djela Konvencije i drugih konvencija u pogledu obveze za zaštitu i očuvanje morskog okoliša.¹⁸² Treće, i najbitnije radi našeg slučaja, članak 31. stavak 3(c) Bečke konvencije zahtijeva da se uzmu u obzir, zajedno s kontekstom, sva relevantna pravila međunarodnog prava primjenjiva u odnosima između stranaka.

Ova metoda tumačenja osigurava, kako je primijetio Međunarodni sud pravde, da ugovori ne djeluju izolirano, već da se "tumače i primjenjuju u okviru cjelokupnog pravnog sustava koji prevladava u vrijeme tumačenja".¹⁸³ Ovo je stajalište bitno jer ide u prilog onome kakav stav zauzima ESLJP u klimatskim predmetima. Sud je mišljenja da, u skladu s člankom 293. Konvencije, odredbe Konvencije i vanjskih pravila treba, u mjeri u kojoj je to moguće, tumačiti dosljedno. U tom kontekstu, Sud primjećuje da je Radna skupina Komisije za međunarodno pravo, u svom Izvješću o fragmentaciji međunarodnog prava iz 2006., zaključila da je "...općeprihvaćeno načelo da kada se nekoliko normi odnosi na jedno pitanje, trebale bi se, u najvećoj mogućoj mjeri, tumačiti tako da dovode do jednog skupa kompatibilnih obveza".¹⁸⁴ Tumačeći obveze država, Sud je stajališta da se Dio IX. Konvencije ne bi trebao interpretirati tako da nameće dodatne ili više obveza od onih utvrđenih u međunarodnoj zajednici koje su utvrđene u Okvirnoj konvenciji UN-a o promjeni klime i Pariškim sporazumom. Sud podsjeća da je u svom Savjetodavnom mišljenju Vijeće za sporove o morskom dnu istaknulo da postoji bliska veza između regulatornih mjera za zaštitu i očuvanje okoliša i znanstvenih saznanja i dokaza. Mišljenja su da treba usvojiti strože mjere za zaštitu u svijetlu novih znanstvenih i tehnoloških saznanja.¹⁸⁵

Članak 192. Konvencije ne propisuje specifične ugroze i posljedice na koje se primjenjuje kao niti način na koji se treba štititi. Otvorena priroda te obveze znači da se na nju može pozvati za bilo koje oštećenje morskog okoliša, uključujući i od klimatskih promjena poput zagrijavanja oceana, podizanja razine mora i zakiseljenja. Radi toga se koriste, među ostalim, vanjski izvori koji članku 192. daju okvir i mjere za primjenu. U tom smislu Sud navodi izvore poput Okvirne konvencije o promjeni klime i Pariški sporazum.¹⁸⁶ Sud u svojem odgovoru navodi da države trebaju poduzeti sve propisane mjere prema međunarodnim instrumentima za zaštitu klime kako bi zaštitile morski okoliš od antropogenih emisija stakleničkih plinova što zapravo predstavlja obvezu dužne pažnje.¹⁸⁷ Ovo je podloga interpretacije ESLJP-a u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*.¹⁸⁸ Sud shvaća da takva obveza može varirati u odnosu na sposobnost države i dostupna sredstva. Povezano s time, države imaju obvezu da (sukladno članku 194. stavku 2. Konvencije o pravu mora) poduzmu sve aktivnosti vezane za kontrolu svih emisije pod svojom jurisdikcijom i na svojem teritoriju kako ne bi uzrokovale štetu onečišćenjem drugoj državi ili njenom okolišu. To je zapravo obveza u prekograničnom smislu.¹⁸⁹

¹⁸¹ Ibid., para 131.

¹⁸² Ibid., para 132.

¹⁸³ Ibid., para 135.

¹⁸⁴ Ibid., para 136.

¹⁸⁵ Ibid., para 317.

¹⁸⁶ Ibid., para 388.

¹⁸⁷ ITLOS Press Release, 'Tribunal delivers unanimous Advisory Opinion in Case No. 31 Request submitted to the Tribunal by the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law' (21 May 2024) ITLOS/Press 350, str 2 <
https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/press_releases_english/PR_350_EN.pdf> accessed 12 August 2024.

¹⁸⁸ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31).

¹⁸⁹ ITLOS Press Release (n 187), str 2.

Kao jedan od izvora Sud navodi da onečišćenje može doći i putem atmosfere.¹⁹⁰ Time, zapravo države moraju štititi atmosferu jer inače posredno dolazi do onečišćenja morskog okoliša. Tom analogijom bi mogli reći da su države neizvršenjem svojih obveza prema klimatskim ugovorima odgovorne, posredno, i prema Konvenciji o pravu mora za onečišćenje morskog okoliša jer se obveze prema tim konvencijama imaju smatrati posebnim obvezama.¹⁹¹ To je zato što su more i atmosfera, kao prirodni resursi, neizostavno povezani. Uz samostalno djelovanje, stranke se poziva da surađuju direktno ili indirektno kroz međunarodne organizacije u dobroj vjeri kako bi postigle dogovorene rezultate.¹⁹² Radi očuvanja živih morskih resursa države se obvezuju uzeti u obzir najbolju dostupnu znanost i podatke kako bi se pravilno definirale potrebne mjere za očuvanje.¹⁹³ Klimatske promjene i gubitak bioraznolikosti su problem koji se može riješiti jedino međunarodnom suradnjom, upravljanjem i primjenom potrebnih mjera. Ovdje određeni autori zauzimaju stajalište da takvu strukturu nužno nudi međunarodno pravo koje postavlja pravnu strukturu kako bi se omogućio koordiniran odgovor.¹⁹⁴ Zapravo je nacionalno pravo to koje može ponuditi taj početni poriv ka rješavanju tog globalnog problema kako ćemo imati priliku vidjeti u analizi predmeta *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*.

Time se vraćamo na početak i potvrđujemo kredibilitet i autoritet Međunarodnog panela za klimatske promjene i njihovih odluka gdje se kao ključni cilj postavlja zadržavanje porasta globalne temperature ispod 1.5°C u odnosu na pred-industrijsko razdoblje. Ovo je isto važno za postupke pred ESLJP-om jer se tamo iste ključne znanstvene činjenice i saznanja uzimaju u obzir pri procjeni odgovornosti, a uz to ovo mišljenje ide u prilog činjenice o odgovornosti države za smanjenje emisija. Sud je na kraju svog mišljenja zaključio da države imaju pravnu obvezu smanjiti razine svojih emisija kako bi zaštitile oceane i morski okoliš te da njihove ambicije trebaju ići preko onoga što je utvrđeno Pariškim sporazumom kako bi uspjele zaustaviti podizanje globalne temperatura, a time i velike štete morskog okoliša. Značajno je što Sud ističe kako zemlje sa velikim emisijama moraju poduzeti više radnji i više se založiti za smanjenje emisija od manjih država sa malim otiskom na okoliš.¹⁹⁵ Ova stajališta i mišljenja Suda daju dobar putokaz kuda bi praksa vezana za ljudska prava i klimatske promjene mogla voditi.

5.3. Postupci pred Međuameričkim sudom za ljudska prava

Pred ovim sudom su se razmatrala značajna pitanja u vezi između ljudskih prava, zaštite okoliša i klimatskih promjena. Dva najznačajnija predmeta su Zahtjev za savjetodavnim mišljenjem od

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Ibid., op. cit. „Prema člancima 207. i 212. Konvencije, države stranke imaju posebnu obvezu usvajanja zakona i propisa za sprječavanje, smanjenje i kontrolu onečišćenja mora emisijama stakleničkih plinova iz kopnenih izvora odnosno iz atmosfere ili kroz atmosferu, uzimajući u obzir međunarodno dogovorena pravila, standarde i preporučene prakse te postupke sadržane, između ostalog, u sporazumima o klimatskim promjenama kao što su UNFCCC i Pariški sporazum. U tu svrhu, države stranke imaju posebne obveze poduzeti druge potrebne mjere i, djelujući posebno putem nadležnih međunarodnih organizacija ili diplomatske konferencije, nastojati uspostaviti globalna i regionalna pravila, standarde i preporučenu praksu i postupke.“ Gotovo identična obveza je propisana i za članke 213. i 222. Konvencije UN-a o pravu mora.

¹⁹² Ibid., 3.

¹⁹³ Ibid., 5, op. cit. „Prema člancima 61. i 119. Konvencije, države stranke imaju posebne obveze poduzeti mjere potrebne za očuvanje živih morskih resursa ugroženih utjecajem klimatskih promjena i zakiseljavanjem oceana. U poduzimanju takvih mjera, države stranke će uzeti u obzir, između ostalog, najbolju dostupnu znanost i relevantne okolišne i gospodarske čimbenike. Ova obveza zahtijeva primjenu pristupa predostrožnosti i pristupa ekosustava.“

¹⁹⁴ C. Voigt, 'Oceans, IUU Fishing, and Climate Change: Implications for International Law' (n 18), str 381.

¹⁹⁵ Ibid., 3.

strane Kolumbije¹⁹⁶ dok je drugi slučaj Zahtjev za savjetodavnim mišljenjem od strane Kolumbije i Čilea.¹⁹⁷ Ovdje se zapravo radi o prikazu kako jedan te isti sud primjenjuje ili ne primjenjuje pitanja prava okoliša u vezi s klimatskim promjenama. Određeni autori vide ovdje, uz ostale, primjenu modela klimatskog izuzetka.¹⁹⁸ Taj pojam u suštini kaže da postoje mnoge pozitivne strane u sagledavanju problema klimatskih promjena kroz prizmu rješenja prava okoliša. Navedeno se objašnjava činjenicom da ima veću važnost od globalizma koji se povezuje sa klimatskim promjenama i čije je pitanje mnogo teže direktno riješiti.¹⁹⁹ Daljnja analiza ovog područja se ovdje, a i općenito²⁰⁰, fokusira na to.

5.3.1. Savjetodavno mišljenje o okolišu i ljudskim pravima (pravo na život i osobni integritet)
U ovom se predmetu tražilo tumačenje obveza država u odnosu na okoliš u kontekstu zaštite i jamstva prava na život i osobni integritet prema Američkoj konvenciji o ljudskim pravima.²⁰¹
²⁰² Državu je zanimalo može li se tražiti prekidanje mjera i radnji koje imaju negativan utjecaj na morski okoliša i time uzročno posljedično na izvor za preživljavanje ljudi koji žive na obalnom i otočnom području. Shvaćene u tom smislu, da li obveze koje izviru iz Konvencije²⁰³ treba tumačiti na način da obvezuju države da poštuju i instrumente međunarodnopravne zaštite okoliša koji imaju za cilj sprječavanje štete okolišu koja bi ograničila efikasno uživanje prava na život i osobni integritet.²⁰⁴ Sud potvrđuje da je ovlašten izdati mišljenje. Sud kao temelj za tumačenje uzima odredbe članaka 31. i 32. Bečke konvencije.²⁰⁵ Ovo je bitno jer ukazuje ponovno koliko su ta pravila uvriježena. Uz to, navodi da su instrumenti za zaštitu ljudskih prava živi instrumenti i da ih treba tumačiti uzimajući u obzir promjene u vremenu i uvjetima.²⁰⁶ Dodatno ojačava tezu da se radi o integriranom i homogenom sustavu. Sud smatra da je nužno u ovom slučaju tumačiti obveze, koje proističu za države iz pravne prakse vezane za zaštitu okoliša, prema obvezama koje postavlja Američka konvencija o ljudskim pravima, a to je sve u skladu sa sustavnom interpretacijom koju potvrđuje Bečka konvencija.²⁰⁷ Sud priznaje da nije na njemu da direktno interpretira i da značenje odredbama zaštite okoliša, ali je svejedno

¹⁹⁶ *State Obligations in Relation to the Environment in the Context of the Protection and Guarantee of the Rights to Life and to Personal Integrity: Interpretation and Scope of Articles 4(1) and 5(1) in Relation to Articles 1(1) and 2 of the American Convention on Human Rights*, Advisory Opinion OC-23/17, Inter-American Court of Human Rights Series A No. 23 (15 November 2017) <https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_ing.pdf> accessed 12 August 2024.

¹⁹⁷ Request for an advisory opinion on the Climate Emergency and Human Rights submitted to the Inter American Court of Human Rights by the Republic of Colombia and the Republic of Chile, Ministry of Foreign Affairs of Republic of Chile and Ministry of Foreign Affairs of Republic of Columbia (9 January 2023) <https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/soc_1_2023_en.pdf> accessed 12 August 2024.

¹⁹⁸ C. Hilson, 'It's All about Climate Change, Stupid' (n 1), str 362.

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Ibid., str 363.

²⁰¹ Organization of American States, American Convention on Human Rights, Treaty Series No. 36, 1144 UNTS 123 (San Jose, Costa Rica 22 November 1969) <<http://hrlibrary.umn.edu/oasinstr/zoas3con.htm>> accessed 12 August 2024.

²⁰² Zahtjev se ticao specifično za tumačenje i doseg članaka 4. stavak 1. i 5. stavak 1. u odnosu na članak 1. stavak 1. i 2.

²⁰³ Iz članka 4. stavka 1. (pravo na život) i članka 5. stavka 1. (pravo na osobni integritet).

²⁰⁴ *State Obligations in Relation to the Environment* (n 196), para 3.

²⁰⁵ Ibid., para 40.

²⁰⁶ Ibid., para 43.

²⁰⁷ Ibid., para 44, op. cit. „... odredbe se moraju tumačiti kao dio cjeline, čiji se značaj i opseg moraju utvrditi na temelju pravnog sustava kojem pripadaju. Sud nalazi da, u primjeni ovih pravila, mora uzeti međunarodnopravnu zaštitu okoliša u obzir pri definiranju značenja i opsega obveza koje su države preuzele prema Američkoj konvenciji, posebice pri određivanju mjera koje države moraju poduzeti.“

ovlašten da načela, prava i obveze sadržane u njima primjeni na odredbe Konvencije kojima odlučno one doprinose.²⁰⁸

Ukratko, Sud sam kaže da djeluje kao tribunal za ljudska prava, vođen normama međunarodnopravne zaštite ljudskih prava uspostavljenim u ugovorima i konvencijama te uzimajući relevantne izvore međunarodnog prava u obzir kao i one sadržane u međunarodnom običajnom pravu kao izvor prakse priznate kao pravo uz opća načela prava.²⁰⁹ Na sličan je način ESLJP odgovorio u klimatskim predmetima te se ovakvim stajalištem samo potvrđuje teza o pružanju zaštite jedne grane međunarodnog prava drugoj. Odmah na početku Sud potvrđuje da postoji neraskidiva veza između zaštite okoliša i ljudskih prava u smislu da degradacija okoliša i klimatske promjene utječu na stvarno uživanje ljudskih prava.²¹⁰ Ponajviše, Sud kaže da treba brinuti o zaštiti okoliša kada su u pitanju autohtoni narodi, odnosno starosjedioci jer na njih takve radnje najviše ima utjecaj.²¹¹ U prilog tumačenja Suda ide i Rezolucija 2429 od 03. lipnja 2008. Opće skupštine Organizacije američkih država koja govori o ugroženosti ljudskih prava u odnosu na klimatske promjene, potvrđujući uključenost u međunarodne klimatske instrumente i značaj znanstvenih spoznaja. Istovremeno je i Međuamerička komisija istaknula da određen broj prava za njihovo uživanje ima kao predzahtjev da okoliš bude zdrav i neoštećen.²¹²

Uzimajući kao podlogu Deklaraciju iz Johannesburga o održivom razvoju, Sud navodi da postoje nebrojene veze koje postoje između ljudskih prava s jedne strane te zaštite okoliša i održivog razvoja s druge strane.²¹³ ²¹⁴ U sustavu međuameričke Konvencije zaštita okoliša se direktno propisuje člankom 11. Protokola²¹⁵ iz San Salvadora.²¹⁶ To je pravo na određen način prešutno, ali definitivno, zaštićeno i člankom 26. Američke Konvencije koji govori o zaštiti ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.²¹⁷ Europski sustav zaštite ljudskih prava ne propisuje direktno ovakvu zaštitu, ali je svejedno interpretacijom prava postigao isti učinak. Ovaj Sud kaže da je to pravo koje može biti gledano kao individualno, ali i kolektivno. To je značajno jer predstavlja kako pravo za pojedinca tako i pravo za kolektiv. Tada više nije upitno imaju li zahtjevi za zaštitu prirodu *actio popularis* ili je riječ o pojedinačnom zahtjevu jer se u oba traži zaštita dobra koje je temelj za postojanje čovječanstva.²¹⁸ Ova će činjenica biti važna u slučaju

²⁰⁸ Ibid., para 44.

²⁰⁹ Ibid., para 45.

²¹⁰ Ibid., para 47.

²¹¹ Ibid., para 48.

²¹² Ibid., para 49.

²¹³ Ibid., para 54.

²¹⁴ United Nations, General Assembly, World Summit on Sustainable Development (21 February 2003), No. A/RES/57/253 <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/556/06/pdf/n0255606.pdf>> accessed 12 August 2024.

²¹⁵ Organization of American States, Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social, and Cultural Rights "Protocol of San Salvador", Treaty Series No. 69, A-52 (San Salvador, El Salvador 17 November 1988) <<https://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-52.html>> accessed 12 August 2024.

²¹⁶ Ibid., op. cit. članak 11.: „Pravo na zdrav okoliš 1. Svatko ima pravo živjeti na zdrav okoliš i da ima pristup osnovnim javnim uslugama. 2. Države stranke će promicati zaštitu, očuvanje i unapređenje okoliša.“

²¹⁷ *State Obligations in Relation to the Environment* (n 196), para 57.

²¹⁸ Ibid., para 59, op. cit. „Ljudsko pravo na zdrav okoliš je shvaćeno kao pravo koje ima individualne, ali i kolektivne konotacije. U svojoj kolektivnoj dimenziji, pravo na zdrav okoliš predstavlja univerzalnu vrijednost koju dugujemo sadašnjim i budućim generacijama. Naime, pravo na zdrav okoliš ima i individualnu dimenziju utoliko što njegovo kršenje može imati izravan i neizravan utjecaj na pojedinca zbog svoje povezanosti s drugim pravima, poput prava na zdravlje, osobni integritet i život. Degradacija okoliša može uzrokovati nepopravljivu štetu ljudskim bićima; stoga je zdrav okoliš temeljno pravo za postojanje čovječanstva.“

Verein KlimaSeniorinnen Schweiz jer ovim načinom razmišljanja može udruzi u tom predmetu dati jednu novu dimenziju i otkloniti od nje značenje popularne tužbe.

Kao autonomno pravo, pravo na zdrav okoliš štiti različite komponente i dijelove okoliša poput šuma, rijeka i mora kao samostalne pravne interese čak i u slučaju nedostatka dokaza da degradacija šteti pojedincu.²¹⁹ Sličnom terminologijom i na gotovo identičan način ESLJP štiti okoliš, u svezi sa ljudskim pravim, kod primjene članka 8. Europske konvencije o ljudskim pravima. Sud je tijekom prakse razlučio prava koja su više, a koja manje ugrožena od šteta okolišu.²²⁰ Dodatno, ističe da će veće i jače posljedice biti kod grupa koje su već u ranjivoj situaciji poput autohtonih naroda, djece, siromašnih, manjina i onih sa nedostacima. U takvim situacijama države se pozivaju da djeluju prema načelu jednakosti i nediskriminacije.²²¹

Radi slučaja *Duarte Agostinho* važno je sagledati pitanje kako je Sud tumačio pitanje jurisdikcije. Odmah na početku, Sud je rekao da pitanje jurisdikcije: „... da to nije ograničen koncept nacionalnog teritorija, već pokriva širi koncept koji uključuje određene načine izvršavanja nadležnosti izvan teritorija dotične države.“²²² Za detaljnije tumačenje, Sud se poziva na mišljenje Međuameričke komisije koja kaže da se jurisdikcija u međunarodnom pravu ne tumači samo teritorijalno, već da se može zasnovati i na drugim kriterijima jer su ljudska prava inherentna svim ljudskim bićima i nisu bazirana na državljanstvu i lokaciji gdje se nalaze.²²³ Ovdje se u prvom redu misli na ekstrateritorijalnu jurisdikciju koju država vrši izvan svog teritorija putem svojih agenata, na brodovima koji viju njezinu zastavu i avionima. Vrlo je slično načinu na koji ESLJP shvaća i definira značenje pojma jurisdikcije što i sam Međuamerički sud navodi. No, najbitnije je utvrditi da država vrši efektivnu kontrolu nad određenim područjem izvan svojih granica, odnosno nad pojedincima. Tumačenjem se dolazi do situacije gdje se uspostavlja nadležnost ako aktivnosti na teritoriju države mogu i utječu na prava zajamčena Konvencijom na teritoriju druge države. Takve su situacije česte kada su u pitanju mediji kao što su zrak i voda kroz koje se onečišćenje brzo i daleko širi.²²⁴ Začeci tih spoznaja su već davno potvrđeni u arbitražnom sporu *Trail smelter*. Ta praksa je ustanovila da se naknadno zaključuju bilateralni i multilateralni ugovori kako bi se spriječile teške posljedice ne samo za okoliš druge države, već i za ljudska prava koja su ugrožena oštećenjem ozonskog omotača i klimatskim promjenama. Određeni autori i teorija smatraju da je uz djelovanje Okvirne konvencije o promjeni klime bitno za istaknuti i prethodno spomenute jednostrane i višestrane ugovore koje države samostalno sklapaju poput onih za obnovljive izvore energije. Stajališta su, ti autori, da bi i takvi ugovori trebali biti uključeni u izradu međunarodnog prava vezanog za klimatske promjene.²²⁵ Upitnost takvih sporazuma, smatraju, ne dolazi od međudržavnih ugovora, već od neformalnih dogovora i to ne samo između država, nego i između država i međunarodnih organizacija. Primjer za navedeno nam može biti poteškoće u postizanju *de iure* sporazuma za vrijeme COP sastanka održanog 2009. godine u Kopenhagenu.²²⁶ Dobar primjer konstruktivne međunarodne suradnje su Stocholmska

²¹⁹ Ibid., para 62.

²²⁰ Ibid., para 64. Dvije grupe prava: 1) prava čije uživanje je ugroženo od degradacija okoliša, a identificiraju se kao supstantivna (pravo na život, osobni integritet, zdravlje i imovinu); 2) prava čije se uživanje oslanja na bolju politiku vezanu za okoliš, a identificiraju se kao proceduralna (pravo na slobodu izražavanja i udruživanja, na informacije, uključenost u donošenje odluka i na efikasnu pravnu zaštitu).

²²¹ Ibid., para 67.

²²² Ibid., para 74.

²²³ Ibid., para 75.

²²⁴ Ibid., para 96.

²²⁵ H. M. Osofsky, 'Climate Change and Crises of International Law: Possibilities for Geographic Reenvisioning' (2011) 44 Case W Res J Int'l L 423, str 426.

²²⁶ Ibid.

deklaracija²²⁷ i Deklaracija iz Rio de Janeira.^{228 229} Isto propisuje Konvencija o pravu mora.²³⁰ Shodno navedenom, Sud kaže da je za primjenu Konvencije, kod prekograničnog onečišćenja, potrebno da su pojedinci, čija su prava povrijeđena, pod jurisdikcijom države izvora emisija, a oni su to ako postoji uzročno-posljedična veza između radnji koje su poduzete na teritoriju te države i oštećenja prava osoba izvan tog teritorija.²³¹ Država je odgovorna prema načelu efektivne kontrole nad tim djelatnostima koja nastaje zbog propusta da djeluje na izvore tih emisija. Obveza na sprječavanje prekograničnog onečišćenja je priznata u području međunarodnopravne zaštite okoliša.²³² Kod štete okolišu, a posljedično i ljudskim pravima, država je odgovorna i za radnje trećih na svojem teritoriju ako nije regulirala, nadzirala ili prevenirala njihove radnje koje mogu i uzrokuju štetu.²³³ Državu se radi toga poziva da djeluje u dobroj vjeri kako bi se preveniralo takve štete sukladno samoj dužnosti prevencije koje je u sklopu zaštite okoliša postalo običajno međunarodno pravilo.²³⁴ Na identičan način ESLJP interpretira pojam jurisdikcije, ali u predmetu *Duarte Agostinho* nije mogao na niti jedan način zasnovati tu odgovornost prema drugim optuženim državama. Analizom tog slučaja će postati jasno i zašto, a sve se zapravo svodi na specifičnost klimatskih predmeta u pravnom smislu.

Sud tako navodi pojedinačne obveze prema specifičnim tipovima šteta poput onih o prolijevanju nafte, zbrinjavanju toksičnih tvari i onih o klimatskim promjenama i stakleničkim plinovima.²³⁵ U 143. paragrafu mišljenja, Sud navodi značajnu činjenicu: „Sud je naglasio da je opća obveza sprječavanja kršenja ljudskih prava obveza mjera ili ponašanja, a ne rezultata, tako da se nepoštivanje ne dokazuje pukom činjenicom da je pravo možda povrijeđeno. Slično tome, obveza prevencije utvrđena pravom okoliša obveza je mjera, a ne rezultata.“ Ovime Sud želi poručiti da su države obvezne djelovati, donositi zakone, podzakone i druge propise prema svojim međunarodnopravnim preuzetim obvezama te da u konačnici nije bitno je li ili nije došlo do povrede ako je država djelovala u dobroj vjeri, donijela propis s ciljem smanjenja nepovoljnih učinaka po okoliš i posljedično ljudska prava. Nije moguće definirati svugdje i svaki puta kakve su to mjere, ali se uvijek može determinirati odrađeni minimum koji je država trebala poduzeti kako bi se spriječila šteta za okoliš i za ljudska prava.²³⁶ Ovo je bitno. Navedenim se tumačenjem otvara put za ustanovljenje odgovornosti država u predmetima vezanim za klimatske promjene kada država nije izvršila svoje pozitivne obveze, jer Sud kaže da se radi o obvezi „mjere ili ponašanja, a ne rezultata“. To praktično znači da nije problem ako mjere ne budu imale rezultat, nego da je problem ako država ne propiše i poduzme potrebne mjere za smanjenje emisija. Kasnije ćemo vidjeti da je upravo na tom temelju ESLJP utvrdio odgovornost države. Specifično, u ovom predmetu Sud navodi da bi dužnosti države bile: I)

²²⁷ United Nations, General Assembly, United Nations Conference on the Human Environment (3 December 1968), No. A/RES/2398 (XXIII) <https://legal.un.org/avl/pdf/ha/dunche/dunche_ph_e.pdf> accessed 12 August 2024.

²²⁸ United Nations, General Assembly, Report of the United Nations Conference on Environment and Development (12 August 1992), No. A/CONF.151/26 (Vol. I) <<https://www.un.org/esa/dsd/agenda21/Agenda%2021.pdf>> accessed 12 August 2024.

²²⁹ *State Obligations in Relation to the Environment* (n 196), para 98, op. cit. „Države imaju ... dužnost osigurati da aktivnosti unutar njihove jurisdikcije ili kontrole ne uzrokuju štetu okolišu drugih država ili područjima izvan granica nacionalne jurisdikcije.“

²³⁰ „Države će poduzeti sve potrebne mjere kako bi osigurale da se aktivnosti pod njihovom jurisdikcijom ili kontrolom provode tako da ne prouzrokuju štetu drugim državama i njihovom okolišu onečišćenjem...“.

²³¹ Ibid., para 101.

²³² Ibid., para 103.

²³³ Ibid., para 119.

²³⁴ Ibid., para 129.

²³⁵ Ibid., para 126.

²³⁶ Ibid., para 144.

regulacija; II) nadziranje; III) zahtijevanje i odobravanje utjecaja na okoliš; IV) ustanovljenje rezervnog plana; i V) ublažavanje, kada se dogodi šteta okolišu.²³⁷ Ovo su obveze koje je Sud identificirao kroz praksu. Do kraja mišljenja potanko opisuje svaku. Za naš je slučaj bitna regulacija koja se u pitanjima zaštite okoliša primjenjuje, *per analogia*, u pitanjima klimatskih promjena. Obveza iz točke I se ostvaruje u potpunosti i kroz poštivanje međunarodnih instrumenata kojih je država stranka pogotovo u dijelovima gdje se ne radi razlika između štete koja je izazvana na ili izvan teritorija pojedine države.²³⁸ Ovaj Sud smatra da se trebaju poduzeti sve mjere koje mogu utjecati na pravo na život i osobni integritet.²³⁹ Sud isto tako smatra da treba istaknuti važnost obveze na suradnju kada je u pitanju zaštita okoliša gdje se poziva na praksu Međunarodnog suda za pravo mora i Međunarodnog suda pravde.²⁴⁰ Ovo je značajno jer je to jedan od elemenata koje navode klimatski sporazumi koji kažu da se radi o zajedničkoj, ali različitoj odgovornosti. Samim time, država ispunjava svoju obvezu suradnje time što izvršava svoje obveze kako su utvrđene prema nacionalnim doprinosima smanjenju stakleničkih plinova koje treba ispuniti. Navođenje da su doprinosi države mali u globalnom pogledu, upravo iz navedenih razloga, ne može biti prihvaćeno. Sud u prilog ističe resurse koji su svima zajednički, a to su atmosfera i morski okoliš.²⁴¹ S druge strane, vezano za proceduralna prava, Sud ističe važnost pristupa informacijama, sudjelovanja javnosti i prava na pristup sudu u stvarima povezanim sa okolišem koja utječu na ljudska prava.

Sud u zaključku navodi ono što je dosad rečeno uz jednu bitnu činjenicu, a to je da je država obvezna u skladu sa načelom predostrožnosti, čak i u situaciji nedovoljnih znanstvenih dokaza, spriječiti ozbiljnu i nepovratnu štetu okolišu kako bi zaštitila pravo na život i osobni integritet.²⁴² Ovo nam pokazuje da je država pozvana i obvezna da djeluje čak i kada ne postoje svi znanstveni dokazi o mogućoj šteti. Ovo je lijepo za usporediti sa obvezama država prema nalazima i stajalištima IPCC-a čija su znanstvena saznanja priznata, dalekosežna, točna, ažurna i neupitna, a koja se koriste kao podloga za propisivanje obveza država u području sprječavanja globalnog zatopljenja, smanjenje emisija stakleničkih plinova i borbu protiv klimatskih promjena. To je samo još jedan od argumenata više zašto bi se te obveze trebale izvršavati i poštovati.

5.3.2. Savjetodavno mišljenje o klimatskim promjenama i ljudskim pravima (pravo na život i osobni integritet)

Početak 2023. godine Sud je zaprimio od Kolumbije i Čilea zahtjev u kojem se traži tumačenje odnosa klimatskih promjena i ljudskih prava. Sud još nije donio odluku, iako je održao javna saslušanja u Bridgetownu (između 23. i 25. travnja) te u Brasíliji i Manausu (24., 27., 28. i 29. svibnja). Ovo će mišljenje biti izrazito bitno u daljnjoj borbi protiv klimatskih promjena posebno uvažavajući odluku ESLJP-a u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*. Navedeno će nedvojbeno utjecati i na odluku Međunarodnog suda pravde, koji je glavni sudski organ Ujedinjenih naroda, povodom zahtjeva za savjetodavno mišljenje Opće skupštine UN-a.

Pa ipak, bitno je vidjeti što su to države tražile od Suda da utvrdi. Pitanje koje je postavljeno je jasno i logično.²⁴³ Države navode kritično stanje (suše, poplave, klizišta i požari) koje na

²³⁷ Ibid., para 145.

²³⁸ Ibid., para 147.

²³⁹ Ibid., para 149.

²⁴⁰ Ibid., para 184.

²⁴¹ Ibid., para 185.

²⁴² Ibid., para 242 (c).

²⁴³ *Request for an advisory opinion on the Climate Emergency* (n 197), op. cit. Države traže da Sud: „ ... razjasni opseg obveza, u njihovoj individualnoj i kolektivnoj dimenziji, kako bi odgovorile klimatskom izvanrednom stanju

dnevnoj bazi pogađa ne samo njih, već i ostatak Amerika i svijet. Ključno navode, da je potreban odgovor koji u obzir uzima ljudska prava. Kakogod, posljedice ne osjete svi jednako. Najpogođenije su zajednice koje su najugroženije s obzirom na njihovu geografsku poziciju, socio-ekonomsku situaciju, infrastrukturu i klimatske uvjete, a to su većinom države Amerike. Podnositelji su svjesni veze između ljudskih prava i zaštite okoliša te supstantivnih prava koja su u toj praksi utvrđena kao ugrožena degradacijom okoliša.²⁴⁴ Države također navode ekstenzivne dokaze IPCC-a koji idu u prilog potrebi za brzim djelovanjem. Ističu kako peto izvješće IPCC-a predviđa smanjenje vodnih zaliha radi povlačenja glečera na Andama i velike regionalne promjene u kišnom ciklusu tog područja što može ozbiljno negativno utjecati na populaciju tog područja dok će podizanje razine mora i zatopljenje oceana imati jednako negativan učinak na obalna područja, a pogotovo na Karipske otoke i zaljev. Navode kako su najugroženije skupine žene i djevojčice uz autohtone narode jer ih je prema izvješću UN-ovog specijalnog izvijestitelja, iz srpnja 2022. godine, već 80 posto raseljeno radi sadašnjih klimatskih prilika. Radi toga postoji bliska veza između klimatske opasnosti i ljudskih prava zbog čega smatraju da bi upravo mjere na području ljudskih prava mogle pomoći u ubrzanom djelovanju na način da utječu na politike ključnih aktera kako bi ih se primoralo da djelujući na području zaštite klime ujedno zaštite i ljudska prava.²⁴⁵

Ovaj se zahtjev temelji i donekle nastavlja na onaj koji je podnesen 2017. samo se sada dodatno traži objašnjenje koje su specifične dužnosti država i ujedno njihovih gradova, pokrajina i regija te nedržavnih sudionika spram obveza koje trebaju poduzeti u pogledu klimatskih promjena kako bi zaštitili ljudska prava. Međunarodnopravna zaštita ljudskih prava i međunarodnopravna zaštita okoliša imaju važnu kolektivnu dimenziju kao jamci prava gdje se postavlja referentna točka za daljnju razradu obveza država članica Konvencija. Dodatno, traži se pojašnjenje zajedničke, ali različite odgovornosti. Podnositelji smatraju da će mišljenje Suda djelovati kao smjernica u daljnjem postupanju i borbi protiv klimatskih promjena ne sam na njihovom kontinentu, već i šire.²⁴⁶ Ova se vrsta odgovornosti u literaturi sagledavala kroz leću odnosa sjever-jug.²⁴⁷ Taj pojam u biti razlikuje bogate industrijalizirane države od njihovih manje razvijenih susjeda iz Azije, Afrike i Latinske Amerike. Zapravo je u praksi upravo ta podjela najveći prijemor i kamen spoticanja u međunarodnoj politici kada su u pitanju klimatske promjene.²⁴⁸ Po prvi se put načelo javlja kod zaštite ozonskog omotača te je kao takvo artikulirano Deklaracijom iz Ria. Na žalost, to je načelo daleko od onoga što je predložila Grupa 77 pri toj Konferenciji gdje je jasno dano do znanja da su sjeverne razvijene države direktno i ponajviše odgovorne te da je njihova uloga radi toga u mitigaciji i sprječavanju veća.²⁴⁹ Takav prijedlog nije opstao te se danas većinom svodi na politička prepucavanja.

u okviru međunarodnopravne zaštite ljudskih prava, obraćajući posebnu pozornost na diferencirane utjecaje ove hitne situacije na pojedince iz različitih regija i skupine stanovništva, kao i na prirodu te na ljudski opstanak na našem planetu.”.

²⁴⁴ Ibid., str 1.

²⁴⁵ Ibid., str 5.

²⁴⁶ Ibid., str 6.

²⁴⁷ S. Atapattu, 'Climate Change, International Environmental Law Principles, and the North-South Divide' (2017)

26 Transnat'l L & Contemp Probs 247, str 248.

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Ibid., str 253.

Pitanja koja se postavljaju su više-manje slična onima koja se postavljaju i pred Međunarodnim sudom pravde, ali ovdje sa posebnim osvrtom na ljudska prava i Američku Konvenciju.²⁵⁰ Uz ta, "standardna" pitanja, dodatno se pita koje obveze države imaju, sukladno relevantnim ljudskim pravima: na informiranje javnosti (Dio B, točka 1. podtočka i), na obveze prema djeci (Dio C, točka 1.) te na dužnost da se osigura sloboda njihovog izražavanja u tom pogledu (Dio C, točka 2.), na osiguranje efikasnog i pravnog sredstva radi zaštite ljudskih prava u odnosu na klimatsku krizu (Dio D, točka 1.), na odnos prema ranjivim grupama (Dio E), na pojedinačnu i kolektivnu odgovornost za djelovanje (Dio F, točka 1.), koja se načela trebaju uzeti u obzir pri definiranju zajedničke ali različite odgovornosti (Dio F, točka 1.), kako se države trebaju ponašati da bi zagarantirale popravljjanje štete uzrokovane klimatskim promjenama (Dio F, točka 2.).²⁵¹ Nedvojbeno je da će ovo mišljenje imati veliku težinu u daljnjim postupcima pred ovim Sudom, a i pred drugim tijelima koja se bave zaštitom ljudskih prava. Ako se sjetimo pojma institucionalne fragmentacije, onda ćemo doći do zaključka da će ovo savjetodavno mišljenje biti korisno i važno u budućim predmetima, kako međunarodnim tako i u nacionalnim.

6. ASOCIJACIJA, PREŠUTNI DRUŠTVENI UGOVOR I ODGOVORNOST DRŽAVE

6.1. Činjenica povezanosti (po asocijaciji) u praksi ESLJP-a

ESLJP je 2017. godine donio jednu značajnu presudu u predmetu *Škorjanec protiv Hrvatske*.²⁵² Podnositeljica se žalila da su joj povrijeđena prava iz članka 3. (zabrana mučenja), 8. (pravo na poštivanje privatnog i obiteljskog života) i 13. (pravo na djelotvoran pravni lijek) Konvencije, dok je Sud sam smatrao da to treba povezati i sa člankom 14. (zabrana diskriminacije). Zahtjev je proglašen osnovanim i dopuštenim te je Sud prešao na razmatranje činjenica i prava. Ono što je bitno utvrđeno u ovom slučaju, a što će se moći koristiti u kasnijim klimatskim sporovima vezanim za ljudska prava je termin po asocijaciji (*by association*) kojeg je Sud iskovao. Ukratko, dvojica muškaraca su fizički napali drugog muškarca, koji je bio romskog podrijetla, te ženu koja je bila sa njime. Podnositeljica i njezin partner su pretrpjeli tjelesne ozljede tvrdeći da je sam napad temeljen na rasnoj osnovi prema njezinom partneru i njoj. Ono što je predstavljalo problem za podnositeljicu je to što državno odvjetništvo nije tretiralo napad na nju kao napad na temelju diskriminatorne osnove jer ona nije bila romskog podrijetla. Upravo je ovdje došao do izražaja navedeni termin. Smatra se da je podnositeljica samom asocijacijom sa pripadnikom romske manjine trebala biti obuhvaćena diskriminatornom osnovom kao podlogom za napad, a što nije bila.

Sud je smatrao da je obveza državnih tijela, sukladno Konvenciji, da traže moguću vezu između rasističkih stavova i čina povrede ne samo radi žrtvinog stvarnog ili prividnog statusa ili karakteristika, već i radi same asocijacije ili povezanosti sa osobom tih karakteristika koje su zaštićene. Sud utvrđuje da su neke osobe uistinu žrtve ne zato što one posjeduju određene karakteristike već zato što su povezane sa osobom koja ih posjeduje ili za koju se tvrdi da ih

²⁵⁰ *Request for an advisory opinion on the Climate Emergency* (n 197), str 8-9, op. cit. „ 1.) Koji je opseg dužnosti prevencije država u pogledu klimatskih pojava uzrokovanim globalnim zatopljenjem, uključujući ekstremne događaje i sporo nastupajuće događaje, na temelju obveza prema Američkoj Konvenciji, a u svjetlu Pariškog sporazuma i znanstvenog konsenzus koji preporučuje da globalna temperatura ne smije porasti iznad 1.5°C? 2.) Konkretno, koje bi mjere države trebale poduzeti kako bi smanjile utjecaj štete zbog klimatske krize u svjetlu obveze utvrđenih u Američkoj Konvenciji? S tim u vezi, koje diferencirane mjere treba poduzeti u odnosu na ranjive populacije ili na temelju među sektorskih razmatranja?“.

²⁵¹ Ibid., str 9. do 13.

²⁵² *Škorjanec v. Croatia* App no 25536/14 (ECtHR, 28 March 2017) <[http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2225536/14%22\],%22itemid%22:\[%22001-172327%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2225536/14%22],%22itemid%22:[%22001-172327%22]})> accessed 12 August 2024.

posjeduje. Ta se povezanost može očitovati, na primjer, osobnom vezom, prijateljstvom ili brakom.²⁵³ U ovom je slučaju došlo do povrede članka 3. Konvencije radi propusta državnih tijela da utvrde, kako sama Konvencija zahtjeva, i uzmu navedenu činjenicu u obzir kod podnošenja kaznene prijave od strane podnositeljice.

Ova pravna konstrukcija je ovdje navedena iz razloga što može poslužiti u utvrđivanju i jačanju kauzalne veze između štetnih učinaka klimatskih promjena, ljudskih prava i obveza država da djeluju na tom području. Svaka je država sama odgovorna, prema međunarodnim sporazumima, za određeno smanjenje razina emisija. Neispunjavanje tih obveza dovodi do odgovornosti države, na međunarodnoj razini, ali i samim pojedincima i cjelokupnom svojem stanovništvu samom činjenicom asocijacije, odnosno povezanosti određene osobe i države čiji je osoba državljanin. Ova se asocijacija očituje u vezi državljanstva jer iako je država međunarodno odgovorna, ona predstavlja ukupnost svojeg stanovništva što i je jedan od konstitutivnih elemenata da bi država uopće postojala i bila međunarodno priznata. U prilog govori i činjenica da pojedinci mogu tužiti državu za neispunjavanje određenih obveza, kako domaćih, tako i onih europskih i međunarodnih. Unutar Europske unije se razvilo načelo odgovornosti države za štetu u situaciji kada se akti Unije ne implementiraju na vrijeme ili na pravilan način. Tada pojedinac može tražiti odštetu za navedene radnje. Ovo je utvrđeno u predmetu *Francovich protiv Italije*.²⁵⁴ Tom bi logikom bilo posve normalno za zaključiti da pojedinci imaju pravo tužiti državu i za neispunjavanje neke druge obveze kao na primjer međunarodne. Upravo radi toga u ovom području može služiti pojam asocijacije koji ovdje poprima karakter širih obveza države. Uz to, bitno je za istaknuti i asocijaciju između karakteristike određenih ugroženih skupina (stariji ljudi, bolesni, žene, djeca i slično) sa pojačanim utjecajem i posljedicama klimatske krize na njih. Štoviše, doći ćemo do još značajnijeg zaključka ako krenemo od filozofskog temelja.

6.2. Prešutni društveni ugovor i odgovornost države

John Locke je bio jedan od najutjecajnijih političkih filozofa modernog razdoblja. U djelu *Two Treatises of Government*, branio je tvrdnju da su ljudi po prirodi slobodni i jednaki protiv teze da je Bog sve ljude prirodno podredio monarhu. Tvrdio je da ljudi imaju prava, poput prava na život, slobodu i vlasništvo, koja imaju temelje neovisne o zakonima bilo kojeg određenog društva. Navedeno je koristio kao opravdanje za razumijevanje legitimne političke vlasti kao rezultata društvenog ugovora gdje ljudi u prirodnom stanju uvjetno prenose neka od svojih prava na vladu kako bi bolje osigurali stabilno i udobno uživanje svojeg života, slobode i vlasništva. Budući da vlade postoje uz pristanak naroda kako bi zaštitile prava ljudi i promicale javno dobro, vladama koje to ne učine može se pružiti otpor i zamijeniti ih novim. Doslovno shvaćanje njegove filozofije otkriva da koncept pristanka igra središnju ulogu. Njegova analiza počinje s pojedincima u prirodnom stanju u kojem nisu podložni zajedničkoj legitimnoj vlasti s ovlastima donošenja zakona ili presuđivanja u sporovima. Iz tog prirodnog stanja slobode i neovisnosti, Locke naglašava individualni pristanak kao mehanizam kojim se stvaraju politička društva. Rješenje koje on pronalazi za ovaj problem je njegova doktrina prešutnog pristanka (*tacitus consensus*). To, smatra Locke, objašnjava zašto strani rezidenti imaju obvezu poštovati zakone države u kojoj borave, iako samo dok tamo žive.²⁵⁵ Takvim pristankom pojedinci prenose svoja prava na određenu tvorevinu koja za njih vrši određena prava.

²⁵³ Ibid., para 66.

²⁵⁴ Case C-6/90 *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and Others v Republic of Italy* [1991] ECR I-05357 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61990CJ0006>> accessed 12 August 2024.

²⁵⁵ Alex Tuckness, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy 'Locke's Political Philosophy'* (Summer 2024 Edition), Edward N. Zalta and Uri Nodelman (eds.) <<https://plato.stanford.edu/entries/locke-political/>> accessed 26 June 2024.

Iz ovakvog bi opisa mogli shvatiti da je država odgovorna pojedincima putem "prešutnog društvenog ugovora" koji ju obvezuje na određeno činjenje. Tom bi logikom došli do zaključka da država odgovara tim svojim pojedincima, državljanima, za neispunjenje onoga što se obvezala izvršiti u njihovu korist mičući po stranu njezinu odgovornost ostalim državama prema međunarodnom pravu. Ovdje gledamo samo jednostrano odnos *vis-a-vis* državljanin i njegova država. Ako sada spojimo pojmove asocijacija, teorija prešutnog prijenosa ovlasti i odgovornosti države dolazimo do jednostavnog zaključka da je država prije svega odgovorna svojim državljanima za neispunjenje bilo koje obveze, unutarnje ili međunarodne. Gledano iz te perspektive možemo zaključiti da za neispunjenje određene obveze, *e. g.* Pariški sporazum, država direktno odgovara svakom sovom pojedincu posebno i kolektivno, kako zbog prešutnog prijenosa ovlasti na nju, tako i zbog odgovornosti koju ima kao demokratska i legitimnim putem izabrana vlast. Ovakav je pristup pomalo radikaln, ali smatram da je nužan zbog nepostojanja jasnih i dovoljno snažnih sankcija da se države kazni za nepoštivanje klimatskih sporazuma. Istovremeno, služi kao baza za opravdanje zašto bi pojedinci, izravno, mogli smatrati državu odgovornom za nepostupanje te da im pruži put za ostvarenje njihovih ljudskih prava pred sudovima.

7. PRAKSA NACIONALNIH SUDOVA U PREDMETIMA KOJI SE ODNOSI NA KLIMATSKE PROMJENE

7.1. *Udruga Urgenda protiv Nizozemske*²⁵⁶

U nacionalnim postupcima su se također, vrlo rijetko, odvijali postupci vezani za klimatske promjene²⁵⁷. Možda je najznačajniji do sada bio slučaj *Urgenda* iz Nizozemske, a vidjet ćemo i zašto. Pitanje je u ovom slučaju bilo je li Nizozemska obvezna smanjiti, do kraja 2020., emisije stakleničkih plinova koji potječu s nizozemskog tla za najmanje 25 posto u usporedbi s 1990. i mogu li sudovi narediti državi da to učini. *Urgenda*²⁵⁸ je tražila izdavanje sudske odluke kojom se državi naređuje da smanji emisije stakleničkih plinova za 40 posto do kraja 2020. ili u svakom slučaju za najmanje 25 posto, u usporedbi s 1990. godinom. Okružni sud je 2015. odobrio *Urgendinu* tužbu, u smislu da je državi naloženo smanjenje emisija do kraja 2020. za najmanje 25 posto u odnosu na 1990. Žalbeni sud je 2018. godine potvrdio presudu Okružnog suda. Slučaj je na kraju završio pred Vrhovnim sudom Nizozemske. U žalbenom postupku Vrhovni sud utvrđuje je li Žalbeni sud pravilno primijenio zakon i je li, na temelju činjenica koje se mogu uzeti u obzir, mišljenje Žalbenog suda razumljivo i primjereno potkrijepljeno. Činjenice koje se ovdje uzimaju u obzir vezano za klimatske promjene su iste one koje navodi i ESLJP u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*. To su nalazi i izvješća IPCC-a, izvješća UNEP-a te Europske agencije za klimu. Navode se odredbe Okvirne konvencije, Pariškog sporazuma, za kojeg bi neki rekli da je došao prekasno²⁵⁹, COP sastanaka te nacionalni propisi. Temelji na kojima presuda stoji su kako slijedi.

Okružni sud je naložio državi smanjenje emisija za 25 posto do 2020. u odnosu na 1990. Sud kaže da se *Urgenda* ne može smatrati direktnom ili indirektnom žrtvom u smislu članka 34.

²⁵⁶ *Urgenda Foundation v the State of the Netherlands (Ministry of Infrastructure and the Environment)* [2015] NSC C/09/456689 / HA ZA 13-1396 <https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2020/20200113_2015-HAZA-C0900456689_judgment.pdf> accessed 12 August 2024.

²⁵⁷ Kao dodatan primjer možemo navesti predmet *Juliana et al. v. the United States of America*, Ninth Circuit Court of Appeal, Case: 18-36082, (01/17/2020) iz SAD-a.

²⁵⁸ Ibid., para 2.2.1. *Urgenda* Agenda je usmjerena razvijanju planova i mjera za sprječavanje klimatskih promjena. Prema Nizozemskom pravu ima status udruge. Njezin je cilj stimulirati i ubrzati proces tranzicije prema boljem društvu koje je trenutno fokusirano na Nizozemsku.

²⁵⁹ M. Wewerinke-Singh, A. McCoach, *The State of the Netherlands v Urgenda Foundation: Distilling best practice and lessons learnt for future rights-based climate litigation*, *RECIEL*. 2021;30:275–283, str 281.

Konvencije o ljudskim pravima te se zbog toga ne može pozivati na članke 2. i 8. Ali, navedeno ne znači da se ne mogu preispitati obveze države u tom pogledu te je li poduzela potrebne mjere. Ako se mjere za smanjenje posljedica ne poduzmu, nepovoljni učinci klimatskih promjena će se ostvariti, a država ima obvezu da ih spriječi. Ta obveza nije umanjiva zato što država ne snosi globalno veliku odgovornost u svojim dodijeljenim razinama emisija. Slabije smanjenje emisija do 2030., a onda naglo i pojačano smanjivanje nakon 2030. će doprinijeti povećanju rizika štetnosti tih posljedica. Iz tog se razloga ne može uzeti da je to dovoljna i prihvatljiva alternativa znanstveno dokazanom putu smanjenja emisija između 25 i 40 posto do 2020. godine. Kakogod, ovo ne dopušta Urgendi da traži na koji će način država provesti navedene mjere. To je isključivo u njezinoj nadležnosti.²⁶⁰

Žalbeni sud potvrđuje presudu Okružnog suda. Sud navodi da pojedinci imaju prava iz članaka 2. i 8. Konvencije te da se oni na njih direktno primjenjuju, a da Urgenda može podnijeti zahtjev u njihovom interesu štiteći ta prava. Nitko nije osporio Urgendi taj status. Sud kaže da su klimatske promjene ozbiljan problem za sadašnje generacije, ali pogotovo za mlađe te da država ima obvezu štititi ta njihova Konvencijska prava. Ponavlja da nije sporno traženo smanjenje emisija na 0 ili od 80 do 95 posto do 2050., ali je problem za državu smanjenje od 25 posto do 2020. Dodatno i naknadno ispuštanje CO₂ stvara smo još veće probleme i jača globalno zatopljenje, a država nije opravdala zašto smatra da je smanjenje od 20 posto dovoljno.

Opravdanje da je smanjenje bespredmetno jer to otvara mogućnost drugim članicama EU da ispuštaju više emisija ne može biti razumno niti prihvatljivo. Navodi da smanjenje između 25 i 40 posto predstavlja okvir, a da Nizozemska nije jedina zemlja na popisu Aneksa I. te da ju isto ne iskupljuju od odgovornosti. Isticanje kako se radi o globalnom fenomenu jednako tako ne može opravdati da država ne čini i ispunjava ono na što se obvezala. Sud smatra da postojanje stvarne opasnosti stvara dovoljnu situaciju da se potvrdi i izda ovakva naredba. To je već potvrđeno praksom. Da se ide logikom kojom se vodi država, pravno sredstvo protiv takvog djelovanja ne bi postojalo. Države bi se izvlačile argumentom da ni druga država nije ispunila svoje obveze te bi to stvorilo začarani krug gdje nitko ne bi bio odgovoran. Takva se teza ne može prihvatiti prema mišljenju Žalbenog suda, a Urgenda ne može tužiti sve odgovorne države svijeta pred Nizozemskim sudovima. Sud ujedno uočava da je tužba naslovljena na činjenje, a ne na novčanu kompenzaciju. Isto kao i u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*. Država u žalbi ističe da nije mjesto sudu da se miješa u demokratski i zakonodavni proces donošenja odluka, no Žalbeni sud odbacuje taj navod ističući da država svojim radnjama, odnosno neradnjama, krši ljudska prava. Naredba za smanjenje emisija daje državi dovoljno manevarskog prostora da odluči kako će to učiniti. Okružni je sud pravilno zaključio da zahtjev Urgende ne ide za time da traži stvaranje propisa. Ovo je bitno, a kasnije ćemo vidjeti zašto. Zaključno, Žalbeni sud kaže da se država ne može skrivati iza smanjenje od 20 posto kako nalažu EU propisi. Shodno tome navodi da je država prekršila svoje obveze sukladno člancima 2. i 8. Konvencije time što nije implementirala mjere za smanjenje emisija za najmanje 25 posto do 2020. što je minimum kako bi se globalno zatopljenje zadržalo ispod 1.5°C.²⁶¹

U žalbenom postupku pred Vrhovnim sudom, Nizozemska je navela devet žalbenih razloga. U bitnome i izdvojeno, Vrhovni sud zauzima određene stavove. U okviru članaka 2. i 8. Konvencije, Nizozemska je obvezna učiniti svoj dio kako bi spriječila štetne posljedice klimatskih promjena po ta konvencijska prava.²⁶² Sud se prvotno referira na načelo sprječavanja štete okolišu drugih država kako je opisano preambulom Okvirne konvencije o promjeni klime.

²⁶⁰ Ibid., para 2.3.1.

²⁶¹ Ibid., para 2.3.2.

²⁶² Ibid., para 5.7.1.

Ako se primjeni na emisije stakleničkih plinova tada se ono može tumačiti u smjeru obveze prema kojoj su države pozvane da poduzmu ono na što su se obvezale kako bi smanjile te emisije. To opravdava podijeljenu odgovornost država.²⁶³ Uz to se ističe i načelo da su države odgovorne da djelatnosti na njihovom teritoriju ne uzrokuju štetu okolišu izvan njihove jurisdikcije.²⁶⁴ Uz to svako smanjenje emisija ima pozitivan globalni učinak.²⁶⁵ Klimatske promjene predstavljaju, prema Sudu, prijetnju ljudskim pravima. Kako bi se osigurala adekvatna zaštita tih prava od klimatskih promjena trebalo bi biti moguće pozvati se na njih protiv individualne države uzimajući u obzir podijeljenu odgovornost. Ovo je u skladu sa načelom efektivne interpretacije koju koristi ESLJP kada interpretira Konvenciju o ljudskim pravima.²⁶⁶ Zato je prema mišljenju Vrhovnog suda potrebno članke 2. i 8. interpretirati na način da obvezuju državu da učini ono na što se obvezala kako bi spriječila opasnost od klimatskih promjena.²⁶⁷

Urgenda u ovom slučaju zastupa interese stanovnika Nizozemske, prema kojima država ima obvezu poštivanja članaka 2. i 8., zato i može tražiti od države da ispuní svoju pozitivnu obvezu.²⁶⁸ Nizozemsko pravo joj to također jamči sukladno članku 3:305a²⁶⁹ građanskog zakona.²⁷⁰ Prema mišljenju Vrhovnog suda, sudovi mogu preispitati je li država u kontekstu klimatskih promjena ispunila svoje pozitivne obveze, pogotovo je li postupala u dobroj vjeri i prema načelu dobrog upravljanja.²⁷¹ Pri procjeni je li država ispunila minimum obveza, Sud mora biti oprezan, pogotovo ako pravila za postupanje nisu pravno obvezujuća. Radi toga, Sud može samo u jasnim situacijama presuditi da država treba poduzeti određene radnje kako bi ispunila obveze.²⁷² Preispitujući izvore obveza, Sud zaključuje da u međunarodnoj zajednici postoji jasan konsenzus, želja i potreba za ograničenje emisija između 25 i 40 posto do 2020. godine.²⁷³ Vrhovni sud potvrđuje nalaz Žalbenog suda da se navedena obveza odnosi i na Nizozemsku.²⁷⁴ Time, ovaj Sud potvrđuje da je Nizozemska obvezna smanjiti emisije stakleničkih plinova za najmanje 25 posto do 2020., a što ujedno predstavlja i ono na što se sama obvezala (smanjenje od 49 posto do 2030. i od 95 posto do 2050. godine). Navedeno je pozitivna obveza države kako bi zaštitila prava iz članka 2. i 8. Konvencije.²⁷⁵ Isticanje države da joj ne ostaje dovoljno vremena za implementaciju i primjenu navedenih mjera se, isto tako, ne može prihvatiti zato što je Žalbeni sud prethodno utvrdio da je odlukom Okružnog suda isto već naloženo državi pravomoćnošću te presude još 2015. godine, a da uopće ne treba spominjati činjenicu dugotrajnog saznanja o štetnim posljedicama klimatskih promjena koje su poznate već od početka drugog tisućljeća.²⁷⁶

²⁶³ Ibid., para 5.7.5.

²⁶⁴ Ibid., para 5.7.2.

²⁶⁵ Ibid., para 5.7.8.

²⁶⁶ Ibid., para 5.7.9.

²⁶⁷ Ibid., para 5.8.2.

²⁶⁸ Ibid., para 5.9.2.

²⁶⁹ Članak 3:305a Građanskog zakonika dopušta svakome da osnuje udrugu s ovlaštenjem za zaštitu javnog interesa, a zatim da pokrene pravni postupak s ciljem zaštite tog javnog interesa protiv Nizozemske ili protiv privatnih osoba, poput multinacionalnih kompanija sa sjedištem u Nizozemskoj. Država Nizozemska ne uživa nikakvu vrstu imuniteta protiv takvih zahtjeva, za razliku od mnogih drugih država u svijetu. Otto Spijkers, EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law 'Public Interest Litigation Before Domestic Courts in The Netherlands on the Basis of International Law: Article 3:305a Dutch Civil Code' (6 March 2020).

²⁷⁰ *Urgenda Foundation v the State of the Netherlands* (n 256), para 5.9.3.

²⁷¹ Ibid., para 6.5.

²⁷² Ibid., para 6.6.

²⁷³ Ibid., para 7.2.11.

²⁷⁴ Ibid., para 7.3.6.

²⁷⁵ Ibid., para 7.5.1..

²⁷⁶ Ibid., para 7.5.3.

Zadnja se dva žalbena razloga države tiču mogućnosti nametanja takve obveze od strane suda državi. Sud kaže da ako izvršna vlast ima obvezu na činjenje, da joj Sud može narediti da to izvrši, kao i bilo kome drugome. To je temeljno načelo ustavne demokracije koje je utvrđeno u domaćem pravnom sustavu. Prava utvrđena u Konvenciji, i u ovom slučaju, su konzistentna sa pravom na efikasnu pravnu zaštitu. Uz to, Nizozemski ustav kaže da sudovi imaju jurisdikciju nad svim podnescima.²⁷⁷ Uzimajući to za tezu, Sud potvrđuje da ne može naložiti da u određenom vremenskom roku usvoji neki zakon ili sa određenim konkretno definiranim obvezama. To je posao zakonodavne vlasti.²⁷⁸ *Argumentum a contrario*, Sud može naložiti deklaratornom odlukom da se određeno protuzakonito ponašanje ispravi. Uz to se može naložiti postizanje određenog cilja sve dok to ne zahtjeva stvaranje zakona sa specifičnim opisanim obvezama.²⁷⁹ S obzirom na navedeno, odluka Žalbenog suda ne predstavlja naredbu koja bi izlazila izvan granica dopuštene presude.²⁸⁰ Uzimajući sve činjenice slučaja u obzir, Vrhovni sud potvrđuje odluku Žalbenog suda i nalaže da se po njoj ima postupiti te da je Nizozemska odgovorna prema člancima 2. i 8. Konvencije štiti ljudska prava od opasnih posljedica koje donose klimatske promjene.²⁸¹ Odluka je jednoglasna te nema izdvojenih mišljenja. Vrhovni sud smatra kako je ograničenje emisija na 1.5°C i dalje u dosegu te da zbog toga treba i dalje ulagati ambiciozne napore za smanjenje emisija.²⁸²

Zašto je važna nacionalna praksa, a uz nju i praksa određenih manjih teritorijalnih jedinica poput gradova i regija, pokazuju i same brojke. Subnacionalne mreže imaju kroz svoje aktivnosti veće šanse za postizanje ciljeva propisanih međunarodnim konvencijama. Na primjer, na Klimatskom sastanku gradonačelnika 2009. godine je sudjelovao broj gradova koji čine više od pola populacije svijeta i čije emisije predstavljaju 75 posto globalnih emisija.²⁸³ Kao što je prije spomenuto kod fragmentacije i međunarodne zaštite okoliša, ovaj transnacionalni pristup kroz subnacionalne aktivnosti tvori dio mjera koje je preuzela sama država²⁸⁴, ali upravo takva prekogranična suradnja gradova i regija može dovesti do znatno boljih rezultata kada je u pitanju zaštita od klimatskih promjena. To je svojevrstan *bottom up* pristup koji će biti ključan u postizanju globalnog rješenja, a on se ne odnosi samo na državne entitete, već i na fizičke osobe kako smo mogli i kako ćemo vidjeti u nastavku rada.

Slučaj Urgenda je vrlo značajan²⁸⁵ jer će se analizom predmeta *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* vidjeti mnoge dodirne točke ovih predmeta i, prešutan, utjecaj i baza za tu presudu Europskog suda za ljudska prava. Mislim da je Vrhovni sud dobro opisao i potvrdio da on nema mogućnost naložiti točno određene korake i način na koji se neka obveza ima izvršiti. To potvrđuje i ESLJP, ali ima mogućnost naložiti postupanje i postizanje rezultata koje je država sama obećala da će ispuniti. Ovo je važna distinkcija, ne samo za klimatske sporove, već i općenito jer potvrđuje načelo trodiobe vlasti gdje ujedno ističe poziciju sudova kao ustavnih jamaca i čuvara balansa moći.

²⁷⁷ Ibid., para 8.2.1.

²⁷⁸ Ibid., para 8.2.4.

²⁷⁹ Ibid., para 8.2.6.

²⁸⁰ Ibid., para 8.2.7.

²⁸¹ Ibid., paras 8.3.4. i 8.3.5.

²⁸² M. Wewerinke-Singh, 'The State of the Netherlands v Urgenda Foundation' (n 259), str 280.

²⁸³ H. M. Osofsky, 'Climate Change and Crises of International Law' (n 225), str 427.

²⁸⁴ Ibid., str 428.

²⁸⁵ M. Wewerinke-Singh, 'The State of the Netherlands v Urgenda Foundation' (n 259), str 282.

8. SLUČAJEVI VEZANI ZA LJUDSKA PRAVA I KLIMATSKE PROMJENE PRED EUROPSKIM SUDOM ZA LJUDSKA PRAVA

8.1. Slučajevi pred Velikim vijećem

Sud pred sobom ima određen broj predmeta u kojima se tvrdi da su klimatske promjene i sa njima povezano nedovoljno ili nedjelovanje država uzrokovali štetu ljudskim pravima kako su opisana i kako ih štiti Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.²⁸⁶ Među slučajevima, Sud je prepoznao tri koja će biti ogledna i prema kojima će razmotriti ostale slučajeve u kojima je do donošenja odluke nastupio zastoj u postupku. Ta tri slučaja su dobila prioritet prema pravilu 41. Poslovnika Suda.²⁸⁷ Slučaj *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i ostali protiv Švicarske* je početno bio dodijeljen trećoj sekciji Suda temeljem pravila 52. stavka 1.²⁸⁸ Poslovnika Suda.²⁸⁹ Dana 22. travnja 2022. godine je to vijeće ustupilo nadležnost za odlučivanje Velikom vijeću temeljem članka 30. Konvencije.²⁹⁰ Drugi predmet, *Duarte Agostinho* i ostali protiv Portugala i 32 druge države je započeo saslušanje pred četvrtom sekcijom Suda. Dana 28. lipnja 2022. je vijeće ustupilo ovaj predmet kao i prethodni Velikom vijeću. Zadnji predmet, *Carême protiv Francuske*, je započet pred petom sekcijom suda. Dana 31. svibnja 2022. je vijeće ustupilo nadležnost u odlučivanju. Sastav Velikog vijeća je određen prema odredbama članka 26. stavaka 4. i 5. Konvencije²⁹¹ te prema pravilu 24. Poslovnika. Radi pravilne administracije pravde, predsjednica suda je temeljem pravila 24. i 42. stavka 2.²⁹² Poslovnika odlučila da u sva tri predmeta treba suditi isti sastav Velikog vijeća. Usmena saslušanja su se za prvi i treći predmet održala 29. ožujka 2023., dok je saslušanje za drugi predmet održano 27. rujna 2023. Sud je 09. travnja 2024. objavio presudu za sva tri slučaja. Nadalje slijedi analiza svakog slučaja pojedinačno.

²⁸⁶ Council of Europe, 'Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms' (Strasbourg 1950) CoE Treaty Series 005 < https://www.eods.eu/library/CoE_European%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20Human%20Rights%20and%20Fundamental%20Freedoms_1950_EN.pdf> accessed 12 August 2024.

²⁸⁷ U određivanju redoslijeda po kojem se postupa s predmetima, Sud uzima u obzir važnost i žurnost pitanja na temelju kriterija koje je sam utvrdio. Međutim, vijeće ili njegov predsjednik može odstupiti od ovog kriterija i dati prvenstvo nekom određenom zahtjevu.

²⁸⁸ Predsjednik Suda dodjeljuje svaki zahtjev podnesen na temelju članka 34. Konvencije u rad nekom od odjela, te pri tome nastoji osigurati pravednu raspodjelu predmeta po odjelima.

²⁸⁹ RECHT 'Rules of Court' (Strasbourg 2024) ECHR 073 < https://prdechr.coe.int/documents/d/echr/Rules_Court_ENG> accessed 12 August 2024.

²⁹⁰ Ako se pri razmatranju slučaja pred vijećem pojavi neko važno pitanje koje utječe na tumačenje Konvencije ili dodatnih protokola, ili ako rješenje nekog pitanja pred vijećem može dovesti do rezultata koji je nespojiv s prije donesenom presudom Suda, vijeće može, u bilo kojem času prije donošenja presude, ustupiti nadležnost velikom vijeću.

²⁹¹ 4. U vijeće i veliko vijeće ulazi, po službenoj dužnosti, sudac koji je izabran u ime zainteresirane visoke ugovorne stranke. Ako takvog nema, ili je taj sudac spriječen, u svojstvu suca ulazi osoba koju predsjednik Suda izabere s liste koju ta stranka prethodno podnese. 5. Veliko vijeće uključuje i predsjednika suda, potpredsjednike, predsjednike vijeća i ostale suce izabrane u skladu s poslovníkom Suda. Kad veliko vijeće razmatra neki slučaj na temelju članka 43., niti jedan sudac iz vijeća koje je donijelo presudu ne može sudjelovati u radu velikog vijeća, s izuzetkom predsjednika vijeća i suca izabranog u ime zainteresirane visoke ugovorne stranke.

²⁹² Predsjednik vijeća može, nakon konzultacija sa strankama, narediti da se postupak povodom zahtjeva dodijeljenih istom vijeću provede istodobno, ne dovodeći u pitanje odluke vijeća o spajanju zahtjeva.

8.1.1. *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* i ostali protiv Švicarske²⁹³

8.1.1.1. Uvod

Povezanost ljudskih prava i klimatskih promjena nije tako jednostavna na prvi pogled. Veliku težinu nosi kako povezati ta dva pravna područja. To pitanje sa sobom nosi mnoge nedoumice obzirom da su se oba područja razvijala samostalno sa zasebnim pretpostavkama, pristupima i metodologijama.²⁹⁴ Suština pitanja se odnosi na to kako povezati klimatske promjene sa njihovim nepredvidivim uzrocima i raširenim posljedicama za normativno definirana i ustaljena ljudska prava na međunarodnoj razini.²⁹⁵ Vezano za to se povlače pitanja kauzalnosti, atribucije i odgovornosti.²⁹⁶ Analiza ovog predmeta će nam malo bolje objasniti kako je moguće spojiti ta, na prvi pogled, dva nespojiva područja te će zaokružiti cjelinu koju je započela fragmentacija međunarodnog prava. Kako određeni autori navode, zaštita ljudskih prava se ne bi trebala gledati samo kao mehanizam za zaštitu kada se dogodi neka povreda, već kao instrument kojim će se regulirati politika po pitanju mitigacije i adaptacije kako do povreda uopće ne bi niti došlo. Gledano u tom progresivnom svijetlu, možemo naći tu kauzalnu povezanost, vezu, između ljudskih prava i klimatskih promjena. Na taj način ljudska prava dolaze do svog ostvarenja.²⁹⁷ Tim je putem i krenuo ESLJP u analizi glavnog predmeta koji nam predstoji.

8.1.1.2. Činjenice slučaja

Prvi podnositelj je neprofitna udruga, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*, kojoj je cilj promovirati i implementirati efikasnu zaštitu od klimatskih utjecaja svojih članova. Članovi su žene iz Švicarske Konfederacije od kojih je većina starija od 70 godina.²⁹⁸ Zalažu se za smanjenje emisija stakleničkih plinova u Švicarskoj i na globalnoj razini. Kao cilj udruga navodi da se zalaže ne samo za zaštitu svojih članova, već i općih javnih interesa te budućih generacija. Pored udruge, u postupku su sudjelovale još četiri žene (podnositelji od 2 do 5).²⁹⁹ One su ujedno članice udruge. U pisanoj izjavi, druga podnositeljica je izjavila da je imala poteškoće s podnošenjem toplinskih valova te se više puta srušila dok je bila izložena suncu na balkonu u svom stanu. Morala se na mnoge načine prilagoditi kako bi preživjela. Preko dana je ostajala u zatvorenom (izlazila je samo rano ujutro i noću), a često je tražila pomoć medicinskih sestara te je imala posebnu odjeću koja bi ju hladila. Nekoliko se puta zbog vrućine onesvijestila čekajući kod doktora. Druga podnositeljica je preminula tijekom postupka, a Sud je dopustio da njezin sin nastavi postupak u njezinom ime.³⁰⁰ Treća podnositeljica je izjavila da ima poteškoće s podnošenjem vrućina, takve da je morala organizirati svoj život prema vremenskoj prognozi. Kad je bilo jako vruće, morala je ostati kod kuće cijeli dan, sa spuštenim roletama i uključenom klimom. Morala se suzdržati od rekreacijskih aktivnosti te redovito mjeriti krvni tlak i potom uzimati lijekove. Također je, zbog visokih temperatura, iz preventivnih razloga često morala posjećivati kardiologa. Imala je i poteškoća sa disanjem zbog zagađenja. Četvrta je podnositeljica imala problema sa pokretljivosti, u smislu da je bila ograničena tijekom toplinskih valova jer je prekomjerna vrućina pogoršala njezinu astmu i kroničnu opstruktivnu plućnu bolest. Peta je podnositeljica tvrdila da ju toplinski valovi iscrpe i da ostane bez energije. Sve su podnositeljice podnijele medicinske dokaze iz kojih je razvidno da pate od kroničnih

²⁹³ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31).

²⁹⁴ D. M. Pallangyo, 'Addressing Climate Change Using International Human Rights Law Lens' (n 92), str 1.

²⁹⁵ Ibid.

²⁹⁶ Ibid.

²⁹⁷ Ibid., str 10.

²⁹⁸ Udruga ima više od 2000 članova. Oko 650 članova je starije od 75 godina.

²⁹⁹ Gđa Ruth Schaub, gđa Marie-Eve Volkoff Peschon, gđa Bruna Giovanna Olimpia Molinari i gđa Marie Gabrielle Thérèse Budry.

³⁰⁰ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31), para 273.

bolesti te da se one za vrijeme toplijih perioda godine pogoršavaju. Glavni su uzrok za njihovo stanje koje se pogoršava, kako tvrde, klimatske promjene.

8.1.1.3. Švicarsko nacionalno pravo

Švicarski ustav³⁰¹ ne sadrži, *per se*, pravo na zdrav okoliš, ali Ustav ima odredbe o temeljnim pravima koja igraju posrednu ulogu u zaštiti okoliša.³⁰² Podnositeljice su svoj pravni interes temeljili na odredbama članka 25a Federalnog zakona o upravnom postupku (APA). One ga izvode iz činjenice nepostupanja jer drže Švicarsku odgovornom za nepoduzimanje mjera na koje se obvezala prema instrumentima međunarodnog prava u području klimatskih promjena. Štoviše, Zakon o Federalnom Vrhovnom sudu (FSCA) sadrži odredbu u kojoj navodi da se žalba može podnijeti ne smo zbog kršenja Švicarskog prava, već i međunarodnog prava što u ovom slučaju podnositelji smatraju da i je slučaj.³⁰³ Nacionalno pravo prepoznaje okoliš kao pravo koje se štiti u Zakonu o zaštiti okoliša.³⁰⁴ Propisana su načela sprječavanja štetnih emisija na izvoru i načelo opreza.³⁰⁵ U švicarskom pravu postoji odredba gdje se neposredno Švicarska obvezuje zaustaviti emisije CO₂ i poduzeti ostale mjere kako temperatura ne bi prešla 2°C.³⁰⁶ ³⁰⁷ Istim zakonom su postavljeni ciljevi smanjenja emisija za ukupno 20 posto u odnosu na 1990. do 2020. godine.³⁰⁸

2021. godine Švicarci su bili pozvani na referendum da se izjasne o prijedlogu novog CO₂ zakona. Prijedlog je sadržavao cilj da se do 2030. emisije smanje za 50 posto u odnosu na 1990. Dodatno, fokus bi se stavio na smanjenje uporabe fosilnih goriva. Ali, na referendumu je prijedlog odbačen čime je stari zakon ostao na snazi sa ciljevima koji nisu odgovarali međunarodnim instrumentima, sporazumima i dogovorima sa sastanaka stranaka (COP) na koje se Švicarska obvezala. Klimatski zakon³⁰⁹ navodi da ciljana smanjenja moraju biti tehnički isplativa i ekonomski održiva te bi trebala biti ispunjena kroz smanjenje emisija u Švicarskoj.³¹⁰ Tim se zakonom, izravno, u Švicarsko pravo prenose određene obveze definirane Pariškim sporazumom.³¹¹ Člankom 3. se definira nulta stopa emisija do 2050., a postepeno se propisuje, po desetljećima, koliko se moraju smanjivati emisije.³¹² Iz ovakvog prikaza možemo naslutiti da ipak postoje domaće obveze na djelovanje koje se očito nisu ispunile, a koje niti same nisu odgovarale onome što je bilo dogovoreno na međunarodnoj razini. U domaćem pravu nije do sada bilo ovakvih zahtjeva.

³⁰¹ Federal Constitution of the Swiss Confederation, adopted on 18 April 1999 (Cst., RS 101)

³⁰² Ibid., članak 74. Ustava navodi: „1. Konfederacija će donositi zakone o zaštiti stanovništva i njegovog prirodnog okoliša protiv degradacije ili smetnji.“; dok

članak 89. kaže: „ 1. U sklopu ovlasti, Konfederacija i Kantoni će osigurati raznoliku, sigurnu, ekonomičnu i ekološki održivu opskrbu energijom kao i ekonomično i učinkovito korištenje energije.“.

³⁰³ Federal Supreme Court Act of 17 June 2005 (FSCA, SR 173.110), članak 95.

³⁰⁴ Federal Act on the Protection of the Environment of 7 October 1983 (EPA, RS 814.01).

³⁰⁵ Ibid., članak 11.

³⁰⁶ Federal Act on the Reduction of CO₂ Emissions of 23 December 2011 (CO₂ Act, RS 641.71)

³⁰⁷ Ibid., članak 1.: „Ovim se Zakonom želi smanjiti emisije stakleničkih plinova, a posebice emisija CO₂ koje se mogu pripisati korištenju fosilnih goriva (toplinskih i motornih goriva) kao energetske izvora s ciljem doprinosa ograničavanju globalnog porasta temperature na manje od 2 stupnja.“.

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ Federal Act on climate protection, innovation and strengthening energy security of 30 September 2022 (the Climate Act, FF 2022 2403).

³¹⁰ Ibid., članak 3. stavak 4.

³¹¹ Ibid., članak 1.: „(a) smanjenje emisija stakleničkih plinova i korištenje tehnologija negativnih emisija; (b) prilagodba i zaštita od učinaka klimatskih promjena; (c) usmjeravanje financijskih tokova kako bi bili kompatibilni s razvojem niskih emisija klimatskog napredaka.

³¹² Ibid., članak 3. stavak 3. Klimatskog zakona propisuje smanjenje od najmanje 64 posto u periodu od 2031. do 2040., od najmanje 75 posto do 2040. te smanjenje od najmanje 89 posto u periodu od 2041. do 2050.

8.1.1.4. Postupak pred domaćim tijelima

8.1.1.4.1. Postupak pred Federalnim odjelom za okoliš, transport, energiju i komunikacije
Krajem 2016. godine podnositeljice su podnijeli zahtjev Federalnom vijeću unutar Federalnog odjela za okoliš, transport, energiju i komunikacije (Federal Department of the Environment, Transport, Energy and Communications - DETEC). Smatraju da je propuštanjem da djeluje, država prekršila načelo održivosti (članak 73. Ustava)³¹³, predostrožnosti (članak 74. stavak 2. Ustava)³¹⁴ i prava na život (članak 10. Ustava)³¹⁵, a posebno njihova prava iz članka 2. i 8. Konvencije u odnosu na pozitivnu dužnost zaštite.³¹⁶ Osobito su tvrdile da se njihov zahtjev odnosi na ozbiljan i stvarni spor oko njihovih građanskih prava i obveza u smislu članka 6. stavka 1. Konvencije, budući da dotični propusti predstavljaju ozbiljnu štetu ugrožavanjem života, zdravlja i tjelesnog integriteta.³¹⁷ Podnositeljice su tražile da do 2020. godine Švicarska poduzme sve mjere u skladu s ciljem zadržavanja porasta globalne prosječne temperature znatno ispod 2°C u odnosu na predindustrijske razine ili barem da ne prelazi ciljanu temperaturu od 2°C.³¹⁸ Specifično, tražile su da država poduzme mjere kako bi smanjila utjecaj klimatskih promjena prema relevantnim odredbama Ustava kako bi se postigao cilj ograničavanja temperature što bi značilo da do 2020. treba smanjiti emisije za 25 posto u odnosu na 1990.³¹⁹

Nadalje, zahtijevaju da se javno obznani navedeni cilj i želja za smanjenjem emisija te da se poduzmu potrebni koraci kako bi se navedeno implementiralo u zakonodavstvo.³²⁰ Podnositeljice su dodatno isticale misiju kojom se udruga bavi te da je ta grupa najviše pogođena posljedicama klimatskih promjena smatrajući da domaći ciljevi smanjenja emisija nisu dostatni, da su protuustavni i nespojivi s Konvencijom i međunarodnim pravom te da su mjere ublažavanja koje su vlasti poduzele nedovoljne.³²¹ Svojom odlukom od 25. travnja 2017., DETEC je odbio upustiti se u suštinu prijave. Priznali su da postoje uvjeti za priznanje zahtjeva (priznanje činjenica na temelju kojih se podnositelji pozivaju na članak 25a APA)^{322 323}, ali smatraju da njihova pojedinačna prava nisu bila narušena te da zbog toga nemaju pravni interes za njihovu zaštitu pred sudom.

Smatraju da je za primjenu navedenog potrebno da: (a) mora postojati "pravi čin"; (b) zahtjev se mora odnositi na federalno javno pravo; (c) dotično tijelo morala biti federalna upravna vlast; (d) stvarna radnja je morala utjecati na prava ili obveze; (e) morao je postojati "interes vrijedan zaštite"; i (f) moralo se poštovati načelo supsidijarnosti.³²⁴ DETEC je smatrao da su se uvjeti

³¹³ Konfederacija i kantoni će nastojati postići uravnotežen i održiv odnos između prirode i njezine sposobnosti obnavljanja te zahtjeva koje je stanovništvo postavilo na njega.

³¹⁴ Osigurat će izbjegavanje takve štete ili neugodnosti. Troškovi izbjegavanja ili otklanjanje takve štete ili smetnje snose oni koji su je uzrokovali.

³¹⁵ Svaka osoba ima pravo na život. Smrtna kazna je zabranjena.

³¹⁶ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31), para 26.

³¹⁷ *Ibid.*, para 27.

³¹⁸ *Ibid.*, para 22. točka 1.

³¹⁹ *Ibid.*, para 22. točka 2.

³²⁰ *Ibid.*, para 22. točka 1. podtočka b.

³²¹ *Ibid.*, para 25.

³²² Federal Administrative Procedure Act of 20 December 1968 (APA, RS 172.021).

³²³ (1) Svaka osoba koja ima interes koji je vrijedan zaštite može zatražiti od tijela koje je nadležno za akte koji se temelje na saveznom javnom pravu i koji utječe na njezina prava ili obveze da:

(a) se suzdržava od, prekine ili opozove nezakonite radnje;

(b) ispravlja posljedice nezakonitih radnji;

(c) potvrdi nezakonitost takvih radnji.

(2) Tijelo odlučuje rješenjem.

³²⁴ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31), para 28.

od (a) do (c) ispunili, ali uvjet pod (d) nije zadovoljen jer ne postoji izričita zaštita od klimatskih promjena u Švicarskom pravu.³²⁵ Smatraju da je opća svrha zahtjeva podnositelja bila postići smanjenje emisija CO₂ diljem svijeta, a ne samo u njihovoj neposrednoj blizini. DETEC je smatrao da je cilj podnositelja bio opći, da se donesu apstraktni propisi i mjere. To je ujedno bio i argument za odbacivanje u vezi s člankom 13. Konvencije.³²⁶

8.1.1.4.2. Postupak pred Federalnim upravnim sudom

Idući mjesec su podnositeljice podnijele tužbu Federalnom upravnom sudu (Federal Administrative Court - FAC). Krajem 2018. FAC je odbacio tužbu.³²⁷ Klimatske promjene, a posebno s tim povezane promjene prosječne temperature i prosječne količine padalina također utječu na šumarstvo, poljoprivredu, zimski turizam i vodno gospodarstvo.³²⁸ Priznao je pravni interes podnositeljicama od 2 do 5 što je potvrdio uzimajući u obzir njihovu žalbu.³²⁹ FAC je smatrao da je odluka DETEC-a manjkava u tom pogledu jer joj fali argumentacija kojom potkrepljuju odbacivanje temeljem stajališta da se ovdje radi o *actio popularis*.³³⁰ U odnosu na temelj zahtjeva, članak 25a APA, Federalni upravni sud kaže da je za primjenu bitno da postoji interes vrijedan zaštite koji proizlazi iz temeljnih prava i da postoji vrijednost koja bi se time zaštitila. Štoviše, podnositeljice su trebale biti specifično pogođene, odnosno na način koji se razlikuje od ostatka populacije kako se njihov zahtjev ne bi tretirao kao *actio popularis*.³³¹ Zbog toga je ovaj sud smatrao da je potrebna bitno uža veza koja dokazuje da su podnositeljice izravno pogođene štetnim posljedicama, a ne generalno kao i ostatak stanovništva. Ističe da žene starije od 75 godina nisu jedina populacija pogođena učincima klimatskih promjena te zato što klimatska kriza ne utječe na ljude, životinje i biljke na isti način. Priznaju da klimatske promjene i njihove posljedice postoje, ali smatraju da pogađaju sve jednako.³³² U vezi članka 6. stavka 1. i članka 13. Konvencije kaže da njihova primjena zahtjeva da se radi o stvarnom sporu ozbiljne prirode koji direktno utječe na građansko pravo u pitanju što u ovom predmetu nije slučaj.

8.1.1.4.3. Postupak pred Federalnim Vrhovnim sudom

Početkom 2019. podnositeljice su podnijele žalbu Federalnom Vrhovnom sudu (Federal Supreme Court - FSC) tražeći da poništi presudu FAC-a i da predmet ponovno dodijeli DETEC-u na odlučivanje.³³³ Ističu da imaju interes vrijedan zaštite.³³⁴ Povezuju emitiranje stakleničkih plinova sa onečišćenjem zraka koje je već ustaljeno kao radnja koja može utjecati na legitiman cilj zaštite u skladu s člankom 8. Konvencije.³³⁵ Smatraju kako je Federalni sud napravio krivu procjenu jer je povezao njihov zahtjev sa emisijama stakleničkih plinova, a trebao je spor procijeniti u odnosu između tih emisija i obveze države da djeluje.³³⁶ Radi toga podnositeljice smatraju da nisu imale efikasnu pravnu zaštitu kako predviđa Konvencija te da je odluka ranijeg tijela arbitrarna.³³⁷ Odlukom od 05. svibnja 2020. FSC je odbacio žalbu.³³⁸ Vrhovni sud u

³²⁵ Ibid., para 29.

³²⁶ Ibid., paras 30. i 31.

³²⁷ Ibid., para 34.

³²⁸ Ibid., para 9.

³²⁹ Ibid., para 35.

³³⁰ Ibid., para 36.

³³¹ Ibid., para 37.

³³² Ibid., para 38.

³³³ Ibid., para 43.

³³⁴ Ibid., para 44.

³³⁵ Ibid., para 47.

³³⁶ Ibid., para 48.

³³⁷ Ibid., para 49.

³³⁸ Ibid., para 52.

odgovoru primarno navodi da članak 25a APA ne dozvoljava *actio popularis* te da uz to treba postojati legitiman pravni interes na koji se stranka može pozvati za zaštitu, a koji je država dužna štiti.³³⁹ Taj sud smatra da temeljna prava podnositeljica nisu pogođena dovoljno jakim intenzitetom da bi se trebala pružiti zaštita. Također je mišljenja da se prema švicarskom ustavnom pravu zahtjev za davanjem specifičnog oblika trenutnim političkim ciljevima očituje kroz demokratski proces. Tim više što su podnositelji u svom zahtjevu naveli veliku količinu mjera koje smatraju da bi se trebale provesti što odgovara zakonodavnom postupku za donošenje novog propisa.³⁴⁰ Vrhovni je sud mišljenja da zacrtani cilj iz Pariškog sporazuma od ispod 2°C ne bi bio dostignut u bliskoj budućnosti. Oslanjajući se na znanstvene dokaze i izvješće iz 2018. sa IPCC-a, sud zaključuje da će zatopljenje od 1.5°C biti dostignuto oko 2040. što daje još mnogo vremena da se djeluje na zadržavanju zatopljenja ispod 2°C.³⁴¹ Vezano za članke 6. i 13. Konvencije smatra da se ne radi o povredi temeljnih prava u pravno relevantnom smislu te se zbog toga ne mogu osloniti na zaštitu iz ovih članaka.³⁴²

8.1.1.5. Postupak pred Europskim sudom za ljudska prava

8.1.1.5.1. Uvodni dio

Nezadovoljne odlukom, podnositeljice pokreću postupak 26. studenog 2020. pred Europskim sudom za ljudska prava.³⁴³ U podnesku kritiziraju Švicarsku jer nije ispunila svoje pozitivne obveze. Žale se da švicarski sudovi nisu priznali zaštićeni interes te da su time prekršili članke 2., 6. st. 1., 8. i 13. Konvencije.³⁴⁴ Sud prvotno navodi da se svaki zahtjev sastoji od dva djela. Činjeničnog opisa i pravnog stajališta. Sudu nije dopušteno preispitivati prve, ali druge može proširiti te tumačiti u širem kontekstu.³⁴⁵ Pitanje jurisdikcije u ovom predmetu nije bilo sporno, za razliku od predmeta *Duarte Agostinho*, jer su se podnositelji fokusirali samo na pozitivnu obvezu Švicarske koju je trebalo ispuniti prema Pariškim sporazumom. ESLJP je stajališta da ovo nije upitno jer su podnositelji pod jurisdikcijom svoje matične države prebivajući na njezinom teritoriju.³⁴⁶ Nakon toga je Sud odlučio odvojeno i zasebno utvrditi je li došlo do kršenja članaka 2. (pravo na život)³⁴⁷ i 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života)³⁴⁸

³³⁹ Ibid., para 55.

³⁴⁰ Ibid., para 56.

³⁴¹ Ibid., para 59.

³⁴² Ibid., paras 61. i 62.

³⁴³ Ibid., para 1.

³⁴⁴ Ibid., para 3.

³⁴⁵ Ibid., para 278.

³⁴⁶ Ibid., para 287.

³⁴⁷ „ 1. Pravo svakoga na život zaštićeno je zakonom. Nitko ne smije biti namjerno lišen života osim u izvršenju sudske presude na smrtnu kaznu za kazneno djelo za koje je ta kazna predviđena zakonom. 2. Nije u suprotnosti s odredbama ovog članka lišenje života proizašlo iz upotrebe sile koja je bila nužno potrebna: a) pri obrani bilo koje osobe od protupravnog nasilja; b) pri zakonitom uhićenju ili pri sprečavanju bijega osobe zakonito lišene slobode; c) radi suzbijanja pobune ili ustanka u skladu sa zakonom.“.

³⁴⁸ 1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja. 2. „Javna vlast se neće miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprečavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.“.

od članka 6. (pravo na pošteno suđenje)³⁴⁹ i 13. (pravo na djelotvoran pravni lijek)³⁵⁰ Konvencije.

8.1.1.5.2. Zahtjev podnositeljica

Podnositeljice u svom zahtjevu prema ESLJP-u tvrde da je neupitno da klimatske promjene uzrokuju, i da će sve više uzrokovati, smrt i bolest starijih ljudi, a pogotovo žena.³⁵¹ Tvrde da su Švicarske vlasti bile svjesne opasnosti koje klimatska kriza donosi te da su čak to i priznale u svojim javnim komunikacijama podržavajući rad IPCC-a i pristupajući Pariškom klimatskom sporazumu. Kakogod, njihovo postupanje nije odgovaralo onome što su govorili. Propustili su postaviti jasne ciljeve za smanjenje emisija do 2030. i 2050. godine, dok klimatska strategija nije bila usklađena sa limitom rasta temperature do 1.5°C.³⁵² Ono što je tada bilo planirano u klimatskoj strategiji za 2020. je bilo ograničenje na 2°C. Naknadnim međunarodnim obvezivanjem nije uopće izmijenjena ta strategija.³⁵³ S obzirom na ono što se obvezala, Švicarska bi trebala smanjiti svoje ukupne emisije za 60 posto do 2023. što je sa radnjama koje trenutno poduzima potpuno nerealno za očekivati.³⁵⁴

Radi svega navedenog, podnositeljice smatraju da su one (od 2. do 5. i ujedno udruga) žrtve manjka djelovanja Švicarske.³⁵⁵ Sudjelovanje udruge u postupku tumače na način da se ne radi o *actio popularis* jer su svi članovi udruge jednako teško pogođeni zbog same naravi tog udruženja te da udruga nije podnijela zahtjev u javnom interesu, već u interesu svojih članova. Na ovom se mjestu pozivaju na Aarhus Konvenciju koja kaže da udruga može zamijeniti pojedince u tužbama za zaštitu okoliša.³⁵⁶ Udruga je tu da im pomogne podnijeti njihove tužbe sudu, a pogotovo zato što bi prolaženje svih domaćih instanci, samostalno za jednog pojedinca, bilo iznimno skupo te zbog činjenice da su klimatski i okolišni sporovi jako kompleksni.³⁵⁷ Specifično, po člancima podnositelji tvrde sljedeće.

Za članak 2. smatraju da su im životi ugroženi zbog konstantnih podizanja temperatura koje su uzrokovane nedjelovanjem država, konkretno Švicarske.³⁵⁸ Smatraju da zbog prirode ugroze nije potrebno dokazati izravnu prijetnju njihovom životu.³⁵⁹ Zbog sve češćih klimatski uzrokovanih ekstremnih vremenskih prilika njihovi životi su ugroženi *per se*, samom tom činjenicom.³⁶⁰

³⁴⁹ „1. Radi utvrđivanja svojih prava i obveza građanske naravi ili u slučaju podizanja optužnice za kazneno djelo protiv njega svatko ima pravo da zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično, javno i u razumnom roku ispita njegov slučaj. Presuda se mora izreći javno, ali se sredstva priopćavanja i javnost mogu isključiti iz cijele rasprave ili njezinog dijela zbog razloga koji su nužni u demokratskom društvu radi interesa morala, javnog reda ili državne sigurnosti, kad interesi maloljetnika ili privatnog života stranaka to traže, ili u opsegu koji je po mišljenju suda bezuvjetno potreban u posebnim okolnostima gdje bi javnost mogla biti štetna za interes pravde.“

³⁵⁰ „Svatko čija su prava i slobode koje su priznate u ovoj Konvenciji povrijeđene ima pravo na djelotvorna pravna sredstva pred domaćim državnim tijelom čak i u slučaju kada su povredu počinile osobe koje su djelovale u službenom svojstvu.“

³⁵¹ Ibid., para 299.

³⁵² Ibid., para 301.

³⁵³ Ibid., para 302.

³⁵⁴ Ibid., para 304.

³⁵⁵ Ibid., para 305.

³⁵⁶ Ibid., para 306.

³⁵⁷ Ibid., para 307.

³⁵⁸ Ibid., para 312.

³⁵⁹ Ibid., para 313.

³⁶⁰ Ibid., para 314.

Vezano za članak 8. tvrde da im je zdravlje, dobrobit i kvaliteta života povrijeđena te da i dalje postoji ugroza od povreda.³⁶¹ Tvrde da takva povećanja temperature ne mogu biti shvaćena kao nešto normalno te da im se ne mogu prilagoditi, a Švicarsku smatraju odgovornom jer nije ispunila obveze koje je preuzela na sebe kako bi zadržala i smanjila globalno zatopljenje na ispod 1.5°C.³⁶² Smatraju da obveza na djelovanje proizlazi iz pravila i načela međunarodnog prava, normi nacionalnog prava i konsenzusa koji izvire iz specijaliziranih instrumenata međunarodnog prava te prakse država članica. Smatraju da je za ostvarenje tog cilja potrebna uspostava pravnog i administrativnog okvira.³⁶³ To Švicarska nije napravila, dapače napravila je mnogo manje nego na što se obvezala.³⁶⁴ Podnositeljice navode noviju praksu pred raznim tijelima na međunarodnoj razini, koja su se bavila nepovoljnim učincima klimatske krize, te smatraju kako je potrebno Konvenciju interpretirati harmonično.³⁶⁵

Iz tih razloga³⁶⁶ podnositeljice smatraju da je Švicarska odgovorna, ali ujedno ne traže od Suda primjenu Pariškog sporazuma, već da utvrdi je li takvo postupanje prekršilo njihova prava zajamčena Konvencijom.³⁶⁷ Završno, smatraju da je vrijeme za adaptaciju davno prošlo te da je u ovakvim uvjetima ta mogućnost izrazito limitirana.³⁶⁸

8.1.1.5.3. Odgovor Švicarske

Vlada odgovara na optužbe slijedećim. Potvrđuju da su svjesni opasnosti koje klimatske promjene nose sa sobom. Navode da su već poduzimali mjere za smanjenje emisija stakleničkih plinova³⁶⁹, ali da je udio Švicarske u globalnim emisijama samo 0.1 posto te da se to treba uzeti u obzir.³⁷⁰ Vrlo mudro navode da Sud smije uzimati u obzir stanje samo do 05. svibnja 2020. godine što odgovara datumu zadnjeg dokumenta pred domaćim tijelima.³⁷¹ Potvrđuju da Sud može ocijeniti je li došlo do povrede članka 6. i 13., ali da nikako ne može ulaziti u meritum povrede članka 2. i 8. jer oni nisu uopće razmatrani pred domaćim sudovima te da ESLJP ne može igrati ulogu prvostupanjskog suda u slučajevima povezanim sa klimatskim promjenama.³⁷²

Smatraju da udruga ne može biti stranka u postupku jer to Konvencija ne predviđa.³⁷³ S druge strane, priznaju da podnositeljice (od 2 do 5) mogu potencijalno biti pogođene globalnim zatopljenjem, ali ističu da nisu sve smrti povezane sa visokim temperaturama uzrokovane klimatskim promjenama. Smatraju da nije moguće tvrditi da podnositeljice imaju automatski status žrtve samo zato što spadaju u ranjivu grupu.³⁷⁴ Država je mišljenja da podnositeljice nisu

³⁶¹ Ibid., para 316.

³⁶² Ibid., para 318.

³⁶³ Ibid., para 320.

³⁶⁴ Ibid., para 321.

³⁶⁵ Ibid., para 333.

³⁶⁶ Ibid., para 327, op. cit. „(a) Švicarska nije uspjela propisati minimum potrebnih smanjenja emisija ciljevima za 2020., a onda naknadno nije uspjela postići te minimalne ciljeve; (b) predloženi cilj za 2030. je bio neadekvatan i nije čak ni dobio zakonski učinak; i (c) Švicarski predloženi cilj smanjenja emisija za 2050. je bio neadekvatan utoliko što nije obvezivao Švicarsku na neto-nula domaćih emisija, a ni to nije dobilo zakonodavni učinak.“.

³⁶⁷ Ibid., para 329.

³⁶⁸ Ibid., para 335.

³⁶⁹ Ibid., para 336, Smanjili su emisije za 11 posto u razdoblju od 2013. do 2020. prema svojoj obvezi propisnoj Kyoto protokolom (stvarna obveza za Švicarsku je bila smanjenje od 15.8 posto u odnosu na 1990. godinu).

³⁷⁰ Ibid., para 337.

³⁷¹ Ibid., para 338.

³⁷² Ibid., para 339.

³⁷³ Ibid., para 341.

³⁷⁴ Ibid., para 342.

uspjele utvrditi kauzalnu vezu između svojih problema i utjecaja klimatskih promjena na njihovo zdravlje naspram njihove odgovornosti. Ovdje se radi o globalnom fenomenu za koji su odgovorne sve države svijeta.³⁷⁵

Specifično, smatraju da članak 2. Konvencije nije povrijeđen zato što podnositeljice nisu uspjele demonstrirati postojanje neposrednog rizika za njihov život³⁷⁶, dok članak 8. nije povrijeđen zato što globalno zatopljenje nije doseglo potrebnu razinu opasnosti koja bi utjecala na privatni i obiteljski život podnositeljica.³⁷⁷ Švicarska smatra da u pitanjima poput klimatskih promjena, država treba imati široku granicu slobodne procjene dok bi ispitivanje od strane Suda trebalo biti ograničeno samo na procjenu je li država krivo procijenila okolnosti za primjenu potrebnih instrumenata.³⁷⁸ Vlada, isto tako, smatra da bi propitivanje odgovornosti i reakcija na klimatske promjene bili bolje zadovoljeni kada bi ih se sagledalo sukladno međunarodnim instrumentima, a ne u okviru Konvencije.³⁷⁹ Interpretiranje Konvencije kao živog instrumenta ne bi moglo opravdati radikalnu promjenu u praksi Suda.³⁸⁰ Osporavaju činjenicu da je fer podjela smanjenja emisija moguća.³⁸¹ Temeljem svega navedenog, Švicarska smatra kako je ispunila svoje obveze te da nije došlo do kršenja članaka 2. i 8. Konvencije te da se tužbu treba proglasiti nedopuštenom.³⁸²

8.1.1.5.4. Podnesci umješača

Mnogi su umješači podastrli svoja mišljenja. Logično je da su države branile Švicarsku, dok su međunarodne organizacije i međunarodne udruge stale na stranu podnositelja. Austrija je tako tvrdila da su samo članci 2. do 4. Pariškog sporazuma obvezatni dok su ostalo preporuke te kako su to obveze na ponašanje, a ne na postizanje nekih rezultata te da sporazum nije predviđao sankcije za nepoštivanje.³⁸³ Irska smatra kako Sud ne može postati stvaratelj pravnih normi, već da je to rezervirano za unutarnje demokratske procese te da je glavna uloga Suda u pitanjima okoliša da preispituje je li proces poštivan, a ne da ulazi u materiju povrede okoliša i da Sud ne može uzimati međunarodne instrumente u području klimatskih promjena kao definitivne, već kao referentnu točku.³⁸⁴ Latvija smatra da bilo koji razvoj na međunarodnoj razini ne znači ujedno da se time širi nadležnost u odlučivanju ovoga suda.³⁸⁵ Slovačka tvrdi da prava zajamčena Konvencijom nisu dizajnirana da generalno štite okoliš te da globalna priroda klimatskih promjena ne dopušta dodjeljivanje statusa žrtve, prema članku 34. Konvencije, svakoj potencijalno ranjivoj grupi.³⁸⁶

S druge strane, Visoki povjerenik UN-a za ljudska prava smatra da Švicarska nije poduzela sve mjere kako bi smanjila emisije stakleničkih plinova te da sudovi za ljudska prava trebaju odgovoriti na pitanje koje i kolike posljedice štete okolišu imaju na ljudska prava.³⁸⁷ Europska mreža nacionalnih institucija za ljudska prava navodi da starije žene jesu grupa koja je specifično rizična kada su u pitanju toplinski valovi uzrokovani klimatskim promjenama te da

³⁷⁵ Ibid., para 346.

³⁷⁶ Ibid., para 347.

³⁷⁷ Ibid., para 349.

³⁷⁸ Ibid., para 351.

³⁷⁹ Ibid., para 352.

³⁸⁰ Ibid., para 355.

³⁸¹ Ibid., para 362.

³⁸² Ibid., para 365.

³⁸³ Ibid., para 366.

³⁸⁴ Ibid., paras 367. i 368.

³⁸⁵ Ibid., para 371.

³⁸⁶ Ibid., para 375.

³⁸⁷ Ibid., paras 376. i 379.

svako dodatno povećanje emisija (koliko god maleno bilo) predstavlja dodatni rizika za zdravlje i život, a jednako tako smatraju da se od Suda ne traži uspostavljanje neke nove prakse već samo potvrda onoga što je već do sada presuđeno (Urgenda slučaj i drugi).³⁸⁸ Profesori sa Švicarskog Federalnog Instituta za Tehnologije tvrde da postoji jasan znanstveni konsenzus da su ljudi uzročnici globalnog zatopljenja te da je dokazano da ono najviše pogađa najranjivije dok ti isti dokazi potvrđuju da Švicarska nije značajno doprinijela limitiranju globalnog zatopljenja.³⁸⁹ Dobrotvorna udruga ClientEarth navodi da mjere za adaptaciju ne mogu zamijeniti kvalitetne mjere za ublažavanje te da su države međunarodnopravno obvezane na smanjenje emisija što bi značilo da moraju, kako bi ispunile svoje obveze, poduzeti rane akcije za smanjenje emisija, poduzeti kredibilne i efikasne korake na temelju kratkoročnih i dugoročnih ciljeva koji su usklađeni sa njihovim najvećim mogućim ambicijama.³⁹⁰

8.1.1.5.5. Mišljenje i nalaz Suda

8.1.1.5.5.1. Uvod

Sud prvo utvrđuje da su klimatske promjene jedno od najgorućih pitanja našega vremena. On je svjestan da klimatska kriza dovodi u pitanje među-generacijsko dijeljenje tereta te da su najviše pogođene najranjivije grupe kojima treba posebna zaštita i briga od strane državnih tijela.³⁹¹ Kakogod, navodi da se pitanjem klimatskih promjena može baviti samo u mjeri kojoj to dopušta Konvencija i protokoli uz nju. Velik dio u borbi protiv globalnog zatopljenja i dalje ostaje u domeni politike, zakonodavnog procesa i raznih sektorskih djelovanja.³⁹² Sud smatra da niti jedna njegova intervencija ne može zamijeniti akcije koje moraju biti poduzete od strane izvršne i zakonodavne grane vlasti.³⁹³ U isto vrijeme, Sud kaže, mora imati na umu činjenicu da prethodno nepridržavanje svojih obveza u odnosu na klimatske promjene predstavlja povredu koja ima za rizik pogoršanje klimatskih posljedica, a povezano s time ugrožava uživanje ljudskih prava. Jednako tako, ESLJP ne može ignorirati znanstvene dokaze u svojoj ulozi kojom je ovlašten štititi ljudska prava. Pitanje tko može doći pred Sud, sa ovakvim pitanjem, i tražiti zaštitu po Konvenciji je kompleksno i uključuje problem diobe vlasti.³⁹⁴ On kaže da njegova dosadašnja praksa u pogledu okoliša može pružiti određeni putokaz, ali sve do određene granice³⁹⁵ zato što klimatske promjene postavljaju neka potpuno nova

³⁸⁸ Ibid., paras 383. do 385.

³⁸⁹ Ibid., paras 392. i 393.

³⁹⁰ Ibid., paras 396. i 398.

³⁹¹ Ibid., para 410.

³⁹² Ibid., para 411.

³⁹³ Ibid., para 412.

³⁹⁴ Ibid., para 413.

³⁹⁵ Ibid., para 415, op. cit. „Postojeća sudska praksa se tiče situacija koje uključuju specifične izvore iz kojih šteta za okoliš izvire. Sukladno tome, oni koji su izloženi toj konkretnoj šteti mogu se lokalizirati i identificirati s razumnim stupnjem sigurnosti, te je postojanje uzročne veza između izvora štete i stvarnog štetnog učinaka na skupine pojedinaca moguće odrediti. Nadalje, poduzete ili izostavljene mjere s ciljem smanjenja sporne štete koja potječe iz određenog izvora, se može identificirati. Ukratko, postoji neksus između izvora štete i onih koji su pogođeni štetom.“

pitanja³⁹⁶, do sada neobrađena.³⁹⁷ Nadalje, Sud prepoznaje važnost među-generacijske solidarnosti između onih koji su trenutačno živi i budućih generacija koje su u mnogo lošijoj poziciji jer će upravo oni snositi najveće posljedice trenutačnih neuspjeha, tim više što ne mogu sudjelovati u trenutačnom procesu odlučivanja.³⁹⁸ I u pravnoj se teoriji pitalo tko bi bile potencijalne žrtve klimatskih promjena. Odgovor nije lako dati, ali činjenica je da su to, većinom, buduće generacije. Radi toga, smatra se, njihovi zahtjevi sada nisu podobni za odlučivanje.³⁹⁹ Pa ipak, prema navodima Svjetske meteorološke organizacije, klimatske promjene godišnje uzrokuju 150 000 smrti uz 5 milijuna raznih bolesti povezanih sa njima.⁴⁰⁰ Ono za što se ovdje zalaže je kako spriječiti da buduće generacije postanu žrtve ili da se u najmanju ruku smanji jačina štete koja će za njih nastati. Postoje mnogi upiti zašto bi sadašnje generacije trebale snositi taj teret da pomognu budućim⁴⁰¹, ali kao što je očito iz predmeta pred ESLJP-om i drugim međunarodnim i domaćim tijelima, posljedice već snosimo mi, a prema predviđanjima znanosti one će svake godine biti sve veće i teže. Zbog svih navedenih razlika, Sud smatra da nije moguće, a niti uputno, primijeniti postojeću praksu vezanu za okoliš u kontekstu klimatskih promjena. Pristup koji se treba primijeniti uzima određene dijelove postojeće prakse u obzir, ali će Sud nastojati razviti novi i primjereniji pristup koji zahtijevaju klimatske promjene u okviru Konvencije.⁴⁰²

8.1.1.5.5.2. Temelj za odlučivanje (dokazivanje, znanstvene činjenice, kauzalna veza, količina odgovornosti države, jurisdikcija te Konvencijska prava)

U svojoj preliminarnoj procjeni Sud polazi od sagledavanja osnovnih temelja za izgradnju slučaja. Prvotno se javlja problem dokazivanja. Sama činjenica optužbe da država nije djelovala sukladno preuzetim obvezama nije dovoljna da bi se ustanovila odgovornost. U tom bi pogledu trebalo uzeti u obzir međunarodne standarde kako su postavljeni.⁴⁰³ Isto se tako treba osloniti na znanstvene dokaze i autoritete u tom području za što Sud zaključuje da je obuhvaćeno izvješćima radnih tijela IPCC-a.⁴⁰⁴ Zadnje je bitno obuhvatiti nalaze domaćih sudova i drugih ovlaštenih tijela kako bi se ustanovile činjenice slučaja, ali Sud istovremeno nije njima vezan.⁴⁰⁵

Nadalje, postoji spoznaja da je degradacija okoliša sposobna značajno negativno utjecati na ljudska prava. To je sve potvrđeno u znanstvenim dokazima i sudskoj praksi ESLJP-a.⁴⁰⁶ Paralelno tome, izvješća IPCC-a su jednako potvrdila da klimatske posljedice imaju utjecaj na

³⁹⁶ Ibid., paras 416 do 419, Prvo, ne postoji jedan i specifičan izvor emisija stakleničkih plinova, oni izviru iz mnogih različitih izvora; Drugo, ne poštuju nacionalne granice, a CO₂ (kao primarni zagađivač) nije otrovan *per se*, već takav postaje kompleksnom promjenom u odnosu sa drugim tvarima; Treće, zbog svoje prirode ponašanja, neki put ima više, a neki puta manje CO₂. Kada ga ima više tada dolazi do ekstremnih vremenskih uvjeta koji su iznimno opasni poput suša, požara, poplava, uragana, oluja, ekstremnih vrućina i ostalo; Četvrto, izvore emisija nije moguće ograničiti na određene aktivnosti koje bi se proglasilo kao opasnima, zbog toga mjere mitigacije nije moguće lokalizirati na određenu aktivnost ili područje. Mjere mitigacije imaju jedino učinak ako se poduzimaju u različitim sektorima i na različite aktivnosti; Peto, klimatske promjene su policentrični problem, dekarbonizacija je moguća samo sveobuhvatnom transformacijom različitih sektora. Zelena tranzicija zahtijeva kompleksan i širok set koordiniranih akcija, politika i investicija iz privatnog i javnog sektora.

³⁹⁷ Ibid., para 414.

³⁹⁸ Ibid., para 420.

³⁹⁹ E. A. Posner and C. R. Sunstein, *'Climate Change Justice'* (n 41), str 1595.

⁴⁰⁰ Ibid., fusnota 133.

⁴⁰¹ Ibid., str 1596.

⁴⁰² *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31), para 422.

⁴⁰³ Ibid., para 428.

⁴⁰⁴ Ibid., para 429.

⁴⁰⁵ Ibid., para 430.

⁴⁰⁶ Ibid., para 431.

ljudski život i zdravlje što niti jedna država nije dovela u pitanje.⁴⁰⁷ S time u vezi, Sud kaže da je Konvencija živi instrument kojeg treba interpretirati u svjetlu današnjih uvjeta i sukladno razvoju međunarodnog prava kako bi se reflektirala u rastućem standardu zaštite ljudskih prava.⁴⁰⁸ Zbog navedenih znanstvenih činjenica i razvoja međunarodnog prava, Sud je odlučio upustiti se u procjenu rizika za ljudska prava koji predstavljaju klimatske promjene uzimajući kao notorne činjenice da postoje antropogeni učinci klimatskih promjena, da predstavljaju ozbiljnu, sadašnju i buduću prijetnju, da su države u potpunosti svjesne prijetnji te da imaju mogućnosti za poduzimanje akcija kako bi na njih odgovorile, da je procijenjeno da će rizik i posljedica biti manji ako se globalno zatopljenje zadrži ispod 1.5°C i da trenutne mjere za ublažavanje koje države poduzimaju nisu dovoljne kako bi se dostigao taj cilj.⁴⁰⁹ To je baza sa kojom ESLJP kreće u razmatranje slučaja.

Iduće pitanje koje se Sudu nametnulo je uzročno posljedična veza i pozitivne obveze država u sprječavanju klimatskih promjena. Vezano za članak 8., Sud kaže da je moguća primjena ne samo zato što šteti zdravlju i dobrobiti pojedinaca, već i zato što postoji sama mogućnost da im šteti.⁴¹⁰ U pravnoj literaturi se navodi kako problemi uzročno posljedične veze nisu kao pitanje pogubni za korektivni pravosudni mehanizam, ali ga znatno oslabljuju. No, znanstvenici i ekonomski stručnjaci bi svejedno mogli utvrditi sa dovoljnom razinom izvjesnosti koliko iznose nacionalni gubici koje bi država trebala snositi.⁴¹¹ Kakogod, vidjet ćemo da je bilo kakvo pitanje naknade štete, zapravo, bespredmetno. Ono što je uistinu važno je djelovanje na mitigaciji i planiranju te izvršavanje nacionalnih mjera.

Problem se javio kod isticanja količine odgovornosti koju država ima. Švicarska smatra da je to globalan fenomen te da iz tog razloga ne može samo ona biti odgovorna.⁴¹² Sud na navedeno odgovara da je već i u domaćem pravu nekih država dokazano suprotno (slučaj *Urgenda*) te da se tim tezama ne može osloboditi zajedničke, ali različite odgovornosti.⁴¹³ Države, smatra Sud, poduzimaju ono što mogu. Ovaj argument dobro možemo povezati s onom obvezom na "djelovanje, a ne postizanje rezultata". Ta se obveza na djelovanje utvrđuje prema međunarodnom pravu i prema normama koje su njime ustanovljene u tom području. U prilog prethodnome govori i članak 1. Konvenciji o jurisdikciji čije je značenje da država na svom teritoriju ima obvezu djelovanja.⁴¹⁴ Ono što je bitno i dovoljno, u pitanju odgovornosti za klimatske promjene, da dovede do odgovornosti države je to da vlasti nisu poduzele razumne mjere koje su mogle i imale izgleda dovesti do drugačijeg ishoda, odnosno, smanjenja štete.⁴¹⁵ Iako ne postoji pravo zajamčeno Konvencijom na zdrav okoliš, za razliku od Međameričkog sustava, krucijalan element za zaštitu ljudskog prava prema Konvenciji je

⁴⁰⁷ Ibid., para 433.

⁴⁰⁸ Ibid., para 434.

⁴⁰⁹ Ibid., para 436.

⁴¹⁰ Ibid., para 437.

⁴¹¹ E. A. Posner and C. R. Sunstein, '*Climate Change Justice*' (n 41), str 1597.

⁴¹² *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31), para 441.

⁴¹³ Ibid., para 442.

⁴¹⁴ Ibid., para 443.

⁴¹⁵ Ibid., para 444.

⁴¹⁶ Ova se obveza, prema stajalištu suda, ogleda u obvezi iz članka 3. stavka 3. Okvirne konvencije UN-a o promjeni klime: „Stranke bi trebale poduzeti mjere predostrožnosti, kako bi se predusreli, spriječili ili minimalizirali uzroci promjene klime i ublažile njene negativne posljedice. Tamo gdje prijete ozbiljne ili neizbježne štete, nedostatak pune znanstvene sigurnosti ne smije se koristiti kao razlog za odgađanje primjene mjera, vodeći računa o tome da politika i mjere koje se bave promjenom klime budu ekonomične kako bi se osigurala globalna korist uz najniži mogući trošak.“

činjenica da postoji štetna posljedica po osobu, a ne šteta okolišu.⁴¹⁷ U ovom slučaju, *per analogiam*, šteta od klimatskih promjena. Shodno tome, domaće su vlasti u puno boljoj poziciji, putem demokratskog i legislativnog procesa, da odgovore na ovakve prijetnje. Ovdje se direktno može napraviti razgraničenje između politike i prava. Zbog toga je uloga Konvencije i ESLJP-a supsidijarna.⁴¹⁸ Ali, to ne isključuje mogućnost da se pred Sudom pokrene pitanje odgovornosti za povredu nekog od Konvencijskih prava. Tada to pitanje nije više samo u domeni politike, već postaje pravno pitanje koje, unutar granica Konvencije, Sud može interpretirati, sagledati i u konačnici odlučiti.

Time granica slobodne procjene domaćih vlasti nije neograničena, već ide ruku pod ruku sa Europskim sustavom nadzora ljudskih prava koju provodi ovaj Sud.⁴¹⁹ Radi navedenog nije moguće isključiti nadležnost ovoga Suda u predmetima povezanim sa klimatskim promjenama. Tome u prilog govori činjenica da je to pitanje, *de iure*, kvalificirano kao zajednička briga čovječanstva, dok u podnesku Sudu UN-ov Specijalni izvjestitelj navodi da više nije pitanje da li, nego kako će međunarodni sudovi i tribunali za ljudska prava odgovoriti na ovaj problem.⁴²⁰

Vezano za primjenu Konvencije, Sud ističe da ima samo autoritet osiguranja pravilne primjene Konvencije. Samo je to instrument kojeg ima te ne može osigurati primjenu međunarodnih ugovora i sporazuma ili obveza koje iz njih proističu. S tim razlogom smatra da druga tijela i njihovi instrumenti mogu pružiti bolju zaštitu u tom pogledu, ali on ujedno nije vezan njihovim tumačenjem.⁴²¹

Ovdje se je dobro sjetiti fragmentacije međunarodnog prava prema kojem štiteći prava navedena u Konvenciji, ESLJP može djelovati, posredno, i šire štiteći i neka druga prava. U ovom bi slučaju to bili okoliš, atmosfera, oceani i priroda kojima štete emisije koje jače potiču posljedice klimatskih promjena. Svejedno, tumačenje i primjena prava ove Konvencije moraju biti pod utjecajem *de facto* problema i razvoja relevantnih pravnih instrumenata dizajniranih da odgovore na takve probleme u međunarodnoj zajednici. Sud ponovno navodi da je potrebno tumačiti Konvenciju u skladu sa ostalim pravilima međunarodnog prava.⁴²² Zaključno, on ne može ignorirati znanstvene dokaze i rastući međunarodni konsenzus klimatske krize u odnosu na uživanje ljudskih prava, a to proizlazi iz dobrovoljnog međunarodnopravnog mehanizma kojeg su se države obvezale da će poštovati, kao na primjer Pariški sporazum.⁴²³

8.1.1.5.5.3. Status žrtve i dopuštenost zahtjeva

Prvotno se postavlja pitanje statusa žrtve (*locus standi*) gdje Sud navodi da su moguća tri pristupa za sagledavanje situacije.⁴²⁴ On odlučuje spojiti to pitanje, radi bliske veze, sa dopustivosti tužbe.⁴²⁵ Početno, navodi da Konvencija ne predviđa institut *actio popularis*, pogotovo što se Sud ne bavi razmatranjem slučaja *in abstracto*. Konvencija ne predviđa da se pojedinci ili grupe žale na nacionalno zakonodavstvo jer misle da nije u skladu s

⁴¹⁷ Ibid., para 446.

⁴¹⁸ Ibid., para 449.

⁴¹⁹ Ibid., para 450.

⁴²⁰ Ibid., para 451.

⁴²¹ Ibid., para 454.

⁴²² Ibid., para 455.

⁴²³ Ibid., para 456.

⁴²⁴ Ibid., para 458, Može se sagledati kao odvojeno prethodno pitanje, može biti preispitano u kontekstu procjene pri primjeni relevantnih članaka Konvencije ili može zbog značenja za slučaj biti spojeno i razmotreno sa glavnim pitanjem.

⁴²⁵ Ibid., para 459.

Za razliku od udruga, podnositeljice 2 do 5 su podastrle dokaze da je njihovo zdravlje znatno lošije za vrijeme toplinskih valova uzrokovanim promjenom klime, a pogotovo kod starijih žena.⁴⁴⁵ Jasno je da podnositeljice spadaju u ranjivu grupu, i to je nedvojbeno, ali to im, *per se*, ne daje status žrtve kako određuje Konvencija i pravna praksa.⁴⁴⁶ Sud smatra da je moguće da globalno zatopljenje utječe na kvalitetu života podnositeljica, ali kaže da nije iz materijala dostupnim Sudu vidljivo da su podnositeljice od 2 do 5 bile pod značajnim utjecajem efekata klimatskih promjena.⁴⁴⁷ Njihove kronične bolesti nisu uzrokovane klimatskom krizom, a sve mjere za olakšavanje života su im dostupne u Švicarskoj.⁴⁴⁸ Radi toga je Sud zaključio da njihovi zahtjevi nisu kompatibilni, *ratione materiae*, sa relevantnim odredbama Konvencije (članak 34.⁴⁴⁹).⁴⁵⁰

Razmatranje počinje navodima što Sud konkretno smatra ugrozom za život kad nije došlo do smrti osobe.⁴⁵¹ Neki od kriterija su: da je osoba bila žrtva aktivnosti koja je stavila njezin život u stvarnu i neposrednu opasnost ili da je pretrpjela ozljede koje su opasne po život. Iako je IPCC dokazao da toplinski valovi povećavaju smrtnost kod ljudi, Sud ne može odlučivati *in abstracto* kada se radi o ovakvim pitanjima. No, kada se radi o primjeni članka 2., tada taj rizik treba biti stvaran i neposredan.⁴⁵² Međutim, da bi to bilo primjenjivo u ovakvim predmetima, treba utvrditi da su djelovanje ili propust države bili takvi da omogućuju da oni dođu u pitanje.⁴⁵³ Sud smatra da nije došlo do povrede prava na život u ovom predmetu u odnosu na udrugu zato

⁴⁵³ Ibid., para 513.

što se to pravo niti ne može u takvom predmetu prekršiti, a u odnosu na podnositeljice 2 do 5 zato što ih nije smatrao žrtvama, odnosno njihov je zahtjev nekompatibilan, *ratione personae*, sa odredbama Konvencije.⁴⁵⁴ Sud je jednoglasno odlučio da nije potrebno ispitati primjenjivost članka 2.⁴⁵⁵

8.1.1.5.5.5. Primjena članka 8. Konvencije

U slučajevima zaštite okoliša, kako proizlazi iz prakse Suda, mora postojati jasna veza između štete okolišu i ljudskih prava te mora postojati određena razina ozbiljnosti ugroze ili štete obiteljskom i privatnom životu.⁴⁵⁶ Specifičnost se ogleda u elementima poput intenziteta i trajanja povrede te fizičkog i mentalnog utjecaja na podnositeljevo zdravlje ili kvalitetu života.⁴⁵⁷ Za primjenu članka 8. Sud navodi određene uvjete koji se trebaju ispuniti: (a) država ima pozitivnu obvezu primijeniti relevantne pravne i administrativne okvire koji imaju za efekt zaštitu ljudska prava; (b) relevantne mjere moraju biti primijenjene na vrijeme i efikasno; (c) pri ocjeni je li država primijenila mjere Sud mora ostati u granicama slobodne procjene; (d) ocjena koje će mjere primijeniti je u nadležnosti države, čak i ako je propustila primijeniti neku mjeru i dalje može ispuniti svoju pozitivnu obvezu; (e) Sud može ispitati jesu li nadležna domaća tijela pristupila slučaju sa dužnom pažnjom i uzela u obzir sve relevantne interese; (f) država ima obvezu učiniti dostupnim sve potrebne informacije; (g) Sud uzima u obzir sve pojedinosti slučaja kada procjenjuje je li država ispunila sve svoje obveze.⁴⁵⁸ Sud je često isticao u predmetima koji su se ticali okoliša određena načela i postulate prema kojima ocjenjuje je li država ostala u granicama svoje slobodne procjene.⁴⁵⁹ Nacionalne vlasti imaju primarnu obvezu osigurati prava i slobode definirane Konvencijom.⁴⁶⁰

ESLJP smatra da zaštita od klimatskih promjena nosi veliki teret kada je riječ o potrebi primjene tih obveza.⁴⁶¹ Iz interpretacije članka 8. Sud izvodi kako pojedinci imaju pravo na efektivnu zaštitu, od strane države, od nepovoljnih učinaka koji imaju utjecaj na njihov život, zdravlje, dobrobit i kvalitetu života.⁴⁶² Primarna dužnost države je da prihvati i efikasno primjeni u praksi pravila i mjere koje mogu umanjiti postojeće i potencijalne efekte klimatskih promjena. Ova obveza proizlazi iz kauzalne povezanosti klimatskih promjena i Konvencijskih prava.⁴⁶³ Da bi ovo bilo općenito isplativo i da bi se izbjegao disproporcionalan teret za buduće generacije, potrebne su hitne akcije i adekvatne mjere⁴⁶⁴ za smanjenje emisija kako bi se postigla klimatska neutralnost. Sud navodi da je Federalni Zakon o smanjenju CO₂ emisija propisivao da se emisije smanje za 20 posto do 2020. u odnosu na 1990. godinu. Nalazi Švicarskog Federalnog Vijeća

⁴⁵⁴ Ibid., para 536.

⁴⁵⁵ Ibid., točka 6. Izreke.

⁴⁵⁶ Ibid., para 514.

⁴⁵⁷ *Çiçek and Others v. Turkey* App no 44837/07 (ECtHR, 27 February 2020), para 22 <[⁴⁵⁸ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* \(n 31\), para 538.](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2244837/07%22],%22itemid%22:[%22001-201673%22]}> accessed 12 August 2024.</p></div><div data-bbox=)

⁴⁵⁹ Ibid., para 539, op. cit. Navodi: (a) je li proces donošenja odluke bio pravilan; (b) jesu li tijekom procesa pojedinci bili uzeti u obzir; (c) je li postignut balans između različitih sukobljenih interesa u procesu odlučivanja; (d) je li javnost imala pristup svim dostupnim znanstvenim studijama; (e) pojedinci su morali imati mogućnost zaštititi svoje interese u procesu odlučivanja vezanom za okoliš.

⁴⁶⁰ Ibid., para 541.

⁴⁶¹ Ibid., para 542.

⁴⁶² Ibid., para 544.

⁴⁶³ Ibid., para 545.

⁴⁶⁴ Ibid., para 550, Sud opisuje što znači adekvatna mjera: a) generalna mjera koja specificira vremensko razdoblje za postizanje neutralnosti CO₂; b) postavljanje međuvrijednosti emisija stakleničkih plinova i njihovu putanju; c) podnošenje dokaza da se postupalo prema navedenom; d) ažurirati predviđene razine smanjenja emisija stakleničkih plinova; e) djelovanje na vrijeme.

su pokazali da se zbog slabog razvoja znanosti u vrijeme rađanja projekcija (2009.) navedene emisije ne bi smanjile dovoljno. Prema novijim spoznajama, bilo je potrebno smanjenje od 25 do 40 posto do 2020. da bi se dugoročno postigla klimatska neutralnost.⁴⁶⁵ ESLJP ističe da je i sama vlada priznala da je smanjenje za 2020. godinu promašeno.⁴⁶⁶ Naknadno je ipak došlo do promjena.

Krajem 2021. Švicarska je ažurirala plan djelovanja kako bi se uskladila sa Pariškim sporazumom.⁴⁶⁷ Novi Klimatski zakon je donesen krajem 2022. godine, potvrđen je na referendumu 2023., ali još nije stupio na snagu. Propisuje nulte razine emisija do 2050. godine.⁴⁶⁸ Sud priznaje da je u tom pogledu napravljen veliki napredak, ali ističe da je u Klimatskom zakonu ostalo mnogo rupa te da to nije dovoljno u usporedbi s onime što bi trebao biti odgovarajući pravni okvir za to pitanje.⁴⁶⁹ Analizirajući dokaze koje je podnijela udruga⁴⁷⁰, Sud utvrđuje da prema sadašnjoj klimatskoj strategiji Švicarska dopušta mnogo više emisija stakleničkih plinova *per capita* nego što bi smjela.⁴⁷¹ Sud nije uvjeren da će predloženi okvir dosegnuti rezultate pogotovo zbog lošeg postupanja sa karbonskim proračunom i nacionalnom razinom dopuštenih emisija.⁴⁷² Zbog toga zaključuje da, u odsutnosti sveobuhvatnih i efikasnih nacionalnih mjera, država nije ispunila svoju obvezu prema članku 8. Konvencije. Uz to navodi da je država prekoračila granicu slobodne procjene, da nije uspjela ispuniti svoje pozitivne obveze u danim okolnostima te da je i prethodno zaostajala u primjeni potrebnih pravila.⁴⁷³ Sve navedeno bilo je dostatno da Sud utvrdi, sa šesnaest glasova prema jednom, da je došlo do povrede članka 8.⁴⁷⁴

8.1.1.5.5.6. Primjena članka 6. stavaka 1. Konvencije

Podnositeljice navode da nisu imale zajamčen pristup sudu koji je krucijalan u klimatskim predmetima. Smatraju da su definitivno imali položaj žrtve kako je naveden člankom 6. Konvencije.⁴⁷⁵ To smatraju zato što je pitanje vrlo ozbiljno dok odgovor na njega direktno utječe na njihova prava. U domaćem su postupku tražili samo da država poduzme ono na što se obvezala, a to je smanjenje emisija stakleničkih plinova.⁴⁷⁶ Specifično, žale se da nisu imale efikasan pravni lijek, da su domaće vlasti proglasile njihov zahtjev nedopustivim prema članku 25a APA, da sudovi nisu pristupili ocijeni i analizi njihova zahtjeva, odnosno da su to radili arbitrarno na način da nisu uzimali u obzir dokaze koje su podnositeljice podnijele.⁴⁷⁷

Sud navodi zahtjeve koji se trebaju ispuniti kako bi došlo do primjene članka 6. stavka 1.⁴⁷⁸

⁴⁶⁵ Ibid., para 558.

⁴⁶⁶ Ibid., para 559.

⁴⁶⁷ Ibid., para 563.

⁴⁶⁸ Ibid., para 564.

⁴⁶⁹ Ibid., para 568.

⁴⁷⁰ Ibid., para 569, U scenariju smanjenja CO₂ za 34 posto do 2030. i 75 posto do 2040., Švicarska bi iskoristila karbonski proračun do 2034. što znači da bi imala šansu postizanja neutralnosti od 83 posto.

⁴⁷¹ Ibid., para 569.

⁴⁷² Ibid., para 570.

⁴⁷³ Ibid., para 573.

⁴⁷⁴ Ibid., točka 7. Izreke.

⁴⁷⁵ Ibid., para 577.

⁴⁷⁶ Ibid., para 578.

⁴⁷⁷ Ibid., para 579.

⁴⁷⁸ Ibid., para 595, U građanskom postupku se moraju ispuniti slijedeći kako bi došlo do primjene Konvencije: mora postojati spor oko prava koje je u domaćem pravu priznato i koje se štiti, bez obzira prizna je li ga Konvencija; spor mora biti stvaran i ozbiljan; može se ticati opsega korištenja prava kao i načina za ostvarivanje; rezultat postupka mora direktno utjecati na mogućnost uživanja prava.

U pitanjima okoliša, ESLJP je priznao primjenu građanskog prava kada domaći sud priznaje individualno pravo na zaštitu okoliša te kada su prava na život, fizički integritet i vlasništvo u pitanju.⁴⁷⁹ Sud ukazuje i na činjenicu da se udruga može osloniti na članak 6. u sporovima koji se tiču njezinih građanskih prava ako igra važnu ulogu u branjenju specifičnih radnji u sporovima oko okoliša pred domaćim sudovima.⁴⁸⁰ Sud je prihvatio u prijašnjim slučajevima da pitanja koja se odnose na okoliš jesu dovoljno ozbiljna i stvarna.⁴⁸¹ Sud je smatrao da u doseg članka 6. ulazi situacija kada su štetni efekti na okoliš imali utjecaj na podnositeljeva prava na izravan i uvjerljiv način.⁴⁸²

Kada su u pitanju klimatski sporovi, članak 6. ne može služiti da bi se putem njega zahtijevalo djelovanje parlamenta ili vlade da donesu određeni zakon.⁴⁸³ S druge strane, do povrede članka 6. može doći i ako u domaćem pravu postoji pravo na sudjelovanje javnosti u odlučivanje i pristup informacijama vezanim za okoliš, a ona nisu poštovana.⁴⁸⁴ Sud ističe da su podnositeljice pred domaćim tijelima zahtijevale implementaciju mjera koje su obvezale državu da postigne smanjenje emisija za 20 posto i da prestane njihovo protupravno djelovanje te da donese učinkovite mjere ublažavanja. Prema mišljenju ESLJP-a to je sveobuhvatno dovoljno da uđe u doseg članka 6.⁴⁸⁵ Radi toga Sud ističe da FSC nije odbacio zahtjev podnositelja radi manjka prava na koja su se mogli osloniti, već zato što je smatrao da se radi o *actio popularis*.

Ne može se tvrditi da su se podnositeljice ponašale maliciozno kada su podnijele zahtjev ili da nisu imale pravni temelj u domaćem pravu za njega. Radi toga se Sud ne može složiti sa odlukom FSC-a, a u vezi udruge utvrđuje da i ona ima pravo akcije pred sudom jer su njezine radnje bile usmjerene zaštititi prava svojih članova.⁴⁸⁶ Kako je i prije rečeno, udruga je štitila specifična građanska prava svojih članova od nepovoljnih učinaka klimatskih promjena te je imala ulogu da kroz nju pojedinci mogu tražiti i dobiti ostvarenje svojih prava.⁴⁸⁷ U ovom je slučaju pravni zahtjev udruge odbačen od strane DETEC-a, a nakon toga i od domaćih sudova koji se nisu upuštali u ispitivanje merituma slučaja. Tim su radnjama ograničili pravo udruzi na pristup sudu u smislu članak 6.⁴⁸⁸

Članak 6. stavak 1. ne zahtjeva da se odredbe o pristupu sudu odnose na preispitivanje domaćih zakona ili *actio popularis* tužbi.⁴⁸⁹ U korelaciji sa tim, Sud uzima u obzir djelovanje u smjeru zaštite okoliša kojom se udruga bavi kao i kolektivne akcije koje poduzima u borbi protiv klimatskih promjena te činjenicu da je u okviru članka 8. mogla i imala *locus standi*.⁴⁹⁰ Radi pravnog interesa kojeg dokazano ima, udruga se može smatrati žrtvom povrede članka 6. stavka

⁴⁷⁹ Ibid., para 601.

⁴⁸⁰ Ibid., para 602, Sud povlači paralelu po uzoru na slučaj *Gorraz Lizarraga and Others v. Spain* App no 62543/00 (ECtHR, 27 April 2004), para 45. do 47.

⁴⁸¹ Ibid., para 604.

⁴⁸² Ibid., para 607.

⁴⁸³ Ibid., para 609.

⁴⁸⁴ Ibid., para 610.

⁴⁸⁵ Ibid., paras 615. i 616.

⁴⁸⁶ Ibid., para 618.

⁴⁸⁷ Ibid., para 621.

⁴⁸⁸ Ibid., para 630.

⁴⁸⁹ Ibid., para 631.

⁴⁹⁰ Ibid., para 622.

1. Konvencije.⁴⁹¹ Sud odlučuje, sa šesnaest glasova za i jednim protiv, da udruga ima status žrtve prema Konvenciji.⁴⁹²

Vezano za podnositeljice 2 do 5 Sud kaže da se ne može tvrditi da je zahtjev koji su podnijele pred domaćim tijelima imao ili bi mogao imati direktnu vezu sa njihovim specifičnim pravima. Mišljenja je da te podnositeljice nisu dokazale da zahtijevane radnje, koje je država trebala poduzeti samostalno, mogu sa dovoljnom težinom (vezano za njihova prava) djelovati u kontekstu klimatske krize. Iz tog razloga ishod spora nije direktno vezan za njihova građanska prava.⁴⁹³ ESLJP zaključuje da je njihov zahtjev nekompatibilan *ratione materia* sa odredbama Konvencije.⁴⁹⁴ Shodno tome, Sud sa šesnaest glasova za i jednim protiv odlučuje da članak 6. stavak 1. nije primjenjiv na podnositeljice 2 do 5.⁴⁹⁵

Zadnje što Sud utvrđuje je je li postojala proporcionalnost u odluci domaćih tijela, odnosno da li je postojao neki interes zašto bi se zahtjev smatrao nedopuštenim.⁴⁹⁶ S time u svezi, Sud kaže da je zahtjev imao hibridnu narav. S jedne se strane ticao domaćeg demokratskog zakonodavnog postupka i izlazio izvan opsega članka 6. dok se s druge strane ticao navodnih propusta u provedbi postojećih domaćih zakona koji utječu na zaštitu prava koje udruga brani. Neke od tvrdnji su pokrenule pitanje zakonitosti osporenih radnji ili propusta vlade, navodeći da ima štetne učinke na pravo na život i tjelesni integritet, koji su sadržani u domaćem pravu u članku 10. Ustava.⁴⁹⁷ Zbog takvih postupaka, te radnje ne mogu automatski biti karakterizirane kao *actio popularis* ili da uključuju politička pitanja.⁴⁹⁸ Sud zbog toga⁴⁹⁹ nije bio uvjeren protuargumentom domaćih tijela da još ima vremena za sprječavanje prelaska preko kritične točke klimatskih posljedica. Sve to govori u prilog potrebe zaštite ljudskih prava.⁵⁰⁰ Uz to, udruga je podnijela istovrstan zahtjev i postavila ista pitanja pred mnogobrojnim nacionalnim tijelima, stručnjacima i agencijama prije nego je podnijela zahtjev sudovima, ali se nitko nije bavio meritumom. Udruga je time iscrpila sva moguća sredstva i nije joj ostala niti jedna moguća zaštita osim sudova koji su se odbili upustiti u meritum slučaja.⁵⁰¹ Sve navedeno je bilo dovoljno da Sud jednoglasno zaključi da je došlo do povrede članka 6. stavka 1. Konvencije.⁵⁰² ESLJP dodatno ističe i upozorava da domaći sudovi igraju ključnu ulogu u sporovima vezanim sa klimatskim promjenama te da će ubuduće imati značajniju ulogu što se već očituje u određenoj sudskoj praksi država članica Vijeća Europe. To je razlog zašto se pojačano podcrtava važnost pristupa sudu.⁵⁰³

8.1.1.5.5.7. Primjena članka 13. Konvencije

Sud odmah na početku kaže da je članak 6. u odnosu sa člankom 13. *lex specialis* gdje je taj članak apsorbiran strožim zahtjevima članka 6. Radi nalaženja povrede članka 6. prema udruzi,

⁴⁹¹ Ibid., para 623.

⁴⁹² Ibid., točka 9. Izreke.

⁴⁹³ Ibid., para 624.

⁴⁹⁴ Ibid., para 625.

⁴⁹⁵ Ibid., točka 10. Izreke.

⁴⁹⁶ Ibid., para 632.

⁴⁹⁷ Ibid., para 633.

⁴⁹⁸ Ibid., para 634.

⁴⁹⁹ Ujedno i ekstenzivni znanstveni dokazi IPCC-a govore u prilog tome koliko globalno zatopljenje brzo napreduje i koliko su svakim trenom dogovorene mjere sve manje adekvatne u borbi protiv toga.

⁵⁰⁰ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31), para 635.

⁵⁰¹ Ibid., para 637.

⁵⁰² Ibid., točka 11. Izreke.

⁵⁰³ Ibid., para 639.

Sud smatra da nije potrebno zasebno razmatranje članka 13.⁵⁰⁴ Za podnositelje od 2 do 5 ponavlja da njihov podnesak nije prihvatljiv *ratione materiae* sukladno članku 13. Konvencije.⁵⁰⁵

8.1.1.5.5.8. Pitanje naknade štete i određivanje sankcije

Što se tiče naknada prema članku 41. (pravedna naknada)⁵⁰⁶ Konvencije, Sud ističe da udruga nije tražila naknadu štete. Radi toga Sud ne dodjeljuje sredstva iz ove osnove.⁵⁰⁷ Ipak, vezano za troškove postupka, Švicarska mora isplatiti osamdeset tisuća eura udruzi podnositelja.⁵⁰⁸ Zbog toga, Sud razmatra odredbe članka 46. (obvezatna snaga i izvršenje presude).⁵⁰⁹ Podnositelji su tražili da ako Sud nađe da je došlo do povrede nekog od Konvencijskih prava, da bi trebao odrediti i način izvršenja presude. Kakogod, izbor sredstava za ispunjenje međunarodnih obveza, kakve su u ovom slučaju za državu, nije na Sudu da odredi. On jedino može usmjeriti djelovanje navodeći da država treba poduzeti sve dostupne mjere kako bi postigla godišnja smanjenja emisija koja su kompatibilna sa ciljem postizanja smanjenja od 40 posto do 2030. i karbonske neutralnosti do 2050. godine.⁵¹⁰ Podnositelji nisu isticali da se državi treba nametnuti neka specifična mjera koju treba provesti. Prihvatili su da postoji više mjera za postizanje tih ciljeva. Dapače, isticanje i nametanje specifične mjere bi išlo suprotno članku 46. te načelu supsidijarnosti i obveznoj diobi vlasti.⁵¹¹ Sud obzirom na to kaže da su presude po svojoj naravi deklaratorne te da je na samoj državi da popravi štetu i uskladi svoje ponašanje prema presudi pod nadzorom Vijeća ministara.⁵¹² Zbog same prirode i kompleksnosti slučaja Sud ne može biti detaljan i dati točan opis što se treba napraviti kako bi se radnje usuglasile sa presudom. Jedino država može to napraviti u suradnji sa odborom ministara.⁵¹³

8.1.1.5.5.9. Izdvojeno mišljenje suca Tima Eicke

Sudac Eicke se nije mogao složiti sa većinom oko metodologije koju su koristili, a niti oko zaključka do kojeg su došli u pogledu dopustivosti zahtjeva i merituma.⁵¹⁴ Sudac je mišljenja da autoritet koji pruža mogućnost za interpretaciju dolazi sa velikom odgovornošću koja je po njemu u ovom predmetu daleko premašena u pogledu doktrine interpretacije Konvencije kao živog instrumenta, a i u pogledu međunarodnog prava te dopuštene razine progresivne interpretacije.⁵¹⁵ Nepotrebno je, prema njemu, proširen koncept žrtve.⁵¹⁶ Slaže se sa većinom da klimatske promjene predstavljaju opasnost za čitavo

⁵⁰⁴ Ibid., 644.

⁵⁰⁵ Ibid., 645.

⁵⁰⁶ „Ako Sud utvrdi da je došlo do povrede Konvencije i dodatnih protokola, a unutarnje pravo zainteresirane visoke ugovorne stranke omogućava samo djelomičnu odštetu, Sud će, prema potrebi, dodijeliti pravednu naknadu povrijeđenoj stranci.“

⁵⁰⁷ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31), para 647.

⁵⁰⁸ Ibid., točka 13. (a) Izreke.

⁵⁰⁹ „1. Visoke se ugovorne stranke obvezuju da će se podvrgnuti konačnoj presudi Suda u svakom sporu u kojem su stranke. 2. Konačna presuda Suda dostavlja se Odboru ministara, koji nadzire njezino izvršenje.“

⁵¹⁰ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* (n 31), para 653.

⁵¹¹ Ibid., para 654.

⁵¹² Ibid., para 656.

⁵¹³ Ibid., para 657.

⁵¹⁴ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland* App no 53600/20 (ECtHR, 9 April 2024), Partly Concurring Partly Dissenting Opinion of Judge Eicke, para 1.

⁵¹⁵ Ibid., para 3.

⁵¹⁶ Ibid., para 4.

čovječanstvo⁵¹⁷, kao i da porast temperature i za jednu desetinku sa sobom nosi pojačanu prijetnju čovječanstvu.

Ono što ga smeta je uloga koju Sud u ovom pogledu igra.⁵¹⁸ Ističe da je i Sud sam rekao da nije dizajniran da pruža generalnu zaštitu okolišu kao takvom jer su međunarodni instrumenti i nacionalno zakonodavstvo u daleko boljem položaju da to naprave.⁵¹⁹ Sudac se ne slaže sa većinom i iz razloga što ne vidi kako ESLJP može pružiti išta više od smjernica za djelovanje u ovom području.⁵²⁰ Uz to, ne razumije kako Sud može bez ikakvog kapaciteta preispitati cjelokupno djelovanje države na unutarnjem planu za suzbijanje klimatskih promjena u pogledu mjera, zakonodavstva i prakse.⁵²¹

Specifično, navodi problem načela jednake, ali različite odgovornosti kako je propisan Pariškim sporazumom koji ponavlja da se radi o dobru od opće brige za čovječanstvo, dok s druge strane Konvencija zahtjeva od Suda da postavi minimalan standard zaštite prava između svih stranaka EKLJP.⁵²² Ovdje se zapravo, takvim suprotnim tumačenjem i primjenom prava, događa negacija same Konvencije. Radi toga smatra da će postupak pred sudom ometati i usporiti djelovanje stranaka.⁵²³ Jako kritizira ulogu Suda i interpretaciju koju koristi. Navodi da je u nedavnom sporu između Slovenije i Hrvatske dobro objašnjeno što interpretacija treba biti.⁵²⁴ Ističe da je Sud i sam stalno isticao temeljnu važnost, unutar sustava Konvencije, koncepta efektivne političke demokracije gdje on ima supsidijarnu ulogu.⁵²⁵

Pronalazi problem kod priznavanja udruzi statusa žrtve pri primjeni članaka 2. i 8. Kaže da Švicarska uopće nije osporavala status žrtve podnositeljicama 2 do 5, već samoj udruzi, dok s druge strane, paradoksalno, ESLJP tvrdi da je zahtjev koji je podnijela udruga imao direktnu i dovoljnu vezu sa pravima svojih članova, koje je obuhvatio, da bi joj se priznao status žrtve.⁵²⁶ Sudac navodi sudsku praksu kojom je iz raznih razloga udrugama bilo nemoguće ostvariti status žrtve unutar Konvencije.⁵²⁷ Ovdje smatra da udruga ne može to ostvariti jer nije direktna žrtva

⁵¹⁷ Ibid., para 6, Europska agencija za okoliš je netom prije izricanja presude objavila svoju studiju „Europska procjena klimatskog rizika“ u kojoj stoji: 2023. je bila najtoplija godina ikada zabilježena, prosječne temperature u razdoblju od 12 mjeseci (veljača 2023. do siječanj 2024.) je daleko premašila razinu od 1.5°C u odnosu na pred-industrijsko razdoblje; Europa je najbrže zagrijavajući kontinent u svijetu; ekstremni vremenski uvjeti su sve raznovrsniji i sve češći; određeni klimatski rizici su već dosegili svoje maksimume na Europskoj ljestvici koji bi mogli uzrokovati katastrofalne posljedice do kraja stoljeća; stotine tisuća ljudi će umrijeti od toplinskih valova; efikasna politika na europskoj i nacionalnoj razini može značajno smanjiti i ublažiti te posljedice i rizike.

⁵¹⁸ Ibid., para 5.

⁵¹⁹ Ibid., para 10.

⁵²⁰ Ibid., para 11.

⁵²¹ Ibid., para 13.

⁵²² Ibid., para 14.

⁵²³ Ibid., para 15.

⁵²⁴ Ibid., para 17., op. cit. „(a) Kao međunarodni ugovor, Konvencija se mora tumačiti u svjetlu pravila predviđenih člancima 31. do 33. Bečke konvencije. U skladu s tim odredbama, Sud treba utvrditi uobičajeno značenje koje daje riječima u njihovom kontekstu te u svjetlu predmeta i svrhe odredbe iz koje su izvučeni; (b) Mora uzeti u obzir činjenicu da je kontekst odredbe bitan za učinkovitu zaštitu individualnih ljudskih prava te da se Konvencija također mora čitati u cjelini i tumačiti na dosljedan način da bude u skladu sa ostalim odredbama; (c) Cilj i svrha Konvencije zahtijeva da se njegove odredbe moraju tumačiti i primjenjivati na način koji ta prava čini praktičnima i učinkovitim, a ne teorijskim i iluzornim; (d) Prilikom tumačenja Konvencije može se pribjeći dopunskim sredstvima tumačenja uključujući travaux préparatoires ugovora.”.

⁵²⁵ Ibid., para 20.

⁵²⁶ Ibid., para 25.

⁵²⁷ *Yusufeli İlçesini Güzelleştirme Yaşatma Kültür Varlıklarını Koruma Derneği v. Turkey* App no 37857/14 (ECtHR, 07 December 2021), para 41.; *Asselbourg and Others v. Luxembourg* App no 29121/95 (ECtHR, 29 June 1999)

onoga za što se Švicarsku optužuje.⁵²⁸ Isto tako, on osporava sve ono što je Sud našao da ide u prilog udruzi da ima status žrtve.⁵²⁹ Dopušta da bi se u teoriji, iznimno, mogao dopustiti status žrtve individualnim podnositeljima.⁵³⁰ Kaže da, općenito, netko može u samo iznimnim situacijama tržiti: a) preispitivanje relevantnog prava i prakse *in abstracto* ili b) tvrditi da je žrtva koja je u riziku od budućih ugroza.⁵³¹ Smatra da nijedno nije dokazano u ovom predmetu te da je Sud trebao zahtjev smatrati nedopuštenim i ostaviti da se u nekim budućim slučajevima raspravlja o klimatskim promjenama.⁵³² Ono što je većina sudaca odlučila je dati udruzi prešutnu *actio popularis* žalbu što je prema njemu nedopustivo. To je pravo po njemu bilo rezervirano samo za pojedince.⁵³³

U konkretnom slučaju sudac je mišljenja da bi ustanovljenje povrede po članku 2. uistinu bilo izvan svakog razumnog okvira primjene Konvencije.⁵³⁴ Pogotovo zato što navedene optužbe ne mogu zadovoljiti kriterije stvarne ugroze života i neposrednosti.⁵³⁵ S druge strane, snažno osporava primjenu članka 8.⁵³⁶ Većina je, prema njegovom viđenju, išla za time da ustanovi novo pravo⁵³⁷ i da nametne novu dužnost za visoke ugovorne strane.⁵³⁸ Uz to se državama više ne dopušta slobodna granica procjene, već se definira da imaju smanjenu granicu procjene pri predlaganju i ustanovljenju mogućih rješenja.⁵³⁹ Smatra lošim činjenicu da će, ubuduće, pridržavanje ovih mjera kontrolirati ESLJP i nacionalni sudovi te tribunali. Navedeno će se provoditi putem ažuriranja dopuštenih razina emisija stakleničkih plinova i temeljem najbolje dostupne znanosti i dokaza za što sudac misli da Sud nije opremljen da provodi.⁵⁴⁰ Zaključuje da bi bilo dovoljno da je Sud utvrdio samo povredu članka 6. stavka 1. i time otvorio put za buduće postupke.⁵⁴¹ Ovakvo postupanje će otvoriti put za mnoge koji nisu zadovoljni djelovanjem svojih država te će usporiti zakonodavne i političke napretke. Posebno je opasno da se ne započne preispitivati valjanost nacionalnih mjera u borbi protiv klimatskih promjena što ova presuda na mala vrata otvara put.⁵⁴² Iz tog se razloga boji da ova presuda ne postigne suprotan učinak i izazove suprotan efekt od onog koji je većina željela postići.⁵⁴³

⁵²⁸ Partly Concurring Partly Dissenting Opinion of Judge Eicke (n 450), para 38., op. cit. „... i ranija praksa u predmetu *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania* [GC], no. 47848/08, §§ 111 – 113.”

⁵²⁹ Ibid., 44, Takvo uporište ne postoji u članku 34., nije bilo potrebno da se članovima osigura efikasan pristup sudu, pozivanje na kompleksnost klimatskih slučajeva ne dopušta da sama ta činjenica daje udruzi *ius standi*.

⁵³⁰ Ibid., para 39.

⁵³¹ Ibid., para 34.

⁵³² Ibid., para 43.

⁵³³ Ibid., para 45.

⁵³⁴ Ibid., para 59.

⁵³⁵ Ibid., para 60.

⁵³⁶ Ibid., para 63., Sud i sam navodi da nije dizajniran da pruži opću zaštitu okolišu, da u Konvenciji i protokolima nema prava na čist okoliš, da bi utjecali na ljudska prava potrebno je da imaju određen intenzitet jačine povrede.

⁵³⁷ Ibid., para 65. a, Pravo na efektivnu zaštitu, od strane države, njihovog prava na život, zdravlje, dobrobit i kvalitetu života od nepovoljnih učinaka i rizika koje uzrokuju klimatske promjene.

⁵³⁸ Ibid., para 65. b, Dužnost da primjeni i efektivno primjeni u praksi pravila i mjere koja imaju sposobnost umanjiti postojeće i potencijalne nepovratne buduće efekte klimatskih promjena.

⁵³⁹ Ibid., para 66.

⁵⁴⁰ Ibid., para 67.

⁵⁴¹ Ibid., para 68.

⁵⁴² Ibid., para 69.

⁵⁴³ Ibid., para 70.

8.1.1.5.5.10. Izvršenje presude

Prema podacima sa službene stranice ESLJP-a za izvršenje presuda (HUDOC EXEC), još uvijek nisu poduzeti nikakvi koraci za izvršenje presude. Donošenje akcijskog plana, odnosno odgovor, se očekuje do 09. listopada 2024. godine.⁵⁴⁴

8.1.2. *Duarte Agostinho i ostali protiv Portugala i 32 druge države*⁵⁴⁵

Ovo je drugi od tri slučaja. Samo ime nam govori da se radi o specifičnom slučaju, a i daje nam naznaku što će se vezano za njega obrađivati. Radi se o zahtjevu protiv 33 države članice Vijeća Europe. Odmah nam se nameće pitanje kako je to moguće u smislu jurisdikcije iz članka 1. Ovo i još neka dodatna pitanja će biti predmet nadolazeće analize. Kao mala napomena, Sud je znanstvene spoznaje i relevantne odredbe međunarodnog prava obradio u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* te je naveo da se jednako primjenjuju na ostala dva slučaja. Radi toga, oni se neće naknadno spominjati osim ako se radi o nekoj prethodno navedenoj činjenici.

8.1.2.1. Činjenice slučaja

Tužbu je sudu podnijelo šestero portugalskih državljana⁵⁴⁶ sukladno članku 34. Konvencije protiv Portugala i 32 druge države.⁵⁴⁷ Podnositelji se žale na povrede članka 2. (pravo na život), 3. (zabrana mučenja)⁵⁴⁸, 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života) i 14. (zabrana diskriminacije)⁵⁴⁹ Konvencije. Podnositelji su se oslanjali na relevantne međunarodne dokumente, izvješća radnih grupa i nalaze stručnjaka.⁵⁵⁰ Ono za što su posebno držali države odgovorne je: da su ispuštali emisije unutar svoje teritorijalne nadležnosti, da su izvozili fosilna goriva, da su uvozili proizvode za koje je bilo potrebno dodatno ispuštanje emisija i da su poduzeća nad kojima vrše jurisdikciju ispuštala emisije i u prekomorske zemlje.⁵⁵¹

Podnositelji su u svojim pisanim očitovanjima iznijeli koje konkretne probleme imaju. Pa su tako, podnositelji od 1 do 3 iznijeli da su odlučili podnijeti tužbu sudu nakon izbijanja velikog šumskog požara u ljeti 2017. koji je zahvatio dio Portugala gdje oni žive. Naveli su da nitko od njih, njihovih obitelji ili prijatelja nije stradao, ali da je od posljedice požara više od 60 ljudi izgubilo život dok su mnogi drugi teško ozlijeđeni. Podnositelje je to jako uznemirilo i bili su potreseni znajući za te činjenice. Naknadno je u listopadu iste godine opet izbio požar kada je

⁵⁴⁴ <[⁵⁴⁵ *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others* App no 39371/20 \(ECtHR, 9 April 2024\) <\[⁵⁴⁶ Podnositelji su djeca: prva podnositeljica gđica Cláudia Duarte Agostinho \\(rođena 1999.\\), drugi podnositelj g Martim Duarte Agostinho \\(rođen 2003.\\), treća podnositeljica gđica Mariana Duarte Agostinho \\(rođena 2012.\\), četvrta podnositeljica gđica Catarina Dos Santos Mota \\(rođena 2000.\\), peta podnositeljica gđica Sofia Isabel Dos Santos Oliveira \\(rođena 2005.\\) i šesti podnositelj g André Dos Santos Oliveira \\(rođen 2008.\\).\]\(https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2239371/20%22\],%22itemid%22:\[%22001-233261%22\]}> accessed 12 August 2024.</p></div><div data-bbox=\)](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22fulltext%22:[%22verein%22],%22execdocumenttypecollection%22:[%22CEC%22],%22execidentifier%22:[%22004-65565%22]}> accessed 12 August 2024.</p></div><div data-bbox=)

⁵⁴⁷ Republika Austrija, Kraljevina Belgija, Republika Bugarska, Švicarska Konfederacija, Republika Cipar, Češka Republika, Savezna Republika Njemačka, Kraljevina Danska, Kraljevina Španjolska, Republika Estonija, Republika Finska, Francuska Republika, Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske, Helenska Republika, Republika Hrvatska, Mađarska, Irska, Talijanska Republika, Republika Litva, Veliko Vojvodstvo Luksemburg, Republika Latvija, Republika Malta, Kraljevina Nizozemska, Kraljevina Norveška, Republika Poljska, Rumunjska, Ruska Federacija, Slovačka Republika, Republika Slovenija, Kraljevina Švedska, Republika Turska i Ukrajina.

⁵⁴⁸ Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.

⁵⁴⁹ Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost.

⁵⁵⁰ *Duarte Agostinho* (n 545), para 12.

⁵⁵¹ *Ibid.*, para 13.

45 ljudi izgubilo život.⁵⁵² Tužbu su podnijeli zato što su ih ovi požari osvijestili da su klimatske promjene prijetnja ne samo budućnosti planeta, već i njima samima. Znajući da njihova vlada ne radi dovoljno odlučili su samostalno nešto napraviti. Portugal su opet 2020. godine zadesili veliki požari. Klimatske promjene u podnositeljima izazivaju strah za budućnost i za njihovo buduće, potencijalno, potomstvo. Pogotovo ih je deprimiralo saznanje činjenice od strane znanstvenika da je Portugal žarišna točka za ekstremne vrućine i požare.⁵⁵³ Navode razne načine na koje visoke temperature, suše, požari i ostali ekstremi mogu utjecati na njih u budućnosti. Radi toga će morati više vremena provoditi u zatvorenim prostorima, imati će smanjenu razinu energije i loše će spavati.⁵⁵⁴

Podnositeljica 4 je bila susjeda obitelji Agostinho (prijateljica podnositelja 1 do 3), a odlučila se na podnošenje tužbe zbog velikog straha koji su požari u njoj izazvali. Nije nikada pretrpjela nikakve posljedice globalnog zatopljenja, ali je usred ljeta morala više vremena provoditi u zatvorenim prostorima. Radi straha nije dobro spavala te joj je dnevni život radi toga patio. Imala je astmu koja bi joj se mogla pogoršati ako kvaliteta zraka započne padati. To su bili njezini razlozi, koji su slični prethodnima, za podnošenje zahtjeva Sudu.⁵⁵⁵

Podnositelji 5 do 6 su odlučili podnijeti tužbu nakon što su na televiziji vidjeli slike požara i ljudi kako plaću za pomoć. To ih je uznemirilo. Oni sami nisu pretrpjeli nikakvu štetu.⁵⁵⁶ Dodatno ističu da ih brinu posljedice klimatskih promjena, pogotovo nakon čitanja nalaza ekspertnih radnih skupina.⁵⁵⁷

U zajedničkoj izjavi podnositelji navode koje ih sve posljedice klimatske krize mogu zadesiti u Portugalu: a) toplinski valovi radi kojih ne mogu boraviti vani i radi kojih teško spavaju po noći će se pogoršavati i trajati dulje; b) požari i dim kojih onemogućavaju da idu normalno u školu; c) zagađenje zraka i pogoršanje alergija; d) utjecaj na njihovo mentalno zdravlje.⁵⁵⁸ Uz to, svi podnositelji žive u području u kojem se temperature često penju i do 40°C.⁵⁵⁹

U odgovoru optužene države zajednički osporavaju efekte koje na njih imaju klimatske promjene⁵⁶⁰ Ističu da niti podnositelji niti članovi njihovih obitelji nisu pretrpjeli štetu ili ozljedu, bilo fizičku ili mentalnu. Probleme koje navode, da nisu mogli provoditi vrijeme na otvorenom i da su loše spavali, vide kao svakidašnji problem, a problem zbog bojazni za budućnost nisu dovoljno potkrijepili dokazima.⁵⁶¹ Podnositelji 1 do 3 nisu bili navedeni na listama žrtava požara⁵⁶², dok podnositelji 2 i 6 nisu osim dokaza da imaju astmu podastrli dokaz da im se za vrijeme toplinskih valova stanje pogoršalo.⁵⁶³ Uz to, portugalske vlasti tvrde da je mjesto gdje žive podnositelji prema Nacionalnoj procjeni rizika, koji dijeli teritorij Portugala u četiri kategorije po opasnosti od klimatskih rizika, okarakterizirano kao nisko rizično. Vezano

⁵⁵² Ibid., para 16.

⁵⁵³ Ibid., para 17.

⁵⁵⁴ Ibid., para 18.

⁵⁵⁵ Ibid., paras 20. i 21.

⁵⁵⁶ Ibid., para 22.

⁵⁵⁷ Ibid., para 23.

⁵⁵⁸ Ibid., para 26.

⁵⁵⁹ Ibid., para 28.

⁵⁶⁰ Ibid., para 31.

⁵⁶¹ Ibid., para 35.

⁵⁶² Ibid., para 36.

⁵⁶³ Ibid., para 37.

za mentalno zdravlje podnositelja tvrde da nemaju nikakve dokaze da im je dijagnosticiran neki poremećaj ili da su radi toga primali terapiju.⁵⁶⁴

8.1.2.2. Nacionalno pravo Portugala

Portugalsko nacionalno pravo na različite načine štiti ljudska prava, okoliš pa i pravo na podnošenje zahtjeva i pristup sudovima. Ta su prava zaštićena Ustavom⁵⁶⁵, zakonom 83/95⁵⁶⁶, Zakonom o okvirnoj okolišnoj politici.⁵⁶⁷

8.1.2.3. Slučajevi koji imaju utjecaj na donošenje odluke u predmetu *Duarte Agostinho*

Predmet *Sacchi i ostali protiv Argentine*⁵⁶⁸ je razmatrao Odbor za prava djeteta UN-a. Podnositelji su u tom predmetu šesnaestero djece. Tvrđili su da su žrtve klimatskih promjena i da su države odgovorne za (a) neuspješno sprječavanje predvidljivih kršenja ljudskih prava uzrokovanim klimatskim promjenama radi neuspješnog smanjenja njihovih emisija i (b) odgađanje naglih smanjenja emisije ugljika potrebnih za zaštitu života i dobrobiti djece na nacionalnoj i međunarodnoj razini.⁵⁶⁹ Iako je potvrdio odgovornost optuženih država, Odbor je morao odbaciti zahtjev zbog neiscrpljenosti domaćih pravnih sredstava. Utvrđujući odgovornost država, Odbor se pozvao na savjetodavno mišljenje iz 2017. Međuameričkog suda za ljudska prava. Citirao je prethodno spomenute značajne dijelove mišljenja vezane uz jurisdikciju, prekogranično onečišćenje i taj utjecaj na ljudska prava. Odbor citira najrelevantniji dio mišljenja: „... navedene povrede prava za koja se tvrdi da su žrtve pretrpjele moraju biti razumno predvidljiva za državu u vrijeme njezina činjenja ili propusta čak i radi utvrđivanja nadležnosti.“⁵⁷⁰ Kakogod, Odbor kaže da stranke nisu pokušale pokrenuti niti jedan domaći postupak kako bi ostvarili svoj cilj. Ne prihvaća argumente stranaka da bi pokretanje nacionalnog postupka bilo prezahtjevno ili preteško, nerazumno dugotrajno i da najvjerojatnije ne bi donijelo nikakvo poboljšanje. Odbor je alternativno navodio mogućnosti koje su bile dostupne podnositeljima, a koje isto tako nisu koristili.⁵⁷¹ Naveden se propust u tom slučaju, a slično i u predmetu *Duarte Agostinho*, pokazao odlučnim zašto zahtjev nije prošao dalje. Samim tim se pokazuje koliko je bitno, bez obzira na ishod, proći kroz propisana domaća pravna sredstva za tu vrstu postupka.

Kao izdvojeno, zanimljivo je ovdje spomenuti, budući da se u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* to nije nametnulo kao pitanje, da je Afrička komisija za čovjekova i ljudska prava u Generalnom komentaru 3 iznijela vrlo važne

⁵⁶⁴ Ibid., para 39.

⁵⁶⁵ Članak 9. propisuje zaštitu prirode i prirodnih resursa, članak 16. štiti od pogrešne interpretacije ljudskih prava, članak 52. daje pravo pojedincima i udruženjima na podnošenje zahtjeva i peticija, članak 66. štiti okoliš i s njime povezana ljudska prava.

⁵⁶⁶ Njegovim 2. odjeljkom jamči pravo na podnošenje *actio popularis*.

⁵⁶⁷ Njegovim 5. odjeljkom jamči da svi imaju pravo na čist okoliš i prava shodna tome, dok 7. odjeljkom jamči procesna prava za ostvarenje zahtjeva na čist okoliš gdje se uz pojedinačni zahtjev jamči i *actio popularis*

⁵⁶⁸ *Sacchi and Others v. Argentina* (CRC/C/88/D/104/2019, 22 September 2021) < https://www.google.com/search?q=CRC%2FC%2F88%2FD%2F104%2F2019+ohchr+https%3A%2F%2Fdocstore.ohchr.org+%E2%80%BA+FilesHandler+%E2%80%BA+uxubQ&rlz=1C1GCEB_enHR1104HR1104&oq=CRC%2FC%2F88%2FD%2F104%2F2019+ohchr+https%3A%2F%2Fdocstore.ohchr.org+%E2%80%BA+FilesHandler+%E2%80%BA+uxubQ&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIGCAEQRRg60gEJMTA3NDhqMG05qAIAAsAIB&sourceid=chrome&ie=UTF-8> accessed 12 August 2024.

⁵⁶⁹ *Duarte Agostinho* (n 545), para 58.

⁵⁷⁰ Ibid., para 59.

⁵⁷¹ Ibid., para 60.

opservacije.⁵⁷² Ovo će nam kasnije biti putokaz u trenutku analize kamo vodi ovakva opća praksa u borbi protiv klimatskih promjena.

Jedini domaći slučaj koji se približno ticao istog problema, i gdje se postavilo pitanje ekstrateritorijalnosti, je bi slučaj *Neubauer i drugi protiv Federalne Republike Njemačke*⁵⁷³ gdje je Ustavni sud odlučivao o ustavnoj tužbi u povodu ispunjenosti obveza prema Federalnom Zakonu o klimatskim promjenama.⁵⁷⁴ Podnositelji su bili iz Bangladeša i Nepala. Ustavni je sud smatrao da trenutno obveze Njemačke države nisu vis-a-vis takve da bi odgovarala osobama koje žive u Bangladešu i Nepal. Globalno je zatopljenje fenomen protiv kojeg se sve države zajednički trebaju boriti. Njemačka može raditi na smanjenju svojih emisija, što u konačnici i globalno doprinosi boljem životu ljudi koji žive drugdje, ali ona ne može pružiti jednaku zaštitu temeljnim pravima pojedinaca koji ne žive na njenom teritoriju jer na svojem teritoriju ima neke dodatne mogućnosti koje zbog nacionalne suverenosti i granica koje postoje ne može drugdje vršiti. Kakogod, to ne iskupljuje Njemačku da odradi svoj dio posla i prihvati političku i pravnu obvezu kakva postoji u međunarodnom pravu.⁵⁷⁵ Ovo je značajno jer zapravo na objektivna način opisuje zašto pojedinci iz države A ne mogu tužiti državu B da nije djelovala dovoljno na smanjenju emisija. Naravno, ova tvrdnja nije generalna i ne vrijedi u svim slučajevima, ali daje razlog zašto su zahtjevi pojedinaca protiv druge države trenutno neostvarivi.

Time bi se postiglo ono nazadovanje koje je sudac Eicke govorio u svom izdvojenom mišljenju. Tada država može biti samo međunarodno odgovorna. Druga je situacija ako specifične djelatnosti na njezinom teritoriju ili pod jurisdikcijom uzrokuju prekograničnu štetu ili specifično pojedincima izvan njezinog teritorija. Tada se vraćamo na onu obvezu koju je lijepo istaknula i opisala Afrička komisija. Davanje bilo kome za pravo da tuži stranu državu za neispunjenje njezinih pozitivnih obveza u ovakvim bi predmetima uistinu kočilo i nazadovalo zakonodavni postupak i implementaciju mjera za borbu protiv nepovoljnih učinaka klimatskih promjena. To je vjerojatno i ESLJP uvidio odlučujući u slučaju *Duarte Agostinho* te je može bitno i donio takvu odluku iz tih razloga kako su utvrđeni u predmetu *Neubauer i drugi*.

8.1.2.4. Podnesci umješaka

Kao i u prethodnom postupku, umješaci su podnijeli svoja mišljenja Sudu. Sve države negiraju odgovornost, tvrde da se jurisdikcija ne može tako zasnovati i tumačiti te da podnositelji nisu iscrpili domaća pravna sredstva. U korist podnositelja, mišljenje dostavljaju agencije, nevladine udruge i međunarodna tijela. Povjerenik za ljudska prava Vijeća Europe ističe da klimatska

⁵⁷² African Commission on Human and Peoples' Rights, 'General Comment No. 3 On The African Charter On Human And Peoples' Rights: The Right To Life (Article 4)' (Banjul, The Gambia 12 December 2015), op. cit. „Država će poštovati pravo na život pojedinaca izvan svog teritorija. Država također ima određene obveze zaštite prava na život takvih pojedinaca. Priroda ove obveze ovisi, na primjer, o opsegu u kojem država ima nadležnost ili na drugi način ima efektivni autoritet, moć ili kontrolu nad počiniteljem ili žrtvom (ili nad pravima žrtve), ili vrši efektivnu kontrolu nad teritorijem na kojem su prava žrtve pogođena, ili država djeluje na način za koji bi se mogao razumno predvidjeti da će rezultirati protupravnim lišenjem života. U svakom slučaju, međunarodno običajno pravo zabranjuje, bez teritorijalnog ograničenja, proizvoljno lišavanje života.” <<https://www.refworld.org/legal/general/achpr/2015/en/70896>> accessed 12 August 2024.

⁵⁷³ *Neubauer and Others v Federal Republic of Germany* [2021] BvR 2656/18, 1 BvR 288/20, 1 BvR 96/20, 1 BvR 78/20

<https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2021/03/rs20210324_1bvr265618en.html?jsessionid=5B51A5101382945D41165825C0743E06.internet982> accessed 12 August 2024.

⁵⁷⁴ *Duarte Agostinho* (n 545), para 64.

⁵⁷⁵ Ibid., para 65., Order of the First Senate of 24 March 2021, 1 BvR 2656/18 E:BVerfG:2021:rs20210324.1bvr265618.

kriza osuđuje mnoge mlade na težak život. To stanje dodatno otežava činjenica što oni nemaju riječ u politici i procesu donošenja odluka.⁵⁷⁶ UN-ov specijalni izvjestitelj za ljudska prava i okoliš smatra da su djeca posebno ranjiva od utjecaja klimatskih promjena.⁵⁷⁷ Europska mreža nacionalnih institucija za ljudska prava smatra da posljedice po mentalno zdravlje djece i mladih može zadovoljiti da dolaze u doseg primjene članka 34. Konvencije. Uz to, oni imaju manje mogućnosti za izraziti svoje mišljenje i zastupati svoja prava pred sudom.⁵⁷⁸

8.1.2.5. Postupak povodom zahtjeva pred Europskim sudom za ljudska prava

Sud se prvotno ograničava na razmatranje pitanja jurisdikcije kako je definirana člankom 1.⁵⁷⁹ Nakon toga sagledava pitanje jesu li iscrpljena domaća pravna sredstva te prelazi na ispitivanje statusa žrtve ako će na prethodno odgovoriti pozitivno.⁵⁸⁰ Nije utvrđivao polazne pretpostavke tko se ima smatrati žrtvom posljedica klimatskih promjena uslijed ne djelovanja države, pretpostavke same odgovornosti države te nije dalje navodio relevantne međunarodne izvore jer je sve to prethodno utvrđeno u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*, a to se primjenjuje i u ovom predmetu.

8.1.2.5.1. Pitanje jurisdikcije

Sud navodi sažetak što smatra pitanjem jurisdikcije gledano iz prakse slučaja *M.N. i ostali protiv Belgije*.⁵⁸¹ U najbitnijem ističe da je jurisdikcija primarno teritorijalna. Sud navodi da postoji iznimka kada je država odgovorna za radnje izvan svog teritorija.⁵⁸² Ima još iznimaka koje se odnose na situaciju kad država vrši efektivnu kontrolu nad stranim teritorijem (*ratione loci*) ili osobama (*ratione personae*).⁵⁸³ ⁵⁸⁴ Sama činjenica da su odluke donesene na nacionalnoj razini utjecale na položaj osoba rezidenta u inozemstvu nije takva da bi se utvrdila nadležnost dotične države nad tim osobama izvan svog teritorija.⁵⁸⁵ Kako bi se utvrdilo primjenjuje li se Konvencija na pojedini slučaj, Sud mora ispitati postoje li iznimne okolnosti u vezi s prirodom kontrole između podnositelja zahtjeva i tužene države, kako bi se pokazalo je li potonja stvarno provodila autoritet ili kontrolu nad njim ili njom.

Kada država vrši efektivnu kontrolu nad nekim područjem, zakonitu ili nezakonitu, izvan svog nacionalnog teritorija, može se smatrati da ta država provodi jurisdikciju na tom području i njezina se obveza prema članku 1. Konvencije proteže na osiguranje cjelokupnog niza materijalnih prava navedenih u Konvenciji i dodatnim protokolima. Tako je čak i ako se takva

⁵⁷⁶ Ibid., 137.

⁵⁷⁷ Ibid., 143.

⁵⁷⁸ Ibid., 146.

⁵⁷⁹ Visoke ugovorne stranke osigurat će svakoj osobi pod svojom jurisdikcijom prava i slobode određene u odjeljku I. ove Konvencije.

⁵⁸⁰ *Duarte Agostinho* (n 545), para 167.

⁵⁸¹ *M.N. and Others v. Belgium* App no 3599/18 (ECtHR, 5 May 2020) <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%223599/18%22\],%22itemid%22:\[%22001-202468%22\]}>](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%223599/18%22],%22itemid%22:[%22001-202468%22]}>) accessed 12 August 2024.

⁵⁸² Ustanovljeno u predmetima: *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia* App no 48787/99 (ECtHR, 8 July 2004), para 314; *Medvedyev and Others v. France* App no 3394/03 (ECtHR, 29 March 2010), para 64; *Al-Skeini and Others v. United Kingdom* App no 55721/07 (ECtHR, 7 July 2007), para 131; *Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey* App no 36925/07 (ECtHR, 29 January 2019), para 178.

⁵⁸³ Primjeri za personalni koncept: djelovanje diplomatskog ili konzularnog predstavnika, djelovanje agenata u zrakoplovu i na brodu, uporaba sile državnih agenata na teritoriju druge države, nad zatvorenici, vojne granične kontrole. Primjer za teritorijalni koncept: autonomne regije, separatističke regije, vršenje suverene vlasti druge države uz njezinu suglasnost, okupacija.

⁵⁸⁴ *Duarte Agostinho* (n 545), para 168.

⁵⁸⁵ *M.N.* (n 581), para 112.

kontrola provodi neizravno, putem njezinih oružanih snaga ili preko podređene lokalne uprave, kao u slučaju sjevernog Cipra, Transdnjestrije ili Gorskog Karabaha.

Nakon tog razmatranja, Sud prelazi na ocjenu sadašnjih činjenica u tom svijetlu. Svi podnositelji su državljani i stanovnici Portugala, prema tome odgovornost Portugala je uspostavljena temeljem članka 1.⁵⁸⁶ Kako Sud sam kaže, ne postoji nikakva činjenica koja govori u prilog da je bilo koja druga država vršila efektivnu kontrolu nad područjem gdje su podnositelji obitavali. Time nadležnost temeljem *ratione loci* nije osnovana.⁵⁸⁷ S druge strane, ne može se tvrditi da su agenti bilo koje države vršili efektivnu kontrolu, kako je opisano u sudskoj praksi, nad podnositeljima. Iz tog razloga nadležnost *ratione personae* nije osnovana.⁵⁸⁸ Radi navedenog nije moguće uspostaviti kauzalnu vezu između podnositelja i optuženih država u pogledu kršenja članka 2. Konvencije.⁵⁸⁹

Iako postoje izvanredne mogućnosti za uspostavu ekstrateritorijalne jurisdikcije, jasno je iz podneska stranaka da one ne odgovaraju onome što je Sud prethodno zahtijevao u uspostavljenoj praksi.⁵⁹⁰ Nije se moguće pozvati na izvanredne okolnosti slučaja, kao što to podnositelji rade, za ustanovljenje ekstrateritorijalne odgovornosti. Podnositelji se ne mogu osloniti na taj koncept ovdje zato što Sud sam kaže kako je u trenutku kada ga je ustanovio bio izričito primjenjiv za potrebe tog slučaja i da se odnosio na direktnu vezu i prirodu tih podnositelja i te optužene države gdje je opet efektivna kontrola nad njima bila dokazivana.⁵⁹¹

Sud sagledava je li moguća primjena svega navedenog u odnosu na klimatske promjene. Ističe se nekoliko činjenica. Prvo, države imaju apsolutnu vlast nad javnim i privatnim aktivnostima koje se vrše na njihovom teritoriju u pogledu emisija. U tom su kontekstu preuzele određene međunarodnopravne obveze na sebe (e. g. Pariški sporazum i Nacionale utvrđene doprinose).⁵⁹² Drugo, kolikogod kompleksno i slojevito, postoji kauzalna veza između emisija koje se ispuštaju na teritoriju određene države i nepovoljnih učinaka na prava i dobrobit ljudi koji su izvan tog teritorija, a time izvan jurisdikcije i njezinih granica.⁵⁹³ Treće, problem klimatskih promjena je uistinu egzistencijalna prijetnja čovječanstvu u pogledu da ga razlikuje od drugih situacija sa različitom kauzalnom vezom.⁵⁹⁴

Unatoč svemu tome, Sud ne može prihvatiti, stajalište o novom ekstrateritorijalnom naslovu ili da proširi postojeće.⁵⁹⁵ Sud ne nalazi niti mogućnost da se ta jurisdikcija zasnije na činjenici kršenja pozitivnih obveza, kako su to podnositelji zamislili.⁵⁹⁶ Uz to ne postoji nikakav poseban odnos između podnositelja i drugih optuženih država koji bi doveo do zasnivanja jurisdikcije.⁵⁹⁷ Niti činjenica da su dio Europske unije i da imaju njezino državljanstvo ne znači da se može uspostaviti veza između njih i tih država članica za odgovornost.⁵⁹⁸ Sud ističe i to da se pojam jurisdikcije treba razdvojiti i razlikovati od pojma odgovornost koja se sagledava u fazi

⁵⁸⁶ Duarte Agostinho (n 545), para 178.

⁵⁸⁷ Ibid., para 181.

⁵⁸⁸ Ibid., para 182.

⁵⁸⁹ Ibid., para 183.

⁵⁹⁰ Ibid., para 185.

⁵⁹¹ Ibid., paras 187. i 188.

⁵⁹² Ibid., para 192.

⁵⁹³ Ibid., para 193.

⁵⁹⁴ Ibid., para 194.

⁵⁹⁵ Ibid., para 195.

⁵⁹⁶ Ibid., para 198.

⁵⁹⁷ Ibid., para 199.

⁵⁹⁸ Ibid., para 200.

preispitivanja merituma slučaja.⁵⁹⁹ Uzimajući to u obzir, nikako se ne može prihvatiti da je zbog premale odgovornosti i utjecaja Portugala na tom području potrebno tužiti i utvrditi odgovornost svih ostalih država kako bi se postiglo poboljšanje.⁶⁰⁰ Jednako tako, nije moguće prihvatiti tezu da dolazi do uspostave nadležnosti zato što te države, potencijalno, kontroliraju Konvencijske interese podnositelja. Nigdje u sudskoj praksi Suda to nije ustanovljeno.⁶⁰¹ Traženje uspostave ekstrateritorijalne primjene je zapravo neefikasno jer se svi izvori emisija stakleničkih plinova i aktivnosti koje ih proizvode nalaze unutar jurisdikcija država i na njihovom teritoriju.⁶⁰² ESLJP kaže da bi uspostava takve jurisdikcije dovela do velikih neizvjesnosti za države. To bi dovelo do uspostave neograničene ekstrateritorijalne odgovornosti države, praktički bilo kome u svijetu. To bi pretvorilo Konvenciju u globalni klimatski akt. Radi navedenog, zahtjev podnositelja ne nalazi nikakvo uporište u Konvenciji.⁶⁰³ Sud navodi da je odlučujući uzeo u obzir i druge⁶⁰⁴ relevantne dokumente koji bi govorili u prilog uspostavi nadležnosti, ali da na kraju to nema smisla na način kako su podnositelji postavili i zahtijevali.⁶⁰⁵ Sud zaključuje da zbog svega navedenog nije moguće uspostaviti jurisdikciju u pogledu 32 optužene države. To je moguće napraviti samo prema Portugalu.⁶⁰⁶

607

8.1.2.5.2. Iscrpljenost domaćih pravnih sredstava

Sud navodi praksu kojom je ustanovio što smatra pod pojmom iscrpljenosti pravnih sredstava. Navodi određene činjenice koje moraju biti zadovoljene. On ne bi trebao preuzeti ulogu visokih ugovornih stranaka čija je dužnost poštivanje temeljnih prava i sloboda na nacionalnoj razini. Pravilo iscrpljenosti se temelji na pretpostavci da postoje efikasna sredstva na domaćoj razini koja mogu odgovoriti na potencijalna kršenja. Oni koji žele svoja prava ostvariti i pozvati se na nadzornu ulogu ESLJP-a trebaju prvo koristiti pravna sredstva koja su im dostupna na nacionalnoj razini. Sud nije Sud prvog stupnja, niti ima kapacitet za to niti je tako zamišljen. Uz to, ako je moguće, treba proći i kroz domaći žalbeni postupak. Tamo gdje podnositelj nije ispunio ove zahtjeve treba se smatrati da je njegov zahtjev nedopušten radi neiscrpljenosti nacionalnih pravnih sredstava. Jednako tako, imanje sumnje u uspjeh zahtjeva ili žalbe pred sudom nije valjan razlog za neiscrpljenost tih sredstava.⁶⁰⁸

Nakon toga, Sud razmatra kako se to primjenjuje na slučaj *Duarte Agostinho*. Odmah se navodi da je nesporno da podnositelji nisu pokrenuli nikakav domaći pravni postupak po ovom pitanju.⁶⁰⁹ ESLJP navodi kako je u Ustavu njihove zemlje propisano pravo na zdrav okoliš te je i direktno primjenjivo i utuživo pred domaćim sudovima. Čak im je zajamčen institut *actio popularis*, za razliku od Švicarskog predmeta gdje to nije bio slučaj, kojim su mogli tražiti bolje ponašanje države.⁶¹⁰ Kraj toga, imali su mogućnost korištenja izvanugovorne građanske tužbe

⁵⁹⁹ Ibid., para 202.

⁶⁰⁰ Ibid., para 203.

⁶⁰¹ Ibid., para 205.

⁶⁰² Ibid., para 207.

⁶⁰³ Ibid., para 208.

⁶⁰⁴ Uzeo je u obzir Preambulu Okvirne konvencije UN-a o promjeni klime, članak 1. i 2. Konvencije o prekograničnom onečišćenju zraka na velikim udaljenostima, savjetodavno mišljenje Međuameričkog suda za ljudska prava te slučaj *Sacchi* i drugi.

⁶⁰⁵ *Duarte Agostinho* (n 545), para 211.

⁶⁰⁶ Ibid., para 214.

⁶⁰⁷ Ibid., točka 3. Izreke.

⁶⁰⁸ Ibid., para 215.

⁶⁰⁹ Ibid., para 217.

⁶¹⁰ Ibid., para 219.

Iz svega navedenog, Sud ne nalazi da su postojali neki posebni razlozi radi kojih bi bilo opravdano prihvatiti da podnositelji nisu iskoristili domaća pravna sredstva radi ostvarenja svog cilja. Takvim radnjama podnositelji nisu dali priliku domaćim sudovima da obave svoju zadaću u zaštiti temeljnih prava.⁶¹⁵ Nikako nije prihvatljiva tvrdanja da domaći sudovi imaju u ovakvom predmetu supsidijarnu ulogu u odnosu na ESLJP i da on treba prvi saslušati predmet.⁶¹⁶ Radi navedenog, zahtjev podnositelja treba smatrati nedopuštenim zbog neiscrpljenosti domaćih pravnih sredstava.^{617 618}

Glede statusa žrtve Sud kaže da postoji značajan manjak dokaza i jasnoće u pogledu situacije podnositelja da bi se moglo pristupiti preispitivanju njihovog statusa žrtve kako je Sud odredio prema kriterijima ustanovljenim u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*.⁶¹⁹ Nadovezuje se na već prethodno rečeno da taj manjak jasnoće i dokaza pripisuje neiscrpljenosti domaćih pravnih sredstava. Radi svega, Sud se nije upustio u preispitivanje statusa žrtve podnositelja kako je definirano člankom 34. Konvencije.^{620 621}

Sud odbacuje zahtjev te utvrđuje da nije bilo drugih povreda Konvencije. U ovoj presudi nije bilo izdvojenih mišljenja.

Ovaj se predmet tiče trećeg slučaja kojeg je razmatralo Veliko vijeće Suda. Razlikuje se od drugog utoliko što se ne postavlja posebno pitanje jurisdikcije. Utoliko je sličan prvom slučaju. Specifičnosti će biti izložene sustavno ali treba reći da je slučaj daleko jednostavniji od prethodna dva.

Podnositelj je Francuz koji je živio u Francuskoj. Bavi se politikom te je od 2001. do 2019. bio gradonačelnik općine Grande-Synthe. Na kraju mandata je izabran za zastupnika u Europskom

⁶²² *Carême* v. *France* App no 7189/21 (ECtHR, 9 April 2024) <
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%227189/21%22\],%22itemid%22:\[%22001-233174%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%227189/21%22],%22itemid%22:[%22001-233174%22]})>
 accessed 12 August 2024.

parlamentu te se radi toga preselio u Brussels. Postupak je započeo pred domaćim tijelima na način da je 2018. kao građanin, gradonačelnik i u ime općine postavio određene zahtjeve Predsjedniku Francuske Republike, Premijeru i Ministru ekološke tranzicije i solidarnosti.⁶²³

Obzirom da njegovi zahtjevi nisu ispunjeni, niti da je dobio odgovor, pokreće 2019. postupak pred Državnim vijećem (*Conseil d'Etat*) radi nedjelovanja.⁶²⁴ U zahtjevu iznosi nepovoljne učinke klimatskih promjena na okoliš i ljude, pogotovo na Francusku za koju ističe da je najviše pogođena. Francusku pogotovo ugrožava erozija obale i rizične poplave koje će do 2030. postati katastrofalne. Ističe da je Francuska u 2017. podignula svoj karbonski proračun za 6.7 posto te da zbog toga nije ispunila ciljeve smanjenja emisija u periodu od 2015. do 2018.⁶²⁵ Specifično, općina Grande-Synthe je na takvom mjestu⁶²⁶ da ju ostavlja ranjivom na obilne oborine i podizanje razine mora koji zajedno povećavaju opasnost od potapanja obale. S druge strane, toplinski valovi uzrokuju suše koje uništavaju tlo i zagađuju zrak. Uz to klimatske su promjene u toj općini napravile i veliku materijalnu štetu koja je bila visoka.⁶²⁷ Sve navedeno govori u prilog da općina ne može sama spriječiti i smanjiti štetne učinke klimatske krize.⁶²⁸ Kao pravnu podlogu podnositelj tvrdi da je Francuska obvezna na djelovanje prema domaćim propisima, Europskom zakonodavstvu i Pariškom sporazumu kako bi smanjila utjecaj klimatskih promjena. Ističe i da je država dužna djelovati u tom smjeru kako bi zaštitila prava iz članka 2. i 8. Konvencije. Radi toga poziva Državno vijeće da slijedi praksu Nizozemskog Vrhovnog suda u slučaju *Urgenda*.⁶²⁹ Podnositelj od Državnog vijeća traži da naredi vlastima da u roku od najviše šest mjeseci poduzmu sve mjere, zakonske i administrativne, kako bi se smanjile emisije stakleničkih plinova proizvedene na Francuskom teritoriju.⁶³⁰

U odgovoru na optužbe, Ministarstvo ekološke tranzicije i solidarnosti tvrdi da Državno vijeće nema zakonsku osnovu da tako nešto naredi državnim vlastima te da je navedeno izvan njihove ovlasti. Tvrdi da općina i gradonačelnik nemaju pravni interes na podnošenje takvog zahtjeva zato što zakonodavstvo o klimatskim promjenama ne spominje tu općinu specifično. Navode da općina nema direktan pristup moru te da simulacije ne pokazuju da je u nekoj ozbiljnijoj opasnosti od poplava. Isto tako navode da znanstveni dokazi ne navode da je erozija obale uzrokovana klimatskim promjenama, a podnositelj ne navodi dokaze i dokumente koji povezuju tu pojavu sa klimatskom krizom.⁶³¹ Ističu i činjenicu da se pojedinci nemaju pravo pozivati na Pariški sporazum jer im ne dodjeljuje, osobno, nikakva prava, a da podnositelj nije specificirao koje je obveze specifično Francuska prekršila.⁶³²

⁶²³ Ibid., para 11., op. cit. „Zahtjevi: (a) trebaju poduzeti sve potrebne mjere za suzbijanje emisija stakleničkih plinova proizvedenih na nacionalnom teritoriju kako bi se uskladili s relevantnim obvezama koje je Francuska preuzela u tom pogledu; (b) obuhvatiti sve potrebne zakonodavne i regulatorne inicijative kako bi se “učinilo obveznim dati prednost klimatskim pitanjima” i zabraniti sve mjere koje bi mogle povećati emisije stakleničkih plinova; i (c) provesti sve mjere prilagodbe prema klimatskim promjenama u Francuskoj.“.

⁶²⁴ Ibid., para 13.

⁶²⁵ Ibid., para 14.

⁶²⁶ Leži na obali Engleskog kanala.

⁶²⁷ Od 1995. do 2010. općina je potrošila između 100 000 i 500 000 eura na sanacije štete.

⁶²⁸ *Carême* (n 622), para 15.

⁶²⁹ Ibid., para 17.

⁶³⁰ Ibid., para 18.

⁶³¹ Ibid., para 19.

⁶³² Ibid., para 21.

8.1.3.2. Postupak pred Državnim vijećem

Vijeće je 2020. donijelo odluku da zahtjev podnositelja nije podložan pravnom preispitivanju.⁶³³ Vezano za opasnost po obalnu francusku Vijeće ističe da će ti predjeli doživjeti teže probleme tek između 2030. i 2040. te da podnositelj nema pravni interes kada navodi da će njegova rezidencija biti u opasnosti u tom periodu.⁶³⁴ Radi toga je njegov interes previše neizvjestan da bi mu se pružila zaštita, te se navodi da je vrlo upitno što će se odvititi u periodu za 20 godina.⁶³⁵ Zadnje što je Vijeće razmatralo je to je li država poduzela sve obveze na koje se obvezala sukladno relevantnim međunarodnim instrumentima.

Vijeće je našlo da je država premašila dopuštene razine karbonskog proračuna za period od 2015. do 2018. gdje je smanjivala 1 posto emisija godišnje umjesto 2.2 posto na koje se obvezala. Uz to je istaknulo nalaze Visokog vijeća za klimu koje je utvrdilo da poduzete mjere nisu bile dovoljne.⁶³⁶ Nadalje, ističe se da je Francuska značajno povisila karbonski proračun za period od 2019. do 2023. gdje je povisila maksimalan limit emisija s 399 na 422 Mt CO₂ po godini. Takvom praksom bi se postigli zadani ciljevi, ali bi se puno veći naponi morali uložiti kako se vrijeme pomiče prema 2050. Ukratko, Francuska je odgodila oštro smanjenje emisija.⁶³⁷ Državno vijeće je utvrdilo da je smanjenje emisija u 2019. bilo neznatno, a ono u 2020. nedovoljno obzirom na krizu koja prijeti ljudskom zdravlju. Smanjenje od 40 posto do 2030. u usporedbi sa 1990. nije bilo izgledno dostižno ovakvom praksom.⁶³⁸

Radi toga je Vijeće naložilo vlastima da poduzmu dodatne mjere do kraja ožujka 2023. godine kako bi se dostigle redukcije emisija koje su propisane nacionalnim zakonom.⁶³⁹ U travnju 2022. općina podnosi zahtjev Državnom vijeću da odredi novčanu kaznu radi neispunjenja njegovog naloga.⁶⁴⁰ U svibnju 2023. Vijeće donosi odluku kojom utvrđuje da je vlada poduzela određene mjere za smanjenje emisija i time demonstrirala volju da se implementira odluka Državnog vijeća, ali i dalje nije postojala garancija da će redukcija tih emisija dostići zadani cilj. Zbog toga je Vijeće naložilo vladi da poduzme dodatne mjere do kraja lipnja 2024. i da ih izvijesti o njima do kraja 2023. godine.

Ovo je vrlo slično predmetu *Urgenda* gdje je sud ustanovio odgovornost države i naložio da djeluje. Takva praksa je ključna da bi se ostvarilo stvarno djelovanje i napredak na području klimatskih promjena i smanjenju emisija. Ovime se potvrđuje ono što je Sud rekao u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*, a to je da jedino nacionalne mjere i volja mogu dovesti do sprječavanja teških posljedica kršenja ljudskih prava u ovakvim predmetima.

8.1.3.3. Postupak pred Europskim sudom za ljudska prava

8.1.3.3.1. Uvodni dio

Radi svega navedenog podnositelj podnosi zahtjev Sudu 28. siječnja 2021. godine temeljem članka 34. Konvencije tvrdeći da je svojim nepostupanjem Francuska prekršila članak 2. i 8.

⁶³³ Ibid., para 26., op. cit. „... činjenica da izvršna vlast ne podnosi zakonodavni prijedlog parlamentu se tiče odnosa između grana vlasti i time izlazi izvan ovlasti upravnih sudova. Zbog toga, argumenti koji se navode u podnesku ... trebaju biti odbačeni.“

⁶³⁴ Ibid., para 28.

⁶³⁵ Ibid., para 29.

⁶³⁶ Ibid., para 32.

⁶³⁷ Ibid., para 33.

⁶³⁸ Ibid., para 35.

⁶³⁹ Ibid., para 36., gdje su specifičnosti navedene u članku L. 100-4 Energetskog zakona I u aneksu I of Uredbe (EU) 2018/842.

⁶⁴⁰ Ibid., para 37.

Konvencije. Država ističe u odgovoru na podnesak da je trenutno taj postupak otvoren pred Državnim vijećem i pred upravnim sudovima. Istovremeno, smatraju da ESLJP ne može odlučivati o razini emisija koje država treba smanjiti. Problemi koji se mogu ticati uporabe Konvencije odnose se samo na utjecaj na prava podnositelja.⁶⁴¹ Smatraju da podnesak g. Carêmea ima značaj *actio popularis* jer se podnositelj općenito žalio na nepovoljne efekte klimatskih promjena. Podsjećaju da se prava koje Konvencija jamči ne mogu koristiti kako bi se utjecalo na neke buduće događaje koji mogu utjecati na njih. Ujedno, dovode u pitanje i iscrpljenost domaćih pravnih sredstava.⁶⁴² Kakogod, glavno navode da podnositelj nije dokazao da je bio osobno i značajno pogođen posljedicama klimatskih promjena.⁶⁴³ Vezano za odluku Državnog vijeća smatraju da je ona oduzela status žrtve podnositelju, odnosno da je prihvaćen, djelomično, zahtjev općine gdje se tražilo poduzimanje dodatnih mjera. Time se uspostavio posredan put za upravne sudove da preispitaju je li djelovanje vlasti sukladno EU i nacionalnim propisima u ovom području.⁶⁴⁴ Smatraju da se članak 2. ne može primijeniti jer podnositelj nije dokazao da je njegov život na bilo koji način bio ugrožen na neposredan, stvaran i ozbiljan način.⁶⁴⁵ Osporavaju primjenu članka 8. jer oslanjanje na činjenicu da se podnositeljeva kuća nalazi u toj općini ne uspostavlja kauzalnu povezanost sa opasnostima i ozbiljnošću zahtijevanom za primjenu članka 8. Podnositelj nije dokazao da je bio onemogućen u korištenju svog prava na dom ili da je njegov privatni život patio zbog utjecaja klimatskih promjena uzrokovanim ispuštanjem emisija stakleničkih plinova.⁶⁴⁶ Ovdje su također postojali umješači iako u daleko manjem opsegu i sa mnogo manje opservacija nego li u prethodnim slučajevima.

8.1.3.3.2. Mišljenje i nalaz Suda

Sud odmah u prvom paragrafu Odluke navodi da se nije potrebno referirati na sve argumente vlade jer zahtjev podnositelja nije prihvatljiv.⁶⁴⁷ Ponavlja se ono što je ESLJP ustanovio u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* o tome tko se ima smatrati žrtvom klimatskih promjena.⁶⁴⁸ Ne nalazi razlog da preispituje hipotetsku prirodu rizika koje uzrokuju klimatske promjene koje utječu na podnositelja.⁶⁴⁹ Bitno je za istaknuti da je podnositelj i sam iznio činjenicu da je, nakon što je postao zastupnik u Europskom parlamentu, prodao kuću u Grande-Synthe, da više ne unajmljuje stan tamo i da se preselio u Brussel te da nema više veze sa općinom i da ne živi više u Francuskoj. Obzirom na tu činjenicu, Sud ustanovljuje da se u ovom slučaju ne može primijeniti članak 8. jer podnositelj ne može dokazati dodatne elemente povezanosti sa utjecajem na njegov privatni i obiteljski život.⁶⁵⁰ Pogotovo se navedeno ne može uzeti u obzir jer je u trenutku podnošenja zahtjeva naveo kao stalnu adresu onu u Grande-Synthe, a već tada nije tamo obitavao, dok činjenica⁶⁵¹ na kojoj temelji svoj zahtjev, u ovom trenutku, više uopće nije relevantna.⁶⁵² Radi toga se ne može smatrati da ima status žrtve kako je propisano člankom 34. Konvencije. Ujedno, Sud kaže da podnositelj nije imao pravo podnijeti zahtjev u svojstvu gradonačelnika ili u ime općine.⁶⁵³ Navedena se tumačenja, *per*

⁶⁴¹ Ibid., para 60.

⁶⁴² Ibid., para 61.

⁶⁴³ Ibid., para 62.

⁶⁴⁴ Ibid., para 63.

⁶⁴⁵ Ibid., para 64.

⁶⁴⁶ Ibid., para 65.

⁶⁴⁷ Ibid., para 75.

⁶⁴⁸ Ibid., para 76.

⁶⁴⁹ Ibid., para 80.

⁶⁵⁰ Ibid., para 81.

⁶⁵¹ Da je njegova kuća u opasnosti od budućih poplava i oluja koje će se dogoditi za 20 godina.

⁶⁵² *Carême* (n 622), para 82.

⁶⁵³ Ibid., para 85.

analogiam, primjenjuju i na članak 2.⁶⁵⁴ Da je Sud drugačijeg stajališta u praksi bi bilo teško razgraničiti između *actio popularis* i stvarnog i osnovanog zahtjeva koji pojedinci mogu imati za zaštitu svojih ljudskih prava.⁶⁵⁵ Ovim se štiti neposredno sam proces, ali posredno uključuje individualna prava ljudi na zaštitu od klimatskih promjena. ESLJP se zadovoljava činjenicom da je općina branila interese svojih stanovnika pred Državnim vijećem sukladno nacionalnom pravu.⁶⁵⁶ Završno, Sud navodi da podnositeljev zahtjev treba smatrati nedopuštenim, *ratione personae*, sa odredbama članka 35. stavka 3. Konvencije⁶⁵⁷

8.2. Ostali slučajevi pred Europskim sudom za ljudska prava

ESLJP je pored ova tri slučaja razmatrao još mnoge druge koji su se ticali navodnih povreda ljudskih prava u svezi s klimatskim promjenama. Ti ostali slučajevi su razmatrani po određenim sekcijama Suda. Trenutno se razmatraju: *Uricchiov protiv Italije i 31 druge države*, *De Conto protiv Italije i 32 druge države*, *Müllner protiv Austrije*, *Greenpeace Norveška i ostali protiv Norveške*, *Norveška klimatska kampanja djedova i baka i ostalih protiv Norveške*, *Soubeste i četvero drugih protiv Austrije i 11 drugih država te Engels protiv Njemačke*. Dok su predmeti *Ljudska bića i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *Plan B. Zemlja i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva* te *Udruga Instituto Metabody protiv Španjolske* proglašeni nedopuštenim zbog toga što podnositelji nisu bili dovoljno pogođeni navedenim povredama Konvencije ili protokola da bi ih se smatralo žrtvom u smislu članka 34.⁶⁵⁸ Nadalje se izlaže kratak pregled trenutno aktualnih slučajeva da se dobije okvir kako će odluke iz tri ogledna slučaja pred Velikim vijećem utjecati na ove predmete.

8.2.1. *Uricchiov protiv Italije i 31 druge države*⁶⁵⁹

Ukratko, činjenice slučaja su kako slijedi. Dana 3. ožujka 2021. talijanski mladi podnijeli su tužbu ESLJP protiv 32 države⁶⁶⁰. Podnositeljica zahtjeva je 18-godišnja žena koja živi u malom gradu u južnoj Italiji (Matera) koji je sklon poplavama. Tvrdi da pati od alergija i psihološke anksioznosti zbog globalnog zatopljenja što se očituje u iznimno visokim ljetnim temperaturama i velikim poplavama. To kod nje uzrokuje stanja tjeskobe radi nemogućnosti izlaska tijekom dana i zabrinutosti za budućnost i mogućnost da tamo nastavi živjeti. Smatra da su joj povrijeđena prava iz članaka 2., 8., 13. i 14. Konvencije. Žali se da 33 države nisu ispunile svoje pozitivne obveze na smanjenje emisija i primjenu mjera za implementaciju obveza navedenim Pariškim sporazumom. Konkretno, smatra da su prekršene: (a) pozitivne obveze država prema člancima 2. i 8. da zaštite okoliš; (b) članak 14. jer štetni učinci globalnog zatopljenja teže pogađaju mlađe generacije; (c) članak 13. jer smatra da domaća pravna sredstva ne bi bila učinkovita zbog toga što bi bila prisiljena podnijeti tužbu sudovima 33 države, što smatra da je neizvedivo. Slučaj je činjenično sličan predmetu *Duarte Agostinho*. Vrlo je upitno koliko će podnositeljica uspjeti dokazati da je doista žrtva sukladno utvrđenim standardima.

⁶⁵⁴ Ibid., para 83.

⁶⁵⁵ Ibid., para 84.

⁶⁵⁶ Ibid., para 86.

⁶⁵⁷ Ibid., para 88.

⁶⁵⁸ European Court of Human Rights, Factsheet – Climate change, April 2024.

⁶⁵⁹ *Uricchiov v. Italy and 31 Other States* App no 14615/21 (ECtHR) < https://prdechr.coe.int/documents/d/echr/fs_climate_change_eng accessed 12 August 2024.

⁶⁶⁰ Republika Austrija, Kraljevina Belgija, Republika Bugarska, Republika Cipar, Češka Republika, Federalna Republika Njemačka, Helenska Republika, Kraljevina Danska, Republika Estonija, Republika Finska, Francuska Republika, Republika Hrvatska, Mađarska, Republika Italija, Republika Litva, Visoko Vojvodstvo Luksemburg, Republika Latvija, Republika Malta, Kraljevina Nizozemska, Poljska Republika, Republika Portugal, Rumunjska, Slovačka, Republika Slovenija, Kraljevina Španjolska, Kraljevina Švedska, Kraljevina Norveška, Ruska Federacija, Švicarska Konfederacija, Turska Republika, Ukrajina i Ujedinjeno Kraljevstvo.

Pitanje jurisdikcije u pogledu svih država osim Italije je isključeno kako smo već utvrdili. Ostaje za vidjeti hoće li uspjeti dokazati povredu članka 8. Konvencije.

8.2.2. *De Conto protiv Italije i 32 druge države*⁶⁶¹

Ovaj je zahtjev u određenim dijelovima vezan za slučaj *Uricchiov*. Podnositeljica zahtjeva, 20-godišnjakinja koja živi u gradiću u sjevernoj Italiji, u blizini planina Dolomita, tvrdi da je od ranog djetinjstva patila od psihičkih poremećaja. Tvrdi da je globalno zatopljenje najgore učinke u njenom kraju imalo u listopadu 2018. kada ih je pogodila "Oluju Vaia", neobično jak vjetar i kišna oluja koja je srušila oko 20 milijuna stabala. Uz to, ovo područje sve češće pogađaju šumski požari i toplinski valovi kao posljedica klimatskih promjena. Tvrdi da su učinci klimatske krize pogoršali njezino psihičko stanje. Pozivajući se na članke 2., 8., 13. i 14. Konvencije, ona se žali da 33 države⁶⁶², koje su također stranke Pariškog sporazuma, nisu poduzele dovoljne mjere za implementaciju obveza navedenim u tom dokumentu. U zahtjevu se navodi da su prekršili ljudska prava time što nisu poduzeli dovoljne radnje u vezi s klimatskim promjenama te se traži od njih da poduzmu ambicioznije mjere. Kao i prethodan, slučaj odgovara predmetu *Duarte Agostinho*. Argumenti su zapravo isti. Postoji jedino mogućnost pronalaženja povrede članak 8. ako uspije dokazati da je žrtva.

8.2.3. *Müllner protiv Austrije*⁶⁶³

Nakon što je iscrpio sve dostupne nacionalne pravne lijekove, konačna odluka austrijskog Vrhovnog suda priopćena je strankama 12. listopada 2020., 25. ožujka 2021. austrijski državljani s oblikom multiple skleroze (MS), čije zdravstveno stanje uvelike ovisi o temperaturi, podnio je zahtjev protiv Austrije zbog kršenja njegovih ljudskih prava jer država nije uspostavila učinkovite klimatske mjere za smanjenje emisija stakleničkih plinova kako se međunarodno obvezala. U podnesku navodi da većina MS pacijenata pati od Uhthoffovog sindroma⁶⁶⁴. Osjetljivost uzrokuje da pacijenti poput podnositelja peticije gube više mišićne kontrole kako temperatura raste te da je tada vezan za invalidska kolica. Podnositelj tvrdi da je nedjelovanjem u vezi s klimatskom krizom Austrija prekršila njegovo pravo na život iz članka 2. te na obiteljski i privatni život prema članku 8. Konvencije. Podnositelj također navodi da nema učinkovito pravno sredstvo dostupno u austrijskom pravnom sustavu, što predstavlja povredu njegovih prava prema članku 6. i 13. To je zato što nacionalni zakon ne pruža priliku za osporavanje administrativnih propusta i nedjelovanja zakonodavca u vezi s klimatskom krizom, a nijedno upravno tijelo ili sud nisu dužni saslušati njegove zahtjeve u meritumu. Unatoč navedenom, podnositelj je pred Ustavnim sudom pokušao iskoristiti pravne lijekove

⁶⁶¹ *De Conto v. Italy and 32 Other States* App no 14620/21 (ECtHR) <https://prdechr.coe.int/documents/d/echr/fs_climate_change_eng> accessed 12 August 2024.

⁶⁶² Republika Austrija, Kraljevina Belgija, Republika Bugarska, Republika Cipar, Češka Republika, Federalna Republika Njemačka, Helenska Republika, Kraljevina Danska, Republika Estonija, Republika Finska, Francuska Republika, Republika Hrvatska, Mađarska, Irska, Republika Italija, Republika Litva, Visoko Vojvodstvo Luksemburg, Republika Latvija, Republika Malta, Kraljevina Nizozemska, Poljska Republika, Republika Portugal, Rumunjska, Slovačka, Republika Slovenija, Kraljevina Španjolska, Kraljevina Švedska, Kraljevina Norveška, Ruska Federacija, Švicarska Konfederacija, Turska Republika, Ukrajina i Ujedinjeno Kraljevstvo.

⁶⁶³ *Müllner v. Austria* App no 18859/21 (ECtHR) <https://prdechr.coe.int/documents/d/echr/fs_climate_change_eng> accessed 12 August 2024.

⁶⁶⁴ Malo povećanje tjelesne temperature, moguće već od 0.5°C stupnja, može na demijeliniziranim živcima privremeno uzrokovati probleme s provođenjem električnih signala. S povećanjem demijelinizacije smanjuje se i temperatura koja je potrebna da bi se usporilo kretanje signala živčanim vlaknima. Njihovo kretanje može biti značajno usporeno pa čak i u potpunosti blokirano, što uzrokuje probleme sa zahvaćenim dijelovima tijela. Normalizacijom tjelesne temperature dolazi do povlačenja simptoma. Također, dodatno je povezano i sa povećanim umorom i bolovima, padom koncentracije te povećanom potrebom za uriniranjem. Društvo multiple skleroze Istarske Županije, 'Simptomi' <<https://dmsiz.hr/simptomi-before-import/>> accessed 26 June 2024.

domaćeg sustava, ali je predmet odbačen. U zahtjevu podnositelj također traži da se predmet tretira kao hitni postupak prema članku 41. s obzirom na njegovu bolest koja ga sve više fizički i mentalno iscrpljuje. Ovaj je slučaj moguće povezati sa *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*. Upitno je hoće li podnositelj uspjeti ispuniti kriterije da ga se smatra žrtvom, ali obzirom na karakter bolesti ima dobre šanse. Time može dokazati povredu članka 8., dok je nalaženje povrede članka 2. nerealno. Uz to, smatram da, ovisno o naravi postupka pred nacionalnim tijelima i ovisno o procjeni ESLJP-a, može dokazati povredu članka 6. stavka 1. Konvencije.

8.2.4. *Greenpeace Norveška i ostali protiv Norveške*⁶⁶⁵

Nakon što su iscrpili sve dostupne nacionalne pravne lijekove, s konačnom odlukom Vrhovnog suda od 22. prosinca 2020., dvije nevladine organizacije (Greenpeace Norveška i Mladi prijatelji Zemlje) i šest pojedinaca podnijeli su zahtjev ESLJP-u protiv Norveške. Tvrdi da je Ministarstvo nafte i energetike izdavanjem novih dozvola za istraživanje nafte i plina na Arktiku (Barentovo more) omogućilo, posredno, stavljanje novih fosilnih goriva na tržište od 2035. i kasnije te time prekršilo pravo tužitelja prema članku 2. i 8. Konvencije. Također, navode da je Vlada propustila usvojiti potrebne i odgovarajuće mjere za rješavanje rizika od klimatskih promjena. Uz to, država nije prijavila, opisala i procijenila ukupne klimatske učinke, uključujući izvezeno emisije. Osim toga, oni tvrde da norveški sudovi nisu uspjeli adekvatno ocijeniti njihove zahtjeve i stoga im nisu omogućili pristup učinkovitom domaćem pravnom lijeku prema članku 13. Konvencije. ESLJP je objavio popis pitanja strankama i dao Norveškoj rok do 13. travnja 2022. da odgovori na tvrdnje skupina za zaštitu okoliša da nova bušenja nafte i plina na Arktiku krše temeljne slobode. Norveška u svom odgovoru tvrdi da tužbu treba proglasiti nedopuštenom i tvrdi da Ruska invazija Ukrajine opravdava potragu za više nafte i plina, čime se povećavaju emisije stakleničkih plinova za sljedećih 30 ili više godina. Ono što se u ovom predmetu pojavljuje kao glavno pitanje je: je li Norveška prekršila temeljna prava norveških građana donošenjem odluke o licenciranju novih blokova Barentsovog mora za razvoj dubinskog vađenja nafte i plina te da li nepoduzimanje potrebnih mjera za rješavanje rizika od klimatskih promjena predstavlja kršenje njezine pozitivne obaveze. Ovdje je jedino moguće, sukladno praksi ustanovljenoj u prva tri slučaja, tvrditi da je došlo do povrede članka 8. jer navedene radnje ne ugrožavaju život podnositelja i ostalih na neposredan način i dovoljnim intenzitetom da bi se našla povreda članka 2. Proceduralno, moguće je pronaći povredu članka 13. iz razloga koje podnositelji navode. Slučaj ipak ima određene specifičnosti jer navedene radnje ne predstavljaju samo kršenje pozitivnih obveza, već i dodatno pogoršavaju situaciju i stanje pa će biti zanimljivo vidjeti ako ESLJP nađe da je došlo do povrede na koji će način to opravdati.

8.2.5. *Norveška klimatska kampanja djedova i baka i ostalih protiv Norveške*⁶⁶⁶

Zahtjev se odnosi na presudu norveškog Vrhovnog suda donesenu tijekom sudskog preispitivanja vladine odluke od 10. lipnja 2016. kojom se dodjeljuje deset dozvola za proizvodnju nafte, što posebno uključuje isključiva prava na istraživanje, bušenje i proizvodnju nafte iz ležišta u područjima obuhvaćenim licencama. Podnositelji zahtjeva su nevladine organizacije koje su se žalile na povredu članaka 2., 3., 8. i 13. Konvencije i članka 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju o kršenju klimatskih obveza norveških vlasti njihovim naftnim aktivnostima u Barentsovom moru. Ovaj i prethodni zahtjev su imali isti domaći sudski postupak kao osnovu za podnošenje zahtjeva pred ESLJP-om. Radi mnogih sličnosti očekuje se da će ishod biti kao i u prethodno navedenom Norveškom slučaju.

⁶⁶⁵ *Greenpeace Nordic and Others v. Norway* App no 34068/21 (ECtHR) <https://prd-echr.coe.int/documents/d/echr/fs_climate_change_eng> accessed 12 August 2024.

⁶⁶⁶ *The Norwegian Grandparents' Climate Campaign and Others v. Norway* App no 19026/21 (ECtHR) <https://prd-echr.coe.int/documents/d/echr/fs_climate_change_eng> accessed 12 August 2024.

8.2.6. *Engels i ostali protiv Njemačke*⁶⁶⁷

Ovaj je zahtjev podnijelo devet mladih punoljetnih osoba. Zahtjev se temelji na presudi njemačkog Saveznog Ustavnog suda u vezi sa Zakonom o zaštiti klime, gdje je Sud naredio zakonodavcu da izmijeni zakon kako bi bio u skladu s ekološkim ciljevima. Podnositelji zahtjeva prigovaraju, pozivajući se na članke 2. i 8. Konvencije, da su novi ciljevi njemačkog Zakona o zaštiti klime u njegovoj izmijenjenoj verziji nedostatni za smanjenje emisija stakleničkih plinova na razinu potrebnu za postizanje temperaturnih ciljeva određenih Pariškim sporazumom i dogovorenih na Sastanku Stranaka 2021. (COP21). Ovdje bi ESLJP mogao, potencijalno, lako naći da je došlo do povrede pozitivne obveze ako se bude referirao na predmet *Urgenda*. Ponajviše, sve ovisi hoće li podnositelje smatrati žrtvama kako je Sud ustanovio u sudskoj praksi. Ako je odgovor pozitivan, onda postoje velike šanse da nađe da je došlo do povrede članka 8. Konvencije obzirom da je to ustanovljeno i u nacionalnom predmetu (*Urgenda*) i u *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*.

8.2.7. *Soubeste i četvero drugih protiv Austrije i 11 drugih država*^{668 669}

Zahtjev Sudu podnosi pet mladih europskih građana iz različitih država.⁶⁷⁰ Tvrdi da su njihova prava na život (članak 2.), pravo da budu oslobođeni neljudskog ili ponižavajućeg postupanja (članak 3.), pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života (članak 8.) i pravo da ne budu izloženi diskriminaciji (članak 14.) ugrožena od nepovoljnih utjecaja uzrokovanim ekstremnim vremenskim događajima koji su izravno povezani sa klimatskim promjenama te čije su posljedice osobno iskusili. Tvrdi da su klimatske promjene, koje utječu na njih, potaknute industrijom izgaranja fosilnih goriva i da Ugovor o energetskej povelji (ECT) iz 1994., koji je ratificiralo svih dvanaest tuženih država, štiti ulagače u tom sektoru od regulatornih promjena te da im daje pristup pretjeranim pravnim lijekovima putem mehanizama za rješavanje sporova između ulagača i države, čime sprječava tužene države da poduzmu hitne mjere protiv klimatskih promjena i onemogućuje im postizanje ciljeva sadržanih u članku 2. Pariškog sporazuma iz 2015. Ovdje se problem nazire iz onih razloga kako je Sud odmah na početku izložio u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*, a to su da on ne može suditi na temelju drugih konvencija ili pravila osim EKLJP-a. To je njegov alat. Prema tome, osim ako podnositelji ne uspiju dokazati da navedene povrede izravno utiču na njihova prava, ESLJP će vjerojatno odbaciti njihov zahtjev kao nedopušten jer podnositelji neće moći dokazati status žrtve. To je na žalost stroga, ali pravedna, granica koju je Sud ustanovio u prvom predmetu.

⁶⁶⁷ *Engels v. Germany* App no 46906/22 (ECtHR) <https://prd-echr.coe.int/documents/d/echr/fs_climate_change_eng> accessed 12 August 2024.

⁶⁶⁸ Kraljevina Belgija, Republika Cipar, Kraljevina Danska, Francuska Republika, Federalna Republika Njemačka, Helenska Republika, Visoko Vojvodstvo Luksemburg, Kraljevina Nizozemska, Kraljevina Švedska, Švicarska Konfederacija i Ujedinjeno Kraljevstvo.

⁶⁶⁹ *Soubeste and four other applications v. Austria and 11 Other States* App nos 31925/22, 31932/22, 31938/22, 31943/22 and 31947/22 (ECtHR) <https://prd-echr.coe.int/documents/d/echr/fs_climate_change_eng> accessed 12 August 2024.

⁶⁷⁰ Državljeni Republike Francuske, Republike Cipar, Kraljevine Belgije, Federalna Republika Njemačka i Švicarske Konfederacije.

9. ZAKLJUČAK

Prvotno, zanimljivo je za istaknuti reakcije do kojih je došlo nakon objave tri presude ESLJP-a. Reakcija Švicarske na presudnu je očekivano intenzivna. Najveća švicarska politička stranka, Swiss People's Party, zahtijeva povlačenje iz Konvencije i Vijeća Europe. Presudu tretiraju kao skandaloznu te dodaju da uloga Suda nije da se bavi politikom, nego da dijeli pravdu. Ovakva odluka otvara vrata za mnoge eko grupe i aktiviste koji će imati veće šanse za djelovanje, tvrde sa Sveučilišta u Zürichu.⁶⁷¹

S duge strane, britanski premijer je komentirao da je presuda u Švicarskom predmetu nelegitimna i da izlazi iz granica onoga na što je Sud ovlašten. Zaprijetio je da će Ujedinjeno Kraljevstvo napustiti Vijeće Europe i Konvenciju. Ta je situacija eskalirala nakon što je Vrhovni sud UK-a u jednom nacionalnom slučaju rekao da će držati korak sa ESLJP-om u pitanjima klimatskih promjena. Mnogi su nacionalni predmeti u toj državi doživjeli neuspjeh, ali se sada s pravom imaju za nadati da će se situacija promijeniti, pogotovo zato što Zakon o ljudskim pravima iz 1998. dopušta direktno pozivanje na ovakve presude. Radi navedenog nisu nerealne prijetnje koje Rishi Sunak navodi.⁶⁷²

Ovakvih je i sličnih reakcija bilo mnogo. To nam pokazuje koliko države smatraju da su njihove obveze u pogledu klime zapravo dobrovoljne i samodeterminirajuće te da jedino one mogu s pravom procijeniti jesu li napravile dovoljno po tom pitanju ili nisu. Zapravo, nema drugog opravdanja za ovakve reakcije, nego li strah nacionalnih vlada da će početi gubiti sporove vezane za klimatske promjene i da će doista morati početi donositi bolne zakonske odluke koje će morati i provoditi. Prijetnja izlaska iz Vijeća Europe nije beznačajna i bez velikih posljedica. Pitanje je zašto se nemali broj država članica razbacuje sa takvom nuklearnom opcijom.

Mislim da je odgovor jednostavan i već objašnjen. Ovo je prvi put, i zapravo jedini način za sada, da se neku državu može smatrati odgovornom za neizvršenje, valjano preuzete, međunarodne obveze u pogledu klimatskih promjena. Kao što je slučaj *Urgende* bio presedan u klimatskim sporovima na nacionalnoj razini, tako je *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* postao presedan na međunarodnoj razini. On je presedan globalnih razmjera jer je Europski sud za ljudska prava iznimno ugledan i cijenjen od strane ne samo nacionalnih, već i međunarodnih sudova. Njegove se odluke vrlo često citiraju i inspiracija su za tumačenje mnogobrojnih međunarodnih odluka. Odluka će nedvojbeno imati utjecaj na svih 46 trenutnih članica Vijeća Europe. To je vrlo značajno jer iste obveze koje ima Švicarska prema tim međunarodnim instrumentima ima i ostalih 45 članica. Iz tog je razloga postojao veliki otpor država za vrijeme postupka da se ustanovi propust i odgovornost Švicarske.

Ovo nije samo značajno u borbi protiv nedjelovanja države, već i protiv privatnih kompanija koje svojim djelovanjem doprinose širenju emisija, a koje država ne sankcionira. Već postoje situacije gdje je pravnim osobama u nacionalnim postupcima naloženo da smanje svoje emisije

⁶⁷¹ Dailymail, 'Time for SWIXIT! Switzerland's biggest political party demands withdrawal from Council of Europe after 'scandalous' ECHR ruling that will force the country to implement climate change policies' <www.dailymail.co.uk/news/article-13289115/Time-SWIXIT-Switzerlands-biggest-political-party-demands-withdrawal-Council-Europe-scandalous-ECHR-ruling-force-country-implement-climate-change-policies.html> accessed 26 June 2024.

⁶⁷² Legal World, 'UK considering leaving ECHR; Rwanda Plan to be decisive factor' <<https://legal.economictimes.indiatimes.com/news/international/uk-considering-leaving-echr-rwanda-plan-to-be-decisive-factor/109292226>> accessed 26 June 2024.

stakleničkih plinova u određenom razdoblju.⁶⁷³ Navedimo ovdje da je u predmetu *Vereniging protiv Royal Dutch Shella* Nizozemski Okružni sud našao da je Shell prekršio nacionalne propise te odredbe članka 2. i 8. Konvencije. Sud je naredio da pravna osoba ima spustiti razine svojih CO₂ emisija za 45 posto do 2030. godine.⁶⁷⁴ I u ovom se predmetu Sud ograničio na sagledavanje samo posljedica koje se odnose na nizozemske građane, a ne globalno.⁶⁷⁵ Po uzoru na Nizozemski predmet, podneseni su mnogi drugi protiv pravnih osoba gdje se traži njihovo djelovanje koje je usuglašeno sa nacionalnim politikama za smanjenje emisija stakleničkih plinova.⁶⁷⁶ Na žalost, ili za neke na sreću, propisi koji reguliraju pravne obveze pravnih osoba u ovom području su još i dalje u domeni *soft law* propisa najčešće regulirani od strane Programa UN-a za razvoj te OECD-a.^{677 678}

Sveobuhvatno, značajno je i to da je ESLJP u predmetu *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* našao da je došlo do povrede članka 6. što će za nacionalne sudove značiti da će morati biti oprezni pri odbacivanju takvih zahtjeva jer će potencijalno, ako ne uđu u meritum, kršiti relevantne odredbe Konvencije. Uz ovo, Švicarska će imati i specifičnu obvezu da u svom zakonodavstvu preispita mogućnost dodatnog pristupa sudu od strane udruga jer se ovdje pokazalo da ta prava ne jamči kako treba.

No, tek će sada pitanje klimatskih promjena dobiti svoj epilog. Trenutno je globalno pokrenuto više od 2 500 pravnih sporova vezenih za klimatske promjene.⁶⁷⁹ Ovakvom presudom, trend podnošenja tužbi će se samo povećati. Šesto sažeto izvješće IPCC-a za 2023. navodi da su klimatske parnice postale jedan od vrlo značajnih načina za utjecanje na donosiocje odluka na način da ih guraju u smjeru poštivanja prava te poboljšavanja njihovih politika spram klimatske krize.⁶⁸⁰ Koliko takvo djelovanje ima utjecaj možda najbolje pokazuje slučaj gdje je država, svjesna opasnosti, počela djelovati preventivno na tom području.⁶⁸¹ Svako takvo djelovanje ne mora biti uspješno, ali svejedno može podići svijest ljudi koji su u neposrednoj blizini. To je

⁶⁷³ U predmetu *Vereniging Milieudefensie and Others v Royal Dutch Shell PLC* [2021] NDC C/09/571932 / HA ZA 19-379

⁶⁷⁴ C. Macchi and J. van Zeven, 'Business and human rights implications of climate change litigation', *Milieudefensie et al. v Royal Dutch Shell*. RECIEL. 2021;30(3): 409-415, str 409.

⁶⁷⁵ Ibid., str 410.

⁶⁷⁶ *Greenpeace Italy and Others v. ENI S.p.A., the Italian Ministry of Economy and Finance and Cassa Depositi e Prestiti S.p.A.* (pred sudom u Rimu, Italija) te *Asmania and Others v Holcim* (pred sudom u Zug Kantonu, Švicarska) < https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2023/20230509_19287_summons.pdf > i < https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2022/20220712_17478_press-release-2.pdf > accessed 26 June 2024.

⁶⁷⁷ C. Macchi, 'Business and human rights implications of climate change litigation' (n 674), str 412.

⁶⁷⁸ Smernice OECD-a za multinacionalna preduzeća o odgovornom poslovnom ponašanju <

<https://mneguidelines.oecd.org/mneguidelines/> > accessed 29 October 2024.

⁶⁷⁹ Climate Change Litigation Database by Columbia Law School, Sabin Center for Climate Change Law, 'U.S. Climate Change Litigation and Global Climate Change Litigation' < <https://climatecasechart.com/> > accessed 26 June 2024.

⁶⁸⁰ IPCC 'Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change' [2023] DOC 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647, str 52 i 110 < https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_FullVolume.pdf > accessed 12 August 2024.

⁶⁸¹ U predmetu *Waratah Coal Pty Ltd v Youth Verdict Ltd & Ors* (No 6) [2022] QLC 21, je Australijski građanski sud iz Queenslanda zabranio Waratah's Coal (pravna osoba) koja vadi ugljen da izgradi ogromno postrojenje za vađenje ugljena na području Galilee Basina jer bi takva radnja imala izrazito loš utjecaj na klimu i doprinijela bi pojačavanju klimatskih promjena.

postigao slučaj *Duarte Agostinho* gdje je istraživanjem javnog mnijenja nađeno da su podnositelji imali veliku potporu domaće javnosti.⁶⁸²

Kako se ove presude mogu odraziti na nacionalnu politiku dobro ilustrira slučaj iz Irske gdje je Irska grupa prijatelja okoliša pred Vrhovnim sudom uspješno dokazala da nacionalni plan za smanjenje emisija stakleničkih plinova nije dovoljno detaljan te da se trebaju poduzet ambicioznije mjere kako bi bili u skladu sa Pariškim sporazumom.⁶⁸³ Vlada je prihvatila odluku te donijela plan za smanjenje emisija za 51 posto do 2030. godine. Nedvojbeno je nakon ove analize da će sva tri slučaja, koje je razmatralo Veliko vijeće ESLJP-a, imati važne reperkusije.

Predmet *Duarte Agostinho* nam je rekao da se nadležnost ne može zasnivati toliko široko kako su podnositelji zahtijevali, ali to ne znači da druge države nisu odgovorne za djelatnosti na njihovom teritoriju koje mogu štetiti ljudskim pravima drugih ljudi izvan njihovog teritorija. Iako nema, *de iure*, direktne veze, indirektno postoji, *de facto*, odgovornost. Uz to, ovaj nas slučaj uči koliko je bitno proći sva domaća pravna sredstva kako bi se moglo pristupiti Sudu. Možda rezultat bude pozitivniji nego mislimo, kao kod predmeta *Urgenda*, pa nam tada niti neće trebati zaštita ESLJP-a. S druge strane, predmet *Carême* nas je naučio da ne možemo u tužbi inzistirati da smo u ugrozi od nekih budućih klimatskih događaja te da promjena stvarne životne situacije utječe na činjenice u trenutnom postupku. Ipak, najviše je toga donijela presuda *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*. Njome su postavljeni temelji kako tumačiti kada se ima smatrati da je pojedinac žrtva klimatskih promjena, kakva je i kolika odgovornost države te na koji se način presuda provodi. Mislim da Sud nije izašao iz granica tumačenja, a niti procjene Konvencijskih prava. Koristio je interpretaciju živog instrumenta, ali ne na način da utvrdi nešto posve nerealno. Držao se svoje uloge i uspostavio slijed radnji koje dovode do pojedinačne odgovornosti države za propuste i ponašanje na području klime koje utječe na ljudska prava.

Nažalost ili na sreću, siguran sam da će ova presuda imati značajan utjecaj na međunarodnoj razini na način da će dva spomenuta suda u svojim savjetodavnim mišljenjima, vjerojatno, donijeti zaključak koji će ići više paralelno ovoj presudi nego kontra nje. Za međuaerički sustav zaštite ljudskih prava će to biti značajno jer će, isto kao i u Europi, direktno utjecati na države članice dok će odluka glavnog sudbenog organa UN-a imati reperkusiju na sve države svijeta. To će vjerojatno biti prekretnica nakon koje će na Konferencijama stranaka (COP) morati nužno doći do zaoštavanja politika, definiranja sankcija prema državama koje ne poduzimaju dovoljno te će se odrediti mnogo ambiciozniji planovi za smanjenje emisija obzirom da su i oni koji poštuju navedena pravila poduzimali krajnji minimum. Ovo je značajna pobjeda za ljudska prava. Možda još niti ne znamo kakva jer ako prihvatimo tezu o povezanosti međunarodnog prava, o pružanju zaštite jedne grane drugoj, tada bi mogli zaključiti da će upravo ovakvo postupanje, gdje se zaštita općeg dobra postiže od najniže razine (pojedinačno ljudsko pravo) penjući se prema višim razinama, država po država pa regija po regija, dovesti u konačnici do zaštite svih na globalno razini. *Bottom up* pristup. Svojevrsno prikriveno postizanje i uspostavljanje globalne teritorijalne nadležnosti vrlo posrednim putevima i sa mnogih strana, jer u konačnici i same konvencije kažu da se radi o zajedničkoj odgovornosti čovječanstva. Kroz ovakvu zaštitu ljudskih prava se postiže nešto što se, *per se*, ne bi moglo i

⁶⁸² YouGov je provelo istraživanje u ima Avaaz grupe gdje je 70 posto ispitanika izrazilo potporu podnositeljima <https://d3nkl3psvxxpe9.cloudfront.net/documents/Avaaz_CourtCase_Aug2023_Portugal_W.pdf> accessed 26 June 2024.

⁶⁸³ *Friends of the Irish Environment CLG v The Government of Ireland, Ireland and the Attorney General* [2020] ISC Appeal No: 205/19 < https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2020/20200731_2017-No.-793-JR_opinion.pdf> accessed 12 August 2024.

nije postiglo do sada. Mišljenja sam da je ovo veliki uspjeh ne samo za stanovnike Švicarske, već za sve stanovnike država članica Vijeća Europe, a u konačnici i sve ljude globalno.

LITERATURA

Knjige:

Avidan Kent and Simon Behrman, 'Climate Refugees Global, Local and Critical Approaches', 19 - Climate Refugees: Is Litigation an Effective Strategy?, Cambridge University Press, 2022.
Davorin Lapas, 'Relationship Between International and European Law - New Face of Duality?' in Nada Bodiřoga-Vukobrat and Others, 'European Family Law' (Narodne novine, Zagreb, 2013)

Znanstveni članci:

J. L. Allen, C. Klocke, K. Morris-Schaffer, K. Conrad, M. Sobolewski and D. A. Cory-Slechta, 'Cognitive Effects of Air Pollution Exposures and Potential Mechanistic Underpinnings', Current Environmental Health Reports, Volume 4, 180–191 (2017)
Tobias Andermann, Søren Faurby, Samuel T. Turvey, Alexandre Antonelli and Daniele Silvestro, The past and future human impact on mammalian diversity, Science Advances, 4 September 2020., Vol 6, Issue 36.
Sumudu Atapattu, 'Climate Change, International Environmental Law Principles, and the North-South Divide' (2017) 26 Transnat'l L & Contemp Probs 247
William Daniel Davis, 'What Does Green Mean: Anthropogenic Climate Change, Geoengineering, and International Environmental Law' (2009) 43 Ga L Rev 901
Rakesh Ghosh, Kate Causey, Katrin Burkart, Sara Wozniak, Aaron Cohen and Michael Brauer, 'Ambient and household PM2.5 pollution and adverse perinatal outcomes: A meta-regression and analysis of attributable global burden for 204 countries and territories', 28 September 2021., PLOS Medicine 18(11): e1003852
Chris Hilson, 'It's All about Climate Change, Stupid - Exploring the Relationship between Environmental Law and Climate Law' (2013) 25 J Envtl L 359
Davorin Lapas, 'Fragmentation of International Law: Degeneration of Evolution' (2005) 55 Zbornik PFZ 375
Jos Lelieveld, Klaus Klingmüller, Andrea Pozzer, Richard T. Burnett, Andy Haines and Veerabhadran Ramanathan, 'Effects of fossil fuel and total anthropogenic emission removal on public health and climate', Proc Natl Acad Sci U S A. 2019 Apr 9;116(15):7192-7197.
Chiara Macchi and Josephine van Zeven, 'Business and human rights implications of climate change litigation: Milieudefensie et al. v Royal Dutch Shell', RECIEL. 2021;30(3): 409-415
Geoffrey Palmer, 'The Implications of Climate Change for International Law Institutions' (1992) 2 Transnat'l L & Contemp Probs 205
David I. Armstrong McKay, Arie Staal, Jesse F. Abrams, Ricarda Winkelmann, Boris Sakschewski, Sina Loriani, Ingo Fetzer, Sarah E. Cornell, Johan Rockström, and Timothy M. Lenton, 'Exceeding 1.5°C global warming could trigger multiple climate tipping points', Science, 9 September 2022., Vol 377, Issue 6611.
Ioannis Manisalidis, Elisavet Stavropoulou, Agathangelos Stavropoulos and Eugenia Bezirtzoglou, 'Environmental and Health Impacts of Air Pollution: A Review', Front. Public Health, 20 February 2020, Volume 8-2020
Joanne B. Newbury, Robert Stewart, Helen L. Fisher, Sean Beevers, David Dajnak, Matthew Broadbent, Megan Pritchard, Narushige Shiode, Margaret Heslin, Ryan Hammoud, Matthew Hotopf, Stephani L. Hatch, Ian S. Mudway and Ioannis Bakolis, 'Association between air pollution exposure and mental health service use among individuals with first presentations of psychotic and mood disorders: retrospective cohort study', The British Journal of Psychiatry. 2021., 219(6):678-685.
Hari M. Osofsky, 'Climate Change and Crises of International Law: Possibilities for Geographic Reenvisioning' (2011) 44 Case W Res J Int'l L 423

Daniel M. Pallangyo, 'Addressing Climate Change Using International Human Rights Law Lens' (2018) 5 Tuma L Rev 1

Eric A. Posner and Cass R. Sunstein, 'Climate Change Justice' (2008) 96 Geo LJ 1565

Benoit Mayer, 'Construing International Climate Change Law as a Compliance Regime' (2018) 7 TEL 115

Christoph Schwarte and Will Frank, 'The International Law Association's Legal Principles on Climate Change and Climate Liability under Public International Law' (2014) 4 Climate L 201

Cinnamon Carlarne, 'Delinking International Environmental Law & Climate Change' (2014) 4 Mich J Env'tl & Admin L 1

Raquel A. Silva, J. Jason West, Yuqiang Zhang, Susan C. Anenberg, Jean-François Lamarque, Drew T. Shindell, William J. Collins, Stig Dalsoren, Greg Faluvegi, Gerd Folberth, Larry W. Horowitz, Tatsuya Nagashima, Vaishali Naik, Steven Rumbold, Ragnhild Skeie, Kengo Sudo, Toshihiko Takemura, Daniel Bergmann, Philip Cameron-Smith, Irene Cionni, Ruth M. Doherty, Veronika Eyring, Beatrice Josse, Ian A. MacKenzie, David Plummer, Mattia Righi, David S. Stevenson, Sarah Strode, Sophie Szopa and Guang Zeng, 'Global premature mortality due to anthropogenic outdoor air pollution and the contribution of past climate change', Environ. Res. Lett. 8 034005

Harro Van Asselt, Francesco Sindico & Michael A. Mehling, 'Global Climate Change and the Fragmentation of International Law' (2008) 30 Law & Pol'y 423

Christina Voigt, 'Oceans, IUU Fishing, and Climate Change: Implications for International Law' (2020) 22 Int'l Comm L Rev 377

Margaretha Wewerinke-Singh and Ashleigh McCoach, 'The State of the Netherlands v Urgenda Foundation: Distilling best practice and lessons learnt for future rights-based climate litigation', RECIEL. 2021;30:275–283

Blog:

Stuart L. Pimm, Clinton N. Jenkins, Robin Abell, Thomas M. Brooks, John L. Gittleman, Lucas N. Joppa, Peter H. Raven, Callum M. Roberts and Joseph O. Sexton, 'The biodiversity of species and their rates of extinction, distribution, and protection', 30 May 2014., Vol 344, Issue 6187.

Otto Spijkers, EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law 'Public Interest Litigation Before Domestic Courts in The Netherlands on the Basis of International Law: Article 3:305a Dutch Civil Code' (6 March 2020)

Sudska praksa:

- Europski sud za ljudska prava

Al-Jedda v. The United Kingdom App no 27021/08 (ECtHR, 7 July 2011)

Al-Skeini and Others v. United Kingdom App no 55721/07 (ECtHR, 7 July 2007)

Asselbourg and Others v. Luxembourg App no 29121/95 (ECtHR, 29 June 1999)

Association for the Defence of Human Rights in Romania – Helsinki Committee on behalf of Ionel Garcea v. Romania App no 2959/11 (ECtHR, 34 March 2015)

Banković and Others v. Belgium and Others App no 52207/99 (ECtHR, 12 December 2001)

Carême v. France App no 7189/21 (ECtHR, 9 April 2024)

Çiçek and Others v. Turkey App no 44837/07 (ECtHR, 27 February 2020)

De Conto v. Italy and 32 Other States App no 14620/21 (ECtHR)

Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others App no 39371/20 (ECtHR, 9 April 2024)

Engels v. Germany App no 46906/22 (ECtHR)

Greenpeace Nordic and Others v. Norway App no 34068/21 (ECtHR)

Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey App no 36925/07 (ECtHR, 29 January 2019)

Iașcu and Others v. Moldova and Russia App no 48787/99 (ECtHR, 8 July 2004)
 M.N. and Others v. Belgium App no 3599/18 (ECtHR, 5 May 2020)
 Medvedyev and Others v. France App no 3394/03 (ECtHR, 29 March 2010)
 Müllner v. Austria App no 18859/21 (ECtHR)
 Nada v. Switzerland App no 10593/08 (ECtHR, 12 September 2012)
 Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania App no 41720/13 (ECtHR, 25 June 2019)
 The Norwegian Grandparents' Climate Campaign and Others v. Norway App no 19026/21 (ECtHR)
 Soubesté and four other applications v. Austria and 11 Other States App nos 31925/22, 31932/22, 31938/22, 31943/22 and 31947/22 (ECtHR)
 Škorjanec v. Croatia App no 25536/14 (ECtHR, 28 March 2017)
 Uricchiov v. Italy and 31 Other States App no 14615/21 (ECtHR)
 Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland App no 53600/20 (ECtHR, 9 April 2024)
 Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland App no 53600/20 (ECtHR, 9 April 2024), Partly Concurring Partly Dissenting Opinion of Judge Eicke
 Yusufeli İlçesini Güzelleştirme Yaşatma Kültür Varlıklarını Koruma Derneği v. Turkey App no 37857/14 (ECtHR, 07 December 2021)

- Sud Europske unije

Case C-2/90 Commission of the European Communities v. Kingdom of Belgium [1992] ECR I- 04431
 Case C-6/90 Andrea Francovich and Danila Bonifaci and Others v. Republic of Italy [1991] ECR I-05357
 Joined cases C-402/05 P and C-415/05 P Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v. Council of the European Union and Commission of the European Communities [2008] ECR I-06351

- Međuamerički sud za ljudska prava

State Obligations in Relation to the Environment in the Context of the Protection and Guarantee of the Rights to Life and to Personal Integrity: Interpretation and Scope of Articles 4(1) and 5(1) in Relation to Articles 1(1) and 2 of the American Convention on Human Rights, Advisory Opinion OC-23/17, Inter-American Court of Human Rights Series A No. 23 (15 November 2017)
 Request for an advisory opinion on the Climate Emergency and Human Rights submitted to the Inter American Court of Human Rights by the Republic of Colombia and the Republic of Chile, Ministry of Foreign Affairs of Republic of Chile and Ministry of Foreign Affairs of Republic of Columbia (9 January 2023)

- Međunarodni sud za pravo mora

Request for an Advisory Opinion submitted by the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law (Request for Advisory Opinion submitted to the Tribunal), Order of 16 December 2022, ITLOS Reports 2024
 Commission of Small Island States on Climate Change and International Law 'Request for Advisory Opinion from ITLOS consistent with Article 2(2) of the Agreement' (12 December 2022)
 ITLOS Press Release, 'Tribunal delivers unanimous Advisory Opinion in Case No. 31 Request submitted to the Tribunal by the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law' (21 May 2024) ITLOS/Press 350

- Ostalo

Friends of the Irish Environment CLG v. The Government of Ireland, Ireland and the Attorney General [2020] ISC Appeal No: 205/19

Neubauer and Others v. Federal Republic of Germany [2021] BvR 2656/18, 1 BvR 288/20, 1 BvR 96/20, 1 BvR 78/20

Sacchi and Others v. Argentina (CRC/C/88/D/104/2019, 22 September 2021)

Trail Smelter Arbitration (United States v. Canada) [1938 and 1941] ICJ 3 R.I.A.A.

Velásquez Rodríguez Case, Inter-American Court of Human Rights, 10 September 1996

Vereniging Milieudefensie and Others v. Royal Dutch Shell PLC [2021] NDC C/09/571932 / HA ZA 19-379

Waratah Coal Pty Ltd v. Youth Verdict Ltd & Ors (No 6) [2022] QLC 21

Written statement by the Swiss Confederation 'International Court of Justice request for Advisory Opinion Obligations of States in Respect of Climate Change' 18 March 2024

Urgenda Foundation v. the State of the Netherlands (Ministry of Infrastructure and the Environment) [2015] NSC C/09/456689 / HA ZA 13-1396

Pravni izvori:

- Ujedinjeni narodi, Glavna skupština United Nations, General Assembly, World Summit on Sustainable Development (21 February 2003), No. A/RES/57/253

United Nations, General Assembly, United Nations Conference on the Human Environment (3 December 1968), No. A/RES/2398 (XXIII)

United Nations, General Assembly, Report of the United Nations Conference on Environment and Development (12 August 1992)

United Nations, General Assembly, Protection of global climate for present and future generations of mankind (21 December 1990), No. A/RES/45/212

UN Framework Convention on Climate Change secretariat, 'Glasgow Climate Pact' (13 November 2021) Dec-/CMA.3

UN Framework Convention on Climate Change secretariat, 'Sharm el-Sheikh Implementation Plan' (20 November 2022) Dec-/CP.27

'First global stocktake' Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement Fifth session (United Arab Emirates, 30 November to 12 December 2023) (13 December 2023) UN Doc FCCC/PA/CMA/2023/L.17

UNGA Res 76/300 (2022) GAOR 76th Session Supp 8

UNGA Res 76/112 (2022) GAOR 76th Session Supp 196

UNGA Doc A/74/161 (2019) GAOR 74th Session Supp 72 (b)

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR)

UNGA Res 77/276 (2023) GAOR 77th Session Supp 70

-Visoki povjerenik Ujedinjenih naroda za izbjeglice

UNCHR Res 37 (2018) UN Doc A/HRC/RES/37/8

UNCHR Res 50 (2022) UN Doc A/HRC/RES/50/9

-Odbor Ujedinjenih naroda za prava djece

UN Human Rights Committee 'Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2751/2016' (20 December 2019) UN Doc CCPR/C/126/D/2751/2016

UN Human Rights Committee 'Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2728/2016' (23 September 2020) UN Doc CCPR/C/127/D/2728/2016

UN Human Rights Committee 'Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No.3624/2019' (18 September 2023) UN Doc CCPR/C/135/D/3624/2019

UN Committee on the Rights of the Child 'General comment No. 26 (2023) on children's rights and the environment, with a special focus on climate change' (22 August 2023) UN Doc CRC/C/GC/26

-Vijeće za ljudska prava Ujedinjenih naroda

UN Human Rights Council 'Analytical study on the promotion and protection of the rights of older persons in the context of climate change Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights' (30 April 2021) UN Doc A/HRC/47/46

-Gospodarska komisija Ujedinjenih naroda za Europu

UNECE 'Maastricht Recommendations on Promoting Effective Public Participation in Decision-making in Environmental Matters'(May 2016) UN Doc E.15.II.E.7

- Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih naroda

ILC, 'Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the diversification and expansion of International Law' (13 April 2006) UN Doc A/CN.4/L.682,

ILC, 'Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the diversification and expansion of International Law' (1 May-9 June and 3 July-11 August 2006) UN Doc A/CN.4/L.702

- Republika Hrvatska

Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 2/1996)

Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Kyotskog protokola uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih naroda o promjeni klime ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 5/2007)

Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Pariškog sporazuma ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 3/2017)

Odluka o proglašenju Zakona o potvrđivanju Konvencije o pristupu informacijama, sudjelovanju javnosti u odlučivanju i pristupu pravosuđa u pitanjima okoliša ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 1/2017)

Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora, kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 12/93), 1. Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora

Odluka o objavljivanju Povelje Ujedinjenih naroda ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 15/1993)

Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji i pristupa (akcesije) ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 11/95); Konvencija Ujedinjenih naroda o pravu mora i Završni akt Treće konferencije Ujedinjenih naroda o pravu mora s Prilozima I.-VII. i Dodatkom i Sporazum o primjeni XI. djela Konvencije Ujedinjenih naroda o pravu mora od 10. prosinca 1982. ("Narodne novine - Međunarodni ugovori", broj 9/2000)

- Švicarska Konfederacija

Federal Constitution of the Swiss Confederation, adopted on 18 April 1999 (Cst., RS 101)

Federal Supreme Court Act of 17 June 2005 (FSCA, SR 173.110)

Federal Act on the Protection of the Environment of 7 October 1983 (EPA, RS 814.01)

Federal Act on the Reduction of CO2 Emissions of 23 December 2011 (CO2 Act, RS 641.71)

Federal Act on climate protection, innovation and strengthening energy security of 30 September 2022 (the Climate Act, FF 2022 2403)
Federal Administrative Procedure Act of 20 December 1968 (APA, RS 172.021)

- Organizacija američkih država

Organization of American States, American Convention on Human Rights, Treaty Series No. 36, 1144 UNTS 123 (San Jose, Costa Rica 22 November 1969)

Organization of American States, Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social, and Cultural Rights "Protocol of San Salvador", Treaty Series No. 69, A-52 (San Salvador, El Salvador 17 November 1988)

- Vijeće Europe

Council of Europe, 'Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms' (Strasbourg 1950) CoE Treaty Series 005

RECtHR 'Rules of Court' (Strasbourg 2024) ECHR 073

- Ostalo

African Commission on Human and Peoples' Rights, 'General Comment No. 3 On The African Charter On Human And Peoples' Rights: The Right To Life (Article 4)' (Banjul, The Gambia 12 December 2015)

European Court of Human Rights, Factsheet – Climate change, April 2024

European Court of Human Rights, Guide on Article 1 of the European Convention on Human Rights 'Obligation to respect human rights – Concepts of "jurisdiction" and imputability', 31 August 2023

European Court of Human Rights, Guide to the case-law of the European Court of Human Rights 'Environment', 31 August 2023

IPCC 'Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change' [2023] DOC 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647

Web:

www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change

https://en.wikipedia.org/wiki/Climate_change

https://en.wikipedia.org/wiki/Holocene_extinction

www.britannica.com/science/Anthropocene-Epoch

www.un.org/en/climatechange/science/climate-issues/ocean

www.fisheries.noaa.gov/insight/understanding-ocean-acidification

www.wwf.org.uk/coral-reefs-and-climate-change

https://en.wikipedia.org/wiki/Air_pollution

www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2024/04/IPCCFactSheet_WhatisIPCC.pdf

https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFlhXhE%253D

<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1398>

www.icj-cij.org/advisory-jurisdiction

[https://hudoc.exec.coe.int/#{%22fulltext%22:\[%22verein%22\],%22execdocumenttypecollecti on%22:\[%22CEC%22\],%22execidentifier%22:\[%22004-65565%22\]}](https://hudoc.exec.coe.int/#{%22fulltext%22:[%22verein%22],%22execdocumenttypecollecti on%22:[%22CEC%22],%22execidentifier%22:[%22004-65565%22]})

<https://plato.stanford.edu/entries/locke-political/>

<https://legal.economictimes.indiatimes.com/news/international/uk-considering-leaving-echr-rwanda-plan-to-be-decisive-factor/109292226>

www.dailymail.co.uk/news/article-13289115/Time-SWIXIT-Switzerlands-biggest-political-party-demands-withdrawal-Council-Europe-scandalous-ECHR-ruling-force-country-implement-climate-change-policies.html
<https://climatecasechart.com/>
https://d3nkl3psvxxpe9.cloudfront.net/documents/Avaaz_CourtCase_Aug2023_Portugal_W.pdf
https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2023/20230509_19287_summons.pdf
https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2022/20220712_17478_press-release-2.pdf
<https://education.nationalgeographic.org/resource/anthropocene/>
<http://quaternary.stratigraphy.org/working-groups/anthropocene/>
<https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>
<https://library.wmo.int/records/item/56247-state-of-the-global-climate-2020>
https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1
<https://www.who.int/news/item/25-03-2014-7-million-premature-deaths-annually-linked-to-air-pollution>
<https://www.who.int/news/item/02-05-2018-9-out-of-10-people-worldwide-breathe-polluted-air-but-more-countries-are-taking-action>
<https://www.worldwildlife.org/stories/what-is-the-sixth-mass-extinction-and-what-can-we-do-about-it>